

**O'ZBEKISTAN RESRUBLIKASI' JOQARI HA'M WORTA ARNAWLI'
BİLİMLENDİRİW MİNİSTRĪGİ**

BAS ILIMIY-METODIKALIQ ORAYI'

**QARAQALPAQ MA'MLEKETLİK UNİVERSİTETİ JANINDAG'I
PEDAGOG KADRLARDI QAYTA TAYARLAW HA'M OLARDIN'
QA'NİGELİGİN JETİLİSTİRİW AYMAQLIQ ORAYI**

“TASTI'YI'QLAYMAN”

Aymaqli'qli'q worayi' direktori':

_____K.Ubaydullaev

“ ___ ” _____ 2015 ji'l

**« QARAQALPAQ TILI HA'M A'DEBIYATI' PA'NIN WOQI'TI'WDA INTERAKTIV
TEXNOLOGIYALARDI' QOLLANI'W »
MODULI BOYI'NSHA**

WOQI'W METODIKALI'Q KOMPLEKS

No'kis – 2015

MAZMUNI'

JUMIS BAG'DARLAMA.....	3
LEKCIYA TEKSTLERI	7
1-tema: Qaraqalpaq tili ha'm a'debiyatın oqıtıwda innovatsiyalıq texnologiya.....	7
2-tema: Qaraqalpaq tili' ha'm a'debiyat pa'nlerin oqitiw usi'llari'.....	25
3-tema: Til sabaqları metodikası.....	31
4-tema: A'debiyatti' woqi'ti'wda interaktiv texnologiyalar.....	36
5-tema: A'debiyatti' oqıtıwda shınıg'ıwları sho'lkemlestiriw	50
GLOSSARIY	59

JUMIS BAG'DARLAMA

Moduldin' maqseti. Joqari' oqiw orinlari oqitwshılarının' qa'nigelik pa'ndi oqitw barısında qaraqalpaq tili ha'm a'debiyatının' tarawlarındag'ı jetiskenlikler, oqitwdın' jan'a metod ha'm usılları boyınsha mag'lıwmat beriwden ibarat. Qaraqalpaq tili ha'm a'debiyatın oqitwdın' metodologiyası, oqitw metodları boyınsha ilimiy teoriyalıq bilim beriw, tın'lawshılarda oqitwdın' jan'a pedagogikalıq texnologiyaları boyınsha bilim ha'm ko'nlikpelerdi jetilistiriw.

Wazi'ypaları'. Joqari oqiw orınlarında qaraqalpaq a'debiyatı pa'nin oqitw barısında qaraqalpaq a'debiyatın oqitw metodikasındag'ı jetiskenlikler, lekciya, seminar, a'meliy sabaqlardı oqitwdın' interaktiv metodları, bul metodlar arqalı studentlerdin' ilimiy bilimlerde teren' ha'm sanalı o'zlestiriwine erisiwin ta'miyinlewden ibarat;

-O'zbekistan Respubikasının' Bilimlendiriw haqqındag'ı nızamı, Kadrlar tayarlawdın' milliy bag'darlaması ha'm qaraqalpaq a'debiyatın oqitwda metodologiya ha'm metod ma'seleleri, oqitw metodların klassifikatsiyalaw, qaraqalpaq tili ha'm a'debiyatın oqitwda metod tanlaw;

-Qaraqalpaq tili ha'm a'debiyatın oqitwda qollanılutug'ın metodlar. Lektsiya, seminar, a'meliy sabaqlardı o'tkeriwde qollanılutug'ın metodlar sabaqlardı' texnologiyalıq kartaların du'ziw. O'z betinshe jumıslardı sho'lkemlestiriw;

-Qaraqalpaq tili ha'm a'debiyatın oqitwda interaktiv metodlardan paydalanıw. «Aqıl hu'jimi», «Zigzag», «Klaster», «Do'n'gelek stol» t.b;

-Problemalıq lekciyalar du'ziw ha'm o'tkeriw usılları. Qaraqalpaq tili ha'm a'debiyatı boyınsha problemalıq sorawlardı durıs tan'law.

Modul boyi'nsha bilim, ko'nlikpe ha'm iskerligi:

- Qa'nigelik pa'ndi oqitwdın' metodologiyası ha'm metodikası'na iye boli'w;
- Qa'nigelik pa'nlerdi oqitwda lekciya, seminar, a'meliy sabaqlarda interaktiv metodlardan paydalana biliw;
- Qa'nigelik pa'ndi oqitwda interaktiv metodlardan paydalanıw usıllarında lektsiyalardı' tu'rleri, problemalıq lektsiyalar o'tiw usılları. Qaraqalpaq a'debiyatın oqitw boyınsha ilimiy metodikalıq a'debiyatlar menen tanısıw, olardan paydalanıw biliw;
- Qa'nigelik pa'nin oqitwdın' metodların u'yrenedi, lekciya, a'meliy, seminar sabaqların interaktiv metodlarda o'tiw, olardı' texnologiyalıq kartaların du'ziw boyınsha mag'lıwmatlarg'a iye boli'wi'kere;
- Joqari oqiw orınlarında oqıtılutug'ın qaraqalpaq a'debiyatı ha'm onın tarawların oqitw boyınsha ilimiy metodikalıq a'debiyatlar menen tanısadı ha'm onı oqitw protsesinde paydalana biliw;
- Ha'r bir temag'a sa'ykes interaktiv metodlardı tan'lay ali'wi'sha'rt.
- Problemalıq sorawlardı durıs tan'laydı ha'm sabaq barısında qollana ali'wi' kerek.

Moduldin' woqiw rejedegi basqa pa'nler menen baylanı'sli'g'i

Bul bag'darlamanı a'melde qollanıw ushın ha'zirgi qaraqalpaq tili a'debiyatı'ni'n' barlıq tarawları boyınsha jeterli teoriyalıq mag'lıwmatqa iye bolıwı lazım.

Bul pa'n oqiw rejesindegi ha'zirgi pedagogika, estetika, qaraqalpaq leksikologiyası, morfologiyası ha'm sintaksisi, a'debiat teoriyası, a'debiyat tariyxı' menen baylanıshı u'yretiledi.

Moduldin' joqari' ta'limdegi worni'

Joqari' oqiw orinlari oqitwshılarının' qa'nigelik pa'ndi oqitw barısında qaraqalpaq tili ha'm a'debiyatının' tarawlarındag'ı jetiskenlikler, oqitwdın' jan'a metod ha'm usılları boyınsha mag'lıwmat ali'wg'a yie boladı'. Qaraqalpaq tili ha'm a'debiyatın oqitwdın' metodologiyası, oqitw metodları boyınsha ilimiy teoriyalıq bilim beriw, tın'lawshılarda oqitwdın' jan'a pedagogikalıq texnologiyaları boyınsha bilim ha'm ko'nlikpelerdi jetilistiriw

Lekciya-trening sabaqlari'ni'n' temalari'

	Model birligi atları	Ulıwma saatlar mug'darı	Lekciya	A'meliy	O'z betinshe
1	Qaraqalpaq tili ha'm a'debiyatın oqıtıwda innovatsiyalıq texnologiya	4	2	2	
2	Qaraqalpaq tili' ha'm a'debiyat pa'nlerin oqıtıw usi'llari'	6	2	4	
3	Til sabaqlari' metodikasi'	6	2	4	
4	A'debiyatti' woqi'ti'wda interaktiv texnologiyalar	6	2	4	
5	A'debiyatti' oqıtıwda shımg'ıwlarıdı sho'lkemlestiriw	6	2	2	2
	Ja'mi	28	10	16	2

1. Tema: Qaraqalpaq tili ha'm a'debiyatın woqi'ti'w bari'si'nda oqıtıwda aldi'n'g'i' informaciya'lıq texnologiyalardı' qollanı'w metodikasi'.

Metodika - bul oqıw barısında sistemalı qollanılatug'ın pedagogikalıq jumıstın' ulıwma bag'ıtına ku'shli ta'sir qılatug'ın bilim usılı. Estetika-bul qaraqalpaq a'debiyatın oqıtıw metodikasi menen o'z-ara tıg'ız baylanıslı. Sonlıqtan oqıwshılardıń estetikalıq sezimlerin ko'rkem shıg'armalardı oqıtıw arqalı qa'liplestirilip barıladı.

2. Tema: Qaraqalpaq tili' ha'm a'debiyat pa'nlerin oqıtıwda usi'llari'

Ko'rkem a'debiyatı oqıtıw arqalı oqıwshıda jan'asha sezimler ta'rbiyalanıp jetilisedi. Olarda estetikalıq sezimler rawajlanadı. Estetika-bul qaraqalpaq a'debiyatın oqıtıw metodikasi menen o'z-ara tıg'ız baylanıslı. Sonlıqtan oqıtıwshılardıń estetikalıq sezimlerin ko'rkem shıg'armalardı oqıtıw arqalı qa'liplestirilip barıladı. Bag'darlamadag'ı berilgen materiallar arqalı oqıwshılarda haq kewillik, adamgershilik, sulıwlıq ha'm go'zzallıq sezimleri qa'liplesedi.

3-tema: Til sabaqlari' metodikasi'

Ko'rkem so'ylew yamasa ko'rkem oqıw oqıwshıdan ga'plerdi intonatsiyalıq jaqtan durıs, a'debiy til normaların saqlap so'ylewdi talap etedi. Tekstlerdi oqıg'anda, ga'plerdi aytqanda ga'plerdin' grammatikalıq du'zilisine baylanıslı intonatsiyalıq jaqtan ga'ptin' mazmunına baylanıslı dawıs tolqını menen oqıw kerek. Ma'selen, xabar, soraw, buyırq, u'ndew ga'pler o'zine ta'n intonatsiyalıq o'zgesheliklerine iye.

Orta mekteplerde da'slep diktant, keyin bayan, shıg'arma jumısları o'tkeriledi. Sebebi olar ko'lemi, mazmunı boyınsha bir-birinen parq qıladı. Mekteplerde orfografiyanı oqıtıwda diktant ayırıqsha a'hmiyetke iye. Bul arqalı oqıwshılar orfografiyalıq qag'ıydalardı, punktuatsiyanı jaqsı o'zlestiredi. Diktant o'tkeriwde mug'allım so'zlerdi aytıp jazdıradı, al oqıwshılar grammatikadan u'yrengen teoriyalıq bilimi arqalı o'zinshe jazadı. Diktantın' bir neshe tu'rleri bar: tu'sindiriw, eskertiw, tan'law, erkin, iskerlik, so'zlik ha'm tekseriw diktantı. Mektep praktikasında en' ko'p qollanılatug'ın tekseriw diktantı bolıp esaplanadı.

4.Tema: A'debiyatti' woqi'ti'wda interaktiv texnologiyalar

Qaraqalpaq adebiyatı'n woqi'ti'w metodikasi'nda usi' waqi'tqa shekem mekteplerde qollanı'lıp kiyati'rg'an metodlar'ga: mug'allımın' tu'sindiriwi, gu'rrin', til ha'diyselerin baqlaw ha'm talqi'law, grammatikalıq tallaw, shi'ni'g'i'wlar, kitap penen islesiw metodlari' kiredi. Bul metodlar qayta yeslewge qarati'lg'an metodlar boli'p, woqi'wshi'lardi'n' pikirlew qa'biletin rawajlandı'ri'wg'a tosqi'nli'q jasadı'. Bunda tek woqi'ti'wshi'ni'n' iskerligi na'zerde tuti'ladi'. Woqi'wshi' di'qqattan shette qaladı'. Sonlıqtan, sabaqta woqi'ti'wshi' ha'm

woqi'wshi'ni'n' iskerligin asi'ri'w ushi'n jan'a metodlardan paydalani'w talap yetiledi. Woqi'wshi' yaki studenttin' wo'z betinshe islewine ayri'qsha di'qqat awdari'w lazi'm. Usi'lardi' yesapqa ali'p ta'lim metodlari'n yeki toparg'a aji'rati'w mu'mkin.

1. Woqi'ti'wshi'ni'n' iskerligine baylani'sli' metodlar

2. Woqi'wshi'ni'n' iskerligine baylani'sli' metodlar

Woqi'ti'wshi'ni'n' iskerligine baylani'sli' metodlardi':

1) bilimlerde tayar hali'nda beriw;

2) bilimlerde problemali'q jol menen bayan yetiw metodlari'na bo'lsek boladi'.

XX a'sirdin' aqiri XXI a'sirdin' basina kelip qaraqalpaq a'debiyatın oqıtıwda interaktiv texnologiyalardı qollanıwdın' jan'a bag'darı, oylaw qa'biletinin' rawajlanıwın ta'miyinlewshi usıllar jaratıldı. Sınlı oylaw arqalı, basqıshpa-basqısh ju'zege keltiriledi ha'm rawajlandırıldı. Sınlı oylaw basqıshlarında a'debiyatı oqıtıwda bag'darlamadag'ı materiallar boyınsha jaslarlı bilimler alıwg'a tartıw; mazmundı an'law, sanalı oylaw; oy juwmag'ın shıg'arıw ma'seleleri a'melge asadı. Sınlı oylawda jan'a usıllar ha'm pikirlew mexanizmleri islep shıg'ıladı ha'm qollanıladı. Sınlı oylaw basqıshlarına sa'ykes sabaq: bilimlerde anıqlaw (shaqırıw baskıshı): jan'a bilimlerde o'zlestiriw (mazmundı an'law basqıshı): bilimlerde o'zlestiriliw da'rejesin talıqlaw ha'm bahalaw (oy juwmag'ın shıg'arıw basqıshı) bo'limlerine ajratıladı. Interaktiv oqıtıw texnologiyasında usı ma'selelerge baylanıslı sa'ykes bir qatar metodlar qolanıladı.

Bilimlerde anıqlaw bo'liminde: grafikalıq sho'lkemlestiriwshilik; bag'darlawshı sorawlar; problemalıq sorawlar; ku'tiwdegi joldas; aqıl hu'jimi; jeke aqıl hu'jimi; klaster (tarmaqlar); aldın ala berilgen terminler (tayanısh so'zler); shiylenisken (orın almastırıl'g'an) logikalıq dizbekler metodları ken'irek qollanıladı.

Jan'a bilimlerde o'zlestiriw bo'liminde: a'meliy sho'lkemlestiriwshilik; orın o'zlestirilgen (awıstırıl'g'an) diskussiya; birgelikte oqıw; avtorg'a soraw beriw; oqıwshılar juplıg'ında talıqlaw; bilemen\bilgim keledi\bilip aldım; oqıl'g'an materialg'a reaksiya (pikir bildiriw); ku'ndelik (eki bo'limli yamasa basqa tipi); topar yamasa juplıqlarda talıqlaw; zigzag; insert; jan-jaqlama (kesispeli, qarama-qarsı) diskussiyası; sın beriwshi (tartıs) toparlar; rolli sın beriwshi (tartıs) topar ha'm t.b. metodlar isletiledi.

Bilimlerin' o'zlestiriliw da'rejesin talıqlaw ha'm bahalawda: birgelikte islew; kooperativlik oqıwg'a kirisiw; bahalıqlar (isenimler) sızıg'ı; sinkveyn; erkin jazba jumıs (xat); 10 munutlıq esse; da'lilge iye (tiykarlang'an) esse; insert kestesi; klaster; (topar yamasa juplıqta) talıqlaw; zigzak ; kontseptual karta; analiktikalıq usılda referat jazıw; PMSJ metodları ko'birek paydalı esaplanadı.

5.Tema: A'debiyatı oqıtıwda shıg'ırlardı sho'lkemlestiriw

«Pedagogikalıq texnologiya-adam ha'm texnika resursların wolardıń o'z-ara ta'sirin esapqa alg'anda ta'limdi optimallastırıw maqsetinde oqıtıw ha'm bilimdi o'zlestiriw barısın (protsesin) tolıg'ı menen anıqlaw, jaratıw ha'm qollanıwdın' sistemalıq metodi». (Jer ju'zlik Yunesco sho'lkeminin' anıqlaması). İlimiy bag'darda-pedagogikalıq texnologiya, pedagogikalıq protsesslerdi oqıtıw maqsetin mazmunı ha'm metodların u'yreniwshi ha'm de islep shıg'ıwshı pedagogikalıq ilimnin' bir bo'limi. Tu'siniwshilik ha'reketlik bag'darda-pedagogikalıq texnologiya-texnologiyalıq protsessti a'melge asırıwshı, barlıq jeke adamlıq instrumentallıq ha'm metodologiyalıq qurallardıń jumısın bildiredi. Protsessuallıq ha'reketlik bag'darda-pedagogikalıq texnologiya-texnologiyalıq protsessti a'melge asırıwshı, barlıq jeke adamlıq instrumentallıq ha'm metodologiyalıq qurallardıń jumısın bildiredi.

Til ha'm a'debiyatı oqıtıwda interaktiv usıllardıń na'tiyjeleri: Oqıwshılarda sabaqqa, pa'nge qızıg'ıwshılıq artadı. Do'retiwshi sherikliler sıpatında islewg'e u'yrenedi.Turaqlı tayarlıqqa ha'm juwapkershilikli ma'selelerdi sheshiw. Oqıw materialın bekkem o'zlestiredi. Analitikalıq oylaw rawajlanadı. Qarım-katnas jasaw ma'deniyatı qa'liplesedi. Oqıwshılar oqıw iskerligine belsendilik penen qatnasadı. Interaktiv oqıtıw texnologiyasının' qag'ıydaları

- Jumısqa barlıq qatnısıwshılar tartılıwı kerek.

- Oqıwshılardıń texnologiyalıq tayarlıg'ın bilıw lazım.
- İnteraktiv texnologiyada oqıwshılar sanının ko'p bolmag'anı maqul.
- Jumıs sho'lkemlestiriwde oqıw xanasının tazalıg'ına itibar berin'.
- Tartip ha'm reglament ma'selelerine turaqlı itibar tiyis

Oqıwshılardıń toparlarg'a bo'liniwinde da'slep o'z erki tiykarında bo'liniw, kiyin ala tosattan tan'law printsipları qollanıw paydalı

KALENDARLI'Q REJE

№	Model birliğı atları	Ulıwma saatlar mug'darı	Lekciya	A'meliy	O'z betinshe
1	Qaraqalpaq tili ha'm a'debiyatın oqıtıwda innovatsiyalıq texnologiya	4	2	2	
2	Qaraqalpaq tili' ha'm a'debiyat pa'nlerin oqıtıw usi'llari'	6	2	4	
3	Til sabaqları' metodikasi'	6	2	4	
4	A'debiyatti' woqi'ti'wda interaktiv texnologiyalar	6	2	4	
5	A'debiyatti' oqıtıwda shınıg'ıwlarıdı sho'lkemlestiriw	6	2	2	2
	Ja'mi	28	10	16	2

LEKCIYA TEKSTLERI

1-tema: Qaraqalpaq tili ha'm a'debiyatın oqıtıwda innovatsiyalıq texnologiya

Jobasi':

1. Fonetika ha'm leksikologiyani oqıtıwdag'ı innovatsiyalar
2. **Morfologiya ha'm sintaksisti oqıtıwdag'ı innovatsiyalar.**
3. İnnovatsiyalıq iskerlik du'zilmesı
4. Qa'nigelik pa'nlerdi oqıtıw protsesinde innovatsiya
5. Til tarawların oqıtıw na'tiyjeleri
6. Oqıtıshınn' innovatsiyalıq iskerligi
7. Til bilimi tiykarları

Tayansh so'zler: *Fonetika, leksikologiya, Morfologiya, sintaksis, Innovatsiyalıq iskerlik, til tarawları, innovatsiyalıq iskerligi, til bilimi tiykarları, Metodika, lekciya, oqitiw metodları*'.

Fonetika ha'm leksikologiyani oqıtıwdag'ı innovatsiyalar

«Innovaciya» – inglizshe innovacion so'zinen ali'ng'an boli'p, jan'ali'q kiritiw, jan'ali'q degen ma'nisti bildiredi. Innovaciyalı'q texnologiyalar pedagogikalı'q proceste woqi'ti'wshi' ha'm woqi'wshi' xi'zmetine jan'ali'q, wo'zgerisler kiritiw boli'p, woni' a'melge asi'ri'wda tiykari'nan interaktiv usi'llardan paydalani'ladi'.

Usi' waqi'tqa shekem bilim beriwde studentlerdi (yaki woqi'wshi') tek tayar bilimlerde iyelewege u'yretip kelingen yedi. Bunday usi'l student yaki woqi'wshi'lardi' wo'z betinshe pikirlew, do'retiwshilik qa'bilet, izleniwshiligin pa'seytip, sheklep qoyadi'. Usi'g'an baylani'sli' ha'zirgi da'wirde bilimlendiriw sisteması'nda, mektep, akademiyalı'q licey ha'm ka'sip-wo'ner kolledjlerinde woqi'ti'wda interaktiv metodlar qollani'lmaqta.

Ha'zirgi ku'nde ta'lim procesinde interaktiv metodlardı' (innovaciyalı'q, pedagogikalı'q ha'm xabar texnologiyaları') paydalani'p, ta'limnin' sapası'n arttı'ri'wg'a bolg'an qi'zi'g'i'wshi'li'q, itibar ku'nnen-ku'nge ku'sheyip barmaqta. Zamanago'y pedagogikalı'q texnologiyalardan paydalani'p wo'tilgen sabaqlar studentler (yaki woqi'wshi'lar) iyeleytug'i'n bilimlerin wo'zleri izlep tabi'wi'na, wo'z betinshe u'yrenip talqi'lawi'na, ha'tte juwmaqları'n da wo'zleri islewine qarati'lg'an. Bul proceste woqi'ti'wshi' jeke adam ha'm ja'ma'a'ttin' qa'liplesiwi, bilim ali'wi' ha'm ta'rbiyalanı'wi'na sha'riyat jaratadı', soni'n' menen birge basqari'wshi', sho'lkemlestiriwshi ha'm bag'darlawshi' wazi'ypası'n atqaradı'. Bunday woqi'w procesinde student (yaki woqi'wshi') tiykar'g'i' figurag'a aylanadı'.

Pedagog ali'mlar ji'llar dawamı'nda ta'lim sisteması'nda:

Nege woqi'tami'z?

Neni woqi'tami'z?

Qalay woqi'tami'z? sorawları'na juwap izlew menen bir qatarda qalay yetip sapalı' ha'm na'tiyjeli woqi'ti'w mu'mkin? – degen sorawg'a juwap izleydi.

Bu'gingi ku'nde bilimlendiriw sisteması'ni'n' woqi'w-ta'rbiyalı'q procesinde pedagogikalı'q texnologiyalardan paydalani'wg'a ayri'qsha itibar berilip ati'rg'anli'g'i'ni'n' sebepleri to'mendegiler:

Birinchiden, pedagogikalı'q texnologiyalarda jeke adamdı' rawajlandı'ri'wshi' ta'limdi a'melge asi'ri'w imkaniyatı'ni'n' ken'liginde. Bilimlendiriw haqqi'nda»g'i' ni'zam ha'm Kadrlar tayarlawdı'n' milliy bag'darlıması'nda rawajlandı'ri'wshi' ta'limdi a'melge asi'ri'w ma'selesine ayri'qsha itibar qarati'lg'an.

Yekinshiden, pedagogikalı'q texnologiyalar woqi'w-ta'rbiya procesinde sistemali' xi'zmet penen qatnas jasawdı' ken'nen paydalani'w imkaniyatı'n beredi.

U'shinshiden, pedagogikali'q texnologiya woqi'ti'wshi'ni'n' ta'lim-ta'rbiya procesinin maqsetlerinen baslap, diagnostikali'q sistemani' du'ziw ha'm bul process bari'si'n qadag'alawg'a shekem bolg'an texnologiyali'q shi'nji'rdi' a'melge asi'ri'wdi' aldi'nnan jobalasti'ri'p ali'wg'a bag'darlaydi'.

To'rtinshiden, pedagogikali'q texnologiya jan'a qurallar ha'm xabar usi'llari'n qollani'wg'a tiykarlang'anli'g'i' sebepli, wolardi'n' qollani'li'wi' Kadrlar tayarlawdi'n' milliy bag'darlamasi' talaplari'n a'melge asi'ri'wdi' ta'miyinleydi.

Woqi'w-ta'rbiya procesinde pedagogikali'q texnologiyalardi'n' duri's ja'riya yetiliwi woqi'ti'wshi'ni'n' bul proceste tiykarg'i' sho'lkemlestiriwshi yamasa ma'sla'ha'tshi si'pati'nda xi'zmet ju'rgiziwine ali'p keledi. Bul bolsa woqi'wshi'dan yerkinlikti, do'retiwshilikti ha'm shi'damli'li'qti' talap yetedi.

Ha'rqanday pedagogikali'q texnologiyani' woqi'w-ta'rbiya procesinde qollani'li'w jeke xarakterden kelip shi'qqan halda, woqi'wshi'ni' kim woqi'ti'p ati'rg'anli'g'i' ha'm woqi'ti'wshi' kimdi woqi'ti'p ati'rg'anli'g'i'na baylani'sli'. Pedagogikali'q texnologiyalar tiykari'nda wo'tkizilgen shi'ni'g'i'wlar jaslardi'n' a'hmiyetli turmi'sli'q tabi'slar ha'm mashqalalarg'a wo'z pikirlerin bildiriwlerine umti'li'wlari'n qanaatlandi'ri'p, wolardi' pikirlewge, wo'z ko'z-qaraslari'n tiykarlawg'a imkaniyat jaratadi'.

Usi'g'an baylani'sli' ilimpaz ha'm metodistlerdi woqi'w procesin texnologiyalasti'ri'wg'a, yag'ni'y woqi'ti'wdi' islep shi'g'ari'wg'a baylani'sli' ani'q isenimli na'tiyje beretug'i'n texnologiyali'q proceske aylandi'ri'wg'a uri'ni'p ko'riw mu'mkin degen pikirge ali'p keldi. Bunday pikirdin' payda boli'wi' pedagogika iliminde jan'a pedagogikali'q texnologiya tu'sinigin payda yetti.

Innovatsiyaliq iskerlik du'zilmesi

Texnologiya – grek tilinen ali'ng'an boli'p, «texnos» (tecne) – wo'ner, ustali'q, sheberlik ha'm «logos» (logos) – ilim so'zlerinen quralg'an boli'p, «ustali'q, sheberlik pa'ni» ma'nilerin an'latadi'.

❖ Interaktiv so'zi inglizshe «inter» wo'z ara «act» ha'reket ma'nisin bildirip, interaktivlik wo'z ara birgelikte ha'reket yetiw, birge islesiw, so'ylesiw, birgelikte wo'zlestiriw degen ma'nilerde qollani'ladi'. Interaktiv woqi'ti'w birinshi gezekte woqi'wshi'lardi'n' wo'z ara gu'rrin'lesiw, pikir ali'si'wi', bir-birine u'yretiwi arqali' bilimlerde wo'zlestiriwge bag'darlang'an pedagogikali'q xi'zmet.

❖ Interaktiv woqi'ti'w usi'llari' woqi'wshi'lardi'n' bilim ali'w mu'mkinshiligin, wolardi'n' belsendiligin rawajlandi'radi'.

Ha'rbir pa'ndi woqi'ti'wdi'n' na'tiyjeliligi woqi'ti'wshi'ni'n' woqi'ti'w metodlari'n jaqsi' biliwi, metodti' duri's tan'lay biliwi ha'm woni' qollani'p biliwi menen baylani'sli'. Sonli'qtan bilim beriw metodlari' metodikani'n' yen' basli' ma'selelerinin' biri. «Metod» so'zi grekshe so'z boli'p izleniw yaki biliw joli' degen ma'nilerdi an'latadi'. Bul tu'sinik filosofiyali'q ha'm didaktikali'q ma'nilerge iye.

Filosofiyali'q ma'nide metod tu'sinigi ta'biyat ha'm ja'miyet ha'diyselerin baqlaw, izertlew ha'm u'yreniw usi'li' ha'm ilimiy tiykarda jantasi'w degendi bildiredi. Al, didaktikali'q ma'nide jaslardi' bilim ha'm ko'nlikpeler menen qurallandi'ri'w jollari'n an'latadi'.

Demek, metod teoriyali'q bilim beriwdin' usi'llari'n, woni' a'melde qollana biliw ko'nlikpelerin payda yetiwdin' jollari'n ko'rsetedi. Qaraqalpaq tilin woqi'ti'w metodlari' degende woqi'ti'wdi'n' usi'l ha'm qurallari'n tu'sinemiz. Ma'selen, qaraqalpaq tili mug'allimi woqi'wshi'larg'a ti'yanaqli' bilim beriwde, teoriyali'q materialdi' woqi'wshi'lardi'n' ha'r ta'repleme wo'zlestirip ali'wi'na qolayli' metodlardi' tan'lap aladi'. Bul woqi'ti'w metodi' boli'p tabi'ladi'. Bul ushi'n qaraqalpaq tili mug'allimi yen' aldi' menen wo'z qa'nigeligi boyi'nsha lingvistikali'q tu'siniklerdi ha'r ta'repleme iyelegen boli'wi', materialdi' tu'sindiriw usi'llari'n teren' biliwi lazi'm.

Qa'nigelik pa'nlerdi oqitiw protsesinde innovatsiya

Woqi'ti'w metodlari'n tan'lawda yen' a'hmiyetli yeki ma'sele ko'zde tuti'ladi':

a) woqi'wshi'lardi'n teoriyali'q bilimdi iyelew qa'bileti; b) u'yrenilgen bilimdi a'meliy shi'g'i'wlar menen sapali' wo'zlestiriw ha'm a'melde qollana biliwi.

Woqi'ti'w metodlari'ni'n sistemasi'n ani'qlawda negizinen to'mendegi belgilerdi ko'rsetiw mu'mkin:

1) tiyisli pa'ndi woqi'ti'wda woni'n barli'q ta'repin qamti'wi';

2) u'yreniwge tiyisli materiallardı tu'siniwi ha'm wo'zlestiriwi ushi'n za'ru'r bolg'an barli'q metodikalı'q usi'llardi'n wo'z ara baylani'si'wi ha'm woni'n bir maqsetke qarati'li'wi';

3) woqi'ti'w mazmuni'ni'n tiykarg'i' bo'legin quraytug'i'n barli'q metodlar ushi'n qollani'latug'i'n uluwma didaktikalı'q principi'lerdin' birligi;

Du'nya ju'zi didaktik ali'mlari' keyingi ji'llarda ta'lim metodlari' ha'm wolardi'n mazmuni'na baylani'sli' ilimiy izertlewler ali'p bardı'. Wolar woqi'ti'w metodlari'na tu'rlish talqi' jasaydi'.

Ayi'ri'm ilimpazlar (E.I. Perovskiy, E.P. Golant) ta'lim metodlari'n bilim beriw da'rejesine qaray awi'zeki, ko'rsetpeli ha'm a'meliy metodlarga bo'lse, yekinshi topar ilimpazlar (M.A. Danilov, B.P. Esipov) ma'lim da'rejedegi sabaqlarda bilim beriw da'rejesinen kelip shi'g'i'p bilimlardi iyelew, ko'nlikpe ha'm uqi'pli'li'qti' qaliplestiriw iyelegen bilimlerin bekkemlew, bilim ha'm ko'nlikpelerin tekseriw ha'm bahalaw si'yaqli' metodlarga bo'ledi. Yu.K. Babanskiy woqi'w metodlari'n u'sh toparg'a aji'ratadi':

1. Woqi'wshi'lardi'n woqi'w-biliw qa'biletin payda yetiw.

2. Woqi'wshi'lardi'n woqi'w-biliw qa'biletin bahalaw.

3. Woqi'wshi'lardi'n woqi'w-biliw qa'biletin tekseriw metodlari'.

To'rtinshi topar ilimpazlar (M.N. Skatin, I.Ya. Lerner) biliw qa'biletinin' wo'zine ta'n wo'zgesheliklerinen kelip shi'g'i'p ta'lim metodlari': 1) tu'sindiriw; 2) qayta yeslew metodi'; 3) problemali'q bayan yetiw; 4) izleniwshilik metodi'; 5) do'retiwshilik ha'm ilimiy metodlarga bo'ledi. Bul metodlar tildi woqi'ti'w metodikasi'na biraz sa'ykes keledi.

Tu'sindiriw metodi'nda do'retiwshi ta'repinen bilimlari tayar hali'nda beriledi. Teoriyali'q material tu'sindiriledi ha'm mi'sallar menen da'llillenedi. Woqi'wshi' woni' ti'n'laydi' ha'm yadta saqlawg'a ha'reket jasaydi'. Qayta yeslew metodi'nda woqi'wshi' berilgen tapsi'rmani' bilimlerge tiykarlang'an halda yamasa u'lgige qarap wo'z betinshe wori'nlaydi'.

Til tarawlarin oqitiw na'tijeleri

Problemali'q bayanlaw metodi'nda woqi'ti'wshi' woqi'wshi'lar aldi'na bir problemani' qoyadi' ha'm wolardi' wo'z betinshe sheshiwine imkaniyat jaratadi'. Ta'limnin' bul metodi'nda woqi'w materialin' woqi'wshi' woqi'ti'wshi'ni'n' basshi'li'g'i'nda wo'z betinshe talqi'lawi', baqlawi' ha'm uluwmalasti'ri'wi' menen aji'rali'p turadi'. Ha'zirgi da'wirde joqari' woqi'w worni'nda woqi'ti'li'p ati'rg'an problemali'q lekciyalar usi' metodqa tiykarlanadi'.

Izleniwshilik metodi'nda woqi'ti'wshi' woqi'ti'w procesinde bir problemani' wortag'a qoyadi', biraq woni' sheshiw jollari'n ko'rsetpeydi. Ha'rbir woqi'wshi' problemani' sheshiw ushi'n wo'zinshe izlenedi. Qi'yi'nshi'li'q tuwdi'rg'an jerlerinde woqi'ti'wshi' ja'rdem ko'rsetedi. Woqi'wshi' bul ja'rdemdi mug'allimnin' tu'sindiriwinen, woqi'wshi'lardi'n' wo'z ara a'n'gimelesiwinen, sabaqli'qlardan ali'wi' mu'mkin.

Izertlew (do'retiwshilik) metodi'. Bul metod woqi'wshi'dan toli'q do'retiwshilikti talap yetedi. Jan'a bilimlardi ali'w ushi'n woqi'wshi' wo'zi islewi, wo'z betinshe islewge u'yreniw kerek. Woqi'ti'wshi' ta'repinen berilgen a'meliy tapsi'rmanlar woqi'ti'wshi'ni'n' ja'rdemisiz wori'nlanadi'. Bunda student ilim-izertlew jumi'slari'na u'yrenedi.

Bul ko'rsetilgen metodlar ta'limnin' uluwma ni'zamli'qlari'nan kelip shi'g'i'p barli'q pa'nlerdi woqi'ti'wda basshi'li'qqa ali'nadi'.

Oqitishning innovatsiyaliq iskerligi

Qaraqalpaq tilinin woqi'ti'w metodikasi'nda usi' waqi'tqa shekem mekteplerde qollani'li'p kiyati'rg'an metodlarg'a: mug'allimnin' tu'sindiriwi, gu'rrin', til ha'diyselerin baqlaw ha'm talqi'law, grammatikali'q tallaw, shi'ni'g'i'wlar, kitap penen islesiw metodlari' kiredi. Bul metodlar qayta yeslewge qarati'lg'an metodlar boli'p, woqi'wshi'lardi'n' pikirlew qa'biletin rawajlandi'ri'wg'a tosqi'nli'q jasaydi'. Bunda tek woqi'ti'wshi'ni'n' iskerligi na'zerde tuti'ladi'. Woqi'wshi' di'qqattan shette qaladi'. Sonli'qtan, sabaqta woqi'ti'wshi' ha'm woqi'wshi'ni'n' iskerligin asi'ri'w ushi'n jan'a metodlardan paydalani'w talap yetiledi. Woqi'wshi' yaki studenttin' wo'z betinshe islewine ayri'qsha di'qqat awdari'w lazi'm. Usi'lardi' yesapqa ali'p ta'lim metodlari'n' yeki toparg'a aji'rati'w mu'mkin.

1. Woqi'ti'wshi'ni'n' iskerligine baylani'sli' metodlar

2. Woqi'wshi'ni'n' iskerligine baylani'sli' metodlar

Woqi'ti'wshi'ni'n' iskerligine baylani'sli' metodlardi':

1) bilimlerde tayar hali'nda beriw;

2) bilimlerde problemali'q jol menen bayan yetiw metodlari'na bo'lsek boladi'.

Bilimlerde tayar hali'nda beriw yen' ko'p tarqalg'an metod boli'p, tu'sindiriw, lekciya arqali' beriledi. Til ha'diyselerin tu'sindiriw, woqi'wshi', student biliminin' bos ta'replerin toli'qti'ri'w, qosi'msha mag'luwmat beriw, sorawlarg'a juwap beriw maqsetinde qollani'ladi'. Bul metodti'n' unamli' ha'm unamsi'z ta'repleri bar. Unamli' ta'repi waqi't u'nemlenedi, bilimdi bekkemlewge, ta'kirarlawg'a aji'rati'lg'an waqi't ko'birek boladi'. Al, unamsi'z ta'repi woqi'wshi' yaki studenttin' pikirlew qa'bileti shegaralanadi', tek ti'n'lawshi'g'a aylani'p qaladi'. Bul metodtan paydalani'wda to'mendegilerge itibar beriw kerek:

– woqi'ti'wshi'ni'n' so'ylew ma'deniyati'na itibar beriledi, sebebi a'piwayi', mazmunli', ko'rkem, ta'sirli ha'm izbe-iz bayanlang'an pikir woqi'wshi'da bilimge bolg'an qi'zi'g'i'wshi'li'q woyatadi';

– woqi'w materialin' belgili bir rejege tiykarlani'p bayan yetiw;

– bilimlerde tayar hali'nda bayanlaw ha'm wog'an woqi'wshi'ni' isindiriw ha'm tiykarlap beriw.

Bulardan basqa til faktlerin talqi'law ushi'n keltirilgen mi'sallardi'n' ilimiy, ko'rkem ha'm ta'rbiyali'q a'hmiyeti boli'wi'n ta'miyinlew. Bilimlerde tayar hali'nda bayan yetiwde woqi'wshi' yaki studenttin' di'qqati'n u'yrenilip ati'rg'an materialdi'n' tiykarli' ta'replerine qarati'w, keyin de u'yreniliwi tiyis materiallarg'a jol-joba beriw u'lken a'hmiyetke iye.

Bilimlerde problemali'q jol menen bayan yetiw metodi'. Bul metod woqi'wshi' yaki studenttin' wo'z betinshe islewine tiykar boladi'. Til materiallari'n tayar hali'nda wo'zlestirmey, wo'zinshe izleniw, pikirlew arqali' sheshiwge u'yrenedi. Wortag'a taslang'an problema jo'ninde woylanadi', woni' sheshiwge ha'reket jasaydi'. Demek, woqi'wshi'ni'n' isshen'ligi, do'retiwshiligi artadi'.

2. Qaraqalpaq tilin woqi'ti'wda interaktiv metodlardi' qollani'w

Problemali' soraw metodi' – woqi'wshi'larg'a problemali' jag'daylardi'n' sebep ha'm aqi'betlerin talqi'law ha'm de wolardi'n' sheshimin tabi'w boyi'nsha ko'nlikpelerin rawajlandi'ri'wg'a qarati'lg'an metod.

Problemali' soraw metodi'ni'n' du'zilisi

- ❖ Problemali' jag'day tu'sindiriledi.
- ❖ Toparlar problemali' jag'daylardi'n' kelip shi'g'i'w sebeplerin ani'qlaydi'.
- ❖ Toparlar problemali' jag'daylardi'n' aqi'betleri tuwrali' pikir ju'ritedi.
- ❖ Toparlar problemali' jag'daydi' sheshiw jollari'n islep shi'g'adi'.
- ❖ Tuwri' sheshimler tan'lap ali'nadi'.

Problemali'q ta'limnin' abzalli'g'i

- ❖ Ta'lim beriwshi ta'repinen woqi'wshi'lardi'n' woqi'w islerinde problemali'q sha'riyatti' payda yetiw, woqi'w wazi'ypalari'n ha'm mashqalalari'n sheshiw arqali' bilimlerde rawajlandi'ri'w boyi'nsha biliw iskerligin basqari'w

Problemali'q ta'limnin' tiykarg'i' maqsetleri

- ❖ Ti'n'lawshi'lardi'n' pikirlew ha'm woylaw qa'biletlerin rawajlandi'ri'w
- ❖ Problemani'n' sheshimin wo'z betinshe tabi'w arqali' toplang'an bilim ha'm ko'nlikpelerin artti'ri'w
- ❖ Do'retiwshilik ko'nlikpelerin qa'liplestiriw
- ❖ Isker do'retiwshi insandi' rawajlandi'ri'w
- ❖ Logikali'q pikirlewdi rawajlandi'ri'w

Bilimlerde problemali'q jol menen bayan yetiw woqi'wshi' (yaki studentlerdin') do'retiwshilik imkaniyatlarin' ken'eyttiredi, wo'z pikirin yerkin ayta biliwge u'yretedi. U'yrenilip ati'rg'an bilimge qi'zi'g'i'wshi'li'g'i' ku'sheyedi.

Qaraqalpaq tili sabaqlari'nda problemali'q sha'riyat jarati'w ushi'n to'mendegi usi'llardan paydalani'wg'a boladi':

1. Tilge baylani'sli' faktlerdi talqi'law arqali' problemali'q sha'riyat jarati'w. Bul usi'l ja'rdeminde woqi'wshi'lardag'i' bar bolg'an ilimlerge tiykarlani'p, wolarg'a ma'lim yemes problemani' sheshiw ushi'n sorawlar qoyi'w mu'mkin. Ma'selen, "Ga'p ha'm woni'n' tiykarg'i' belgileri" degen tema wo'tilgende: "Bir so'z ne ushi'n ga'p boladi'?" "Ga'ptin' so'zden parqi' nede?" degen sorawlar qoyi'wg'a boladi'.

2. Til ha'diyselerin qarama-qarsi' qoyi'w yaki sali'sti'ri'w arqali' problemali'q soraw qoyi'wg'a boladi'. Sali'sti'ri'w arqali' til ha'diyselerinin' uqsasli'q ha'm wo'zgeshelik ta'repleri ani'qlanadi'. Ma'selen, Dizbekli ha'm bag'i'ni'n'qi'li' qospa ga'plerdi wo'tkende, dizbekli qospa ga'plerdin' bag'i'ni'n'qi'li' qospa ga'plerden wo'zgesheligi nede? degen soraw berilip, yeki ga'pti sali'sti'ri'w arqali' uqsasli'q ha'm wo'zgeshelik ta'replerin ani'qlaw mu'mkin.

3. Til ha'diyselerin uluwmalasti'ri'w arqali' problemali'q soraw payda boli'wi' mu'mkin. Bul usi'l ana tili pa'ninde induktiv metodqa tiykarlanadi'. Ma'selen, ha'r qi'yli' du'zilistegi ga'pler beriw arqali' woni' talqi'lap qaratpalar ha'm baslawi'sh ag'za arasi'ndag'i' parqti' ani'qlaw tapsi'ri'ladi': Gu'ljan, kitabi'n'di' berip tur. Gu'ljan kitapti' a'keldi.

4. Berilgen teksttin', so'zdin' mazmuni'na tiykarlani'p problemali'q sha'riyat jarati'w. Bunda to'mendegishe problemali'q sorawlar qoyi'li'wi' mu'mkin.

1. Neshe-neshshe, qashan-qashshan so'zlerinin' parqi' bar ma?

2. So'zlerdin' tuwra ha'm awi'spali' ma'nilerin qalay ani'qlaymi'z?

Problemali' sorawlar metodi' woqi'ti'w procesinde woqi'wshi'ni'n' woqi'w sheberligine ayri'qsha ken'islik jarati'w mu'mkinshiligin beredi. Woqi'wshi' subyektiv jan'ali'qti' ashi'wg'a yerisedi ha'm mashqalani' sheshiwge do'retiwshilik penen qatnas jasawdi' u'yrenedi. Bul metodti' paydalang'anda sorawlardi' to'mendegi bag'darda beriwimizge boladi':

– izbe-iz sorawlar arqali' studentti yaki woqi'wshi'ni' juwaplardi' wo'zi izlenip tabi'wg'a bag'darlaw maqsetindegi sorawlardi' beriw;

– mashqalani' sheshiwde ha'r tu'rli ko'z-qaraslardi', qarama-qarsi' pikirlerdi keltirip shi'g'aratug'i'n sorawlardi' beriw;

– talqi'lawg'a, uluwmalasti'ri'wg'a, sali'sti'ri'wg'a iytermelewshi sorawlardi' beriw;

– sorawlardi'n' qoyi'li'wi'nda belgisizliklerdin', ani'q yemesliklerdin' bar boli'wi';

– toli'q yemes, qarsi' keletug'i'n yamasa arti'qsha mag'luwmatqa iye sorawlardi' beriw.

Wolar studentler yaki woqi'wshi'lardi' ani'qli'q kiritiwge, mug'allimnen qaytadan sorawg'a iytermeleytug'i'n sorawlar boli'wi' kerek.

Qaraqalpaq tili sabaqlari'nda da to'mendegidey problemali'q sorawlardan paydalansaq boladi'.

1. Omonimiya menen so'zlerdin' ko'p ma'niliginin' parqi' nede?

2. Ka'siplik so'zler menen terminler arasi'nda ayi'rmashi'li'q bar ma?

3. Naqi'l-maqallardi' frazeologiyali'q so'z dizbeklerine kirgiziwge bola ma?
4. Ko'mekshi so'zlerden modal, tan'laq, yeliklewish so'zlerdin' parqi' nede?
5. Ko'plik qosi'mtasi' so'z wo'zgeriwshi me, forma jasawshi' ma?
6. Ga'ptin' du'zilishlik bo'liniwi menen aktual bo'liniwe wo'zgeshelik bar ma?
7. Ga'p penen sintaksislik baylani'sqa tu'speytug'i'n so'zler kiris so'z be, yaki kiris ag'za ma?

8. Dizbekli qospa ga'plerden da'nekersiz qospa ga'ptin' parqi' nede?

Bunday sorawlar woqi'wshi'lardi' til qubi'li'slari'n, grammatikali'q kategoriyalardi' bir-biri menen sali'sti'ri'wg'a, aji'rati'wg'a u'yretedi. Ha'rbir sorawg'a juwap beriwde teoriyali'q bilim talap yetiledi. Mi'sallar menen da'lillewde woylani'wg'a ma'jbu'r boladi'. Bul metodti' wo'tiletug'i'n temani'n' mazmuni'na qarap qollansaq boladi'.

Aqi'li'y hu'jim metodi'

Aqi'li'y hu'jim toparlar arasi'nda qollani'latug'i'n, ko'plep ideyalardi' islep shi'g'i'w mu'mkin bolg'an metod yesaplanadi'. Bul haqi'yqattan da woqi'wshi'lardi'n' woqi'w procesinde belsene qatnasi'wi', tu'rli ideyalardi' bayan yetiw payi'ti'nda basqalardi' da sabaqqa qi'zi'g'i'wshi'li'q penen qatnasi'wg'a, do'retiwshilik penen islewine imkaniyat beriwshi ha'm wog'an bag'darlawshi' metod boli'p yesaplanadi'. Aqi'li'y hu'jim soni'n' ushi'nda belsendiliktin' tiykarg'i' usi'li', wonda jalg'i'z islew mu'mkin yemes, bir ideya topardi'n' barli'q qatnasi'wshi'lari'n bir waqi'tta wo'zine tarti'p aladi'. Mug'allim tema yaki sorawdi' ayi'ri'p ali'wi' za'ru'r, keyin woqi'w belsendiligi 5-10 minut arali'g'i'ndag'i' waqi'tta ko'rinedi.

Aqi'li'y hu'jim tu'rli formada qollani'li'wi' mu'mkin. Ma'selen, qandayda bir temani' bekkemlew ushi'n, jan'a soraw qoyi'w yamasa qandayda bir qa'legen mashqalani' sheshiw ushi'n. Aqi'li'y hu'jim metodi' to'mendegishe wo'tkeriledi:

1. Topardi'n' barli'q qatnasi'wshi'lari'na bir tema ha'm bir soraw qoyi'ladi'.
2. Woqi'ti'wshi' woqi'w procesinde ba'rshenin' di'qqati'n wo'zine qarati'wg'a ha'reket yetedi. Klastag'i' barli'q woqi'wshi'larg'a soraw beredi ha'm qanday bolsa da temag'a baylani'sli' mu'mkin bolg'an barli'q pikirlerdi ayti'wdi' soraydi'.
3. Barli'q, ha'tte, naduri's pikirler bolsa da ayti'wg'a ruqsat beriledi. Ayti'li'p ati'rg'an pikirler ishinde bir g'ana tiykarg'i' pikir saqlani'p qali'wi' kerek.
4. Bir pikir de talqi'lanbaydi', qarsi' pikir ayti'lmaydi', bahalanbaydi'.
5. Tiykarg'i' pikirdi mug'allim taxtag'a jazadi' yamasa ekranda ko'rsetedi.
6. Aqi'li'y hu'jim tamamlang'annan keyin, barli'q ideyalar toplani'wi', toparlarg'a aji'rati'li'wi' yamasa kategoriyalarg'a bo'liniwi mu'mkin.

Mi'sali': Da'neker degenimiz ne?

1. Ko'mekshi so'z shaqabi'.
2. Qospa ga'plerdi baylani'sti'radi'.
3. Birgelikli ag'zalardi' baylani'sti'radi'.
4. Jeke turg'anda ma'nige iye yemes.
5. Jeke turi'p sorawg'a juwap bermeydi.
6. Jeke turi'p ga'p ag'zasi' bola almaydi'.
7. Birgelikli ag'zalardi' ha'm qospa ga'ptin' qurami'ndag'i' jay ga'plerdi baylani'sti'ratug'i'n ko'mekshi so'z shaqabi'.

Pikirler usi'lay dawam yettirile beriw mu'mkin.

Aqi'li'y hu'jim metodi' qatnasi'wshi'lardi'n' woylaw qa'biletinen, bar bilimi ha'm imkaniyatlardan wo'nimli paydalani'wg'a qarati'lg'an. Ma'selen, qaraqalpaq tili sabaqlari'nda: Til degenimiz ne? degen soraw beriledi. Woqi'ti'wshi' woqi'wshi' yaki studentlerden bul so'zdin' ma'nisin ha'm woni' qalay tu'sinetug'i'nli'g'i'n soraydi'. Woqi'ti'wshi' woqi'wshi' yaki studentlerdin' pikir taxtag'a jazi'p baradi'.

- Til – qari'm-qatnas qurali'.
- Til – millettin' tiykarg'i' belgisi.
- Til – millettin' biybaha bayli'g'i'.
- Til – ana tili.

Til – ma'mleketlik til.

Til – voydi' ju'zege shi'g'ari'wshi' qural.

Til – voydi'n' si'rtqi' ko'rinisi.

Til – adamni'n' bir ag'zasi'.

Til – bul du'nya tilleri.

Til – ja'miyetlik qubi'li's. Ja'miyettin' rawajlani'wi' menen wo'zgeredi.

Til – wo'z ara pikirlesiw qurali'.

Til – ko'rkem a'debiyatti'n' birinshi elementi.

Til – uluwma xali'q do'retpezi, wol uluwma xali'qli'q si'patqa iye.

Joqari'da ayti'lg'an pikirlerdin' bir-birine jaqi'nli'g'i'n ha'm ayi'rmashi'li'g'i'n talqi'lay woti'ri'p, woqi'ti'wshi' woqi'wshi' yaki studentlerdin' ha'rbir pikirini yesapqa ali'p toli'qti'ri'p, bahalap baradi'. Student wo'zgeler pikirine tiykarlani'p wo'z pikirini wo'zgeriwi mu'mkin. Woqi'ti'wshi' pikirlerdi talqi'lap: «Til adamlar arasi'nda qari'm-qatnas jasawdi'n' tiykarg'i' qurali'» degen ani'qlamani' aytadi'. Bunnan son' woqi'ti'wshi' studentlerdin' pikirini teren'lestiriw ushi'n to'mendegi naqi'l-maqallardi' keltirip, woni'n' ma'nisin soraydi'. Adam tilinen, mal shaqi'nan. Su'ydiretug'i'n da til, ku'ydiretug'i'n da til. Til qi'li'shtan keskir. Pil ko'termegendi, til ko'teredi. Tuwri' til tas jaradi', bura til bas jaradi'. Til ju'yrik yemes, woy ju'yrik. Til buwi'nsi'z, woy tu'psiz. Tilge itibar – yelge itibar ha'm t.b.

Bunnan son' woqi'ti'wshi' an'law basqi'shi'nda studentlerdin' pikirlerin toli'qti'radi' ha'm wog'an juwmaq jasaydi'. Al, pikirlew basqi'shi'nda wo'tilgen temalar boyi'nsha sorawlarg'a studentler pikirlerin jazadi'. Bul usi'l arqali' bir so'z haqqi'nda ko'p g'ana mag'luwmatqa iye boladi'. Tildin' ta'biyati', ma'nisi ha'm xi'zmeti haqqi'nda woni'n' ja'miyetlik qubi'li's si'pati'nda, adamlardi'n' bir-biri menen qari'm-qatnas jasaw qurali' yekenligin, du'nya tilleri ha'rbir xali'qti'n' milliy tili haqqi'ndag'i' tu'siniklerge iye boladi'. Woqi'wshi'lar temani' an'sat wo'zlestiredi. Bul metod qaraqalpaq tili sabaqlari'nda jiyi qollani'ladi'.

Sinkveyn metodi'

Sinkveyn metodi' – xabarlardi' qi'sqasha bayan yetiw, qospali' woy-pikirlerdi bir neshe so'zler ja'rdeminde bayan yetiw imkaniyati'n beretug'i'n metod. Bul ko'p tu'sinikler tiykari'ndag'i' na'tiyjeni talap yetedi. Sinkveyn bul qi'sqa qosi'q boli'p, wol birer waqi'ya, ha'diysege baylani'sli' jazi'latug'i'n, yaki ju'zege shi'g'aratug'i'n qi'sqa formada xabar ha'm meterallardi'n' sintezleniwin talap yetedi.

Sinkveyn so'zi francuzsha «sink» so'zinen ali'ng'an boli'p, «bes» degen ma'nini yamasa «bes qatarli' qosi'q» degen ma'nilerdi bildiredi. Sinkveyndi jazi'p shi'g'i'w qag'i'ydas'i' to'mendegishe:

1. Birinshi qatarda bir so'z benen tema jazi'ladi'.
2. Yekinshi qatarg'a temag'a baylani'sli' yeki kelbektlik so'z jazi'ladi'.
3. U'shinshi qatarg'a is-ha'reketti bildiretug'i'n u'sh so'z jazi'ladi'.
4. To'rtinshi qatarg'a temag'a baylani'sli' ga'p jazi'ladi'.
5. Besinshi qatarg'a temag'a ma'niles bir so'zden ibarat sinonim jazi'ladi'.

Bul metod woqi'wshi'lardi'n' bilimin rawajlandi'radi', bayi'tadi', ken' tu'rdegi mag'luwmatlardi' qi'sqa yetip beriwge u'yretedi. Qaraqalpaq tili sabaqlari'nda ani'qlamalardi' i'qshamlap ayti'wda, shi'ni'g'i'wlar islewde bul metodtan paydalansaqlar boladi'. Mi'sali':

1. Sinonim
2. Ha'r qi'yli', ma'niles
3. Ma'nileri jaqi'n boladi', awmasti'ri'ladi', obrazli'li'qqa iye boladi'.
4. Seslik du'zilisi ha'r tu'rli, ma'nileri jaqi'n so'zler sinonim dep ataladi'.
5. Ma'niles so'zler

Ga'p du'ziwde paydalani'wi'mi'zg'a boladi'.

1. O'zbekistan
2. G'a'rezsiz, keleshegi ulli'
3. Rawajlanbaqta, gu'llenbekte, du'nyag'a tani'lmaqta
4. Keleshegi ulli', ga'rezsiz O'zbekistan rawajlanbaqta, gu'llenbekte, du'nyag'a tani'lmaqta

5. Ana Watani'mi'z

Sinkveyn a'meliy jaqtan:

- quramali' pikirdi sintezlew qurali';
- woqi'wshi'lardi'n' tu'sinik qa'biletin bahalaw qurali';
- do'retiwshilik qurali' si'pati'nda ju'da' paydali';

Sinkveyn tu'sinikler ha'm xabarlaridi' ju'zege shi'g'ari'wda, sintezlew ha'm uluwmalasti'ri'wda tez ha'm a'hmiyetli usi'l yesaplanadi'.

Bumerang texnologiyasi'

Ga'ptin' yekinshi da'rejeli ag'zalari' temasi' boyi'nsha

1-basqi'sh

Woqi'wshi'lar 3 toparg'a bo'linedi. Ha'rbir toparg'a wo'tilgen tema bo'leklerge bo'linip beriledi. Ha'mme woqi'wshi'lar sabaqqa toli'q qatnasi'wi' ushi'n ha'rbir topardag'i' woqi'wshi'larg'a ten'dey tarqati'ladi'. Ma'selen, biz ga'ptin' yekinshi da'rejeli ag'zalari'n wo'tkenimizde to'mendegishe tarqatpa materiallar beriwimizge boladi'.

«A» topari'

Toli'qlawi'sh

Toli'qlawi'sh – ken'eytilmegen jay ga'plerdin' quri'li'si'n ken'eytip, toli'qti'ri'p, is-ha'reketti zatli'q ma'nide tu'sindiretug'i'n ga'ptin' yekinshi da'rejeli ag'zasi'. Toli'qlawi'shlar, ko'binese atli'q, almasi'q ha'm basqa da atli'qlasqan so'z shaqaplari' arqali' bildiriledi. Wolar ataw, iyelik sepliklerinen basqa seplik formalari'nda kelip, bayanlawi'sh penen basqari'w usi'li'nda baylani'sadi'. Toli'qlawi'shlar is-ha'reketti obyektlik si'patlaw ma'nisine ha'm formasi'na qaray yekige bo'linedi: tuwra toli'qlawi'sh ha'm qi'ya toli'qlawi'sh.

Toli'qlawi'shlar du'zilisine qaray dara so'z, qospa so'z ha'm yeki yamasa birneshe so'zlerdin' dizbeginen, feyil toplamlari'nan du'ziledi. Toli'qlawi'shlar du'zilisine qaray jay toli'qlawi'sh, qospa toli'qlawi'sh ha'm ken'eytilgen toli'qlawi'sh boli'p bo'linedi.

«B» topari'

Ani'qlawi'sh

Ani'qlawi'sh zat ha'm zatli'q ma'nidegi so'zlerdin' si'n-si'pati'n, sapasi' ya menshikleniwin bildiretug'i'n ga'ptin' yekinshi da'rejeli ag'zasi'. Ani'qlawi'sh to'mendegi sintaksislik belgilerge iye boladi': 1) zat ha'm zatli'q ma'nidegi so'zlerdi si'patlaydi'; 2) tiykari'nan kelbetlikten, zatti'n' sapasi'n, san-mug'dari'n bildiretug'i'n so'z shaqaplari'nan boladi'; 3) wo'zi ani'qlaytug'i'n so'zi menen jupkerlesiw ha'm u'ylesiw usi'li'nda baylani'sadi'; 4) wori'n ta'rtibi jag'i'nan wo'zi ani'qlaytug'i'n ag'zani'n' aldi'nda turadi' ha'm sol ag'za menen birge ani'qlawi'shli'q so'z dizbegin du'zedi.

Ani'qlawi'sh ga'p quri'li'si'ndag'i' xi'zmeti jag'i'nan basqa yekinshi da'rejeli ag'zalardan wo'zine ta'n wo'zgeshelikke iye boladi'. Ga'ptin' basqa yekinshi da'rejeli ag'zalari' (toli'qlawi'sh ha'm pi'si'qlawi'sh is-ha'reketke (bayanlawi'shqa) qatnasli' woni'n' tu'sindiriwshi ag'zasi' boli'p kelse, ani'qlawi'sh zatli'q ma'nidegi bas ha'm yekinshi da'rejeli ag'zalardi'n' tu'sindiriwshi ag'zasi' xi'zmetin atqaradi'.

«G» topari'

Pi'si'qlawi'sh

Pi'si'qlawi'sh – is-ha'reket procesinin' isleniw usi'li'n, sapasi'n, waqi't, wori'n, san, mug'dar, sebep-maqset, sha'rt, qarsi'lasli'q ha'm t.b. belgilerin bildiretug'i'n ga'ptin' yekinshi da'rejeli ag'zasi'. Pi'si'qlawi'shli'q ma'ni, tiykari'nan, is-ha'reketke qatnasli' bildiriledi. Sonli'qtan pi'si'qlawi'sh ta toli'qlawi'sh si'yaqli', bayanlawi'shqa qatnasli' woni'n' tu'sindiriwshi ag'zasi' xi'zmetin atqaradi'. Pi'si'qlawi'shlar barli'q ma'nili so'z shaqaplari' arqali' bildiriledi. Ra'wish, hal feyil ha'm hal feyilli toplamlardan, yeliklewish so'zlerden, ken'isilik seplik formasi'ndag'i' ha'm tirkewishli atli'qlardan, kelbetlik, sanli'q, sha'rt meyil ha'm ra'wishlik ma'nidegi frazeologiyali'q so'z dizbeklerinen boladi'.

Pi'si'qlawi'shlar ma'nilik wo'zgesheliklari ha'm is-ha'reket procesin si'patlaw belgilerine qaray to'mendegi tu'rlerge bo'linedi: Wori'n pi'si'qlawi'sh, waqi't pi'si'lawi'sh, si'n

pi'si'qlawi'sh, mug'dar-da'reje pi'si'qlawi'sh, sebep pi'si'qlawi'sh, maqset pi'si'qlawi'sh, sha'rt pi'si'qlawi'sh ha'm qarsi'las pi'si'qlawi'sh.

2-basqi'sh

Toparlarg'a berilgen bul tekstlerdi woqi'wshi'lar jeke ta'rtipte woqi'p, yeste saqlap qali'wi' kerek.

3-basqi'sh

Ha'rbir toparg'a sanlar jazi'lg'an qag'azlar tarqati'ladi' ha'm usi'g'an qaray toparlarg'a bo'linedi.

1 sani'n alg'anlar 1-topar

2 sani'n alg'anlar 2-topar

3 sani'n alg'anlar 3-topar

4 sani'n alg'anlar 4-topar

4-basqi'sh

Ha'rbir topardag'i' mag'luwmatlar bir jerge toplanadi'.

Toli'qlawi'sh – ken'eyilmegen jay ga'plerdin' du'zilisiz ken'eytip, toli'qti'ri'p, is-ha'reketti zatli'q ma'nide tu'sindiretug'i'n ga'ptin' yekinshi da'rejeli ag'zasi'. Toli'qlawi'shlar, ko'binese atli'q, almasi'q ha'm basqa da atli'qlasqan so'z shaqaplari' arqali' bildiriledi. Wolar ataw, iyelik sepliklerinen basqa seplik formalari'nda kelip, bayanlawi'sh penen basqari'w usi'li'nda baylani'sadi'.

Ani'qlawi'sh zat ha'm zatli'q ma'nidegi so'zlerdin' si'n-si'pati'n, sapasi' ya menshikleniw bildiretug'i'n ga'ptin' yekinshi da'rejeli ag'zasi'. Ani'qlawi'sh to'mendegi sintaksislik belgilerge iye boladi': 1) zat ha'm zatli'q ma'nidegi so'zlerdi si'patlaydi'; 2) tiykari'nan kelbetlikten, zatti'n' sapasi'n, san-mug'dari'n bildiretug'i'n so'z shaqaplari'nan boladi'; 3) wo'zi ani'qlaytug'i'n so'zi menen jupkerlesiw ha'm u'ylesiw usi'li'nda baylani'sadi'; 4) wori'n ta'rtibi jag'i'nan wo'zi ani'qlaytug'i'n ag'zani'n' aldi'nda turadi' ha'm sol ag'za menen birge ani'qlawi'shli'q so'z dizbegin du'zedi.

Pi'si'qlawi'sh – is-ha'reket procesinin' isleniw usi'li'n, sapasi'n, waqi't, wori'n, san, mug'dar, sebep-maqset, sha'rt, qarsi'lasli'q ha'm t.b. belgilerin bildiretug'i'n ga'ptin' yekinshi da'rejeli ag'zasi'. Pi'si'qlawi'shli'q ma'ni, tiykari'nan, is-ha'reketke qatnasli' bildiriledi. Sonli'qtan pi'si'qlawi'sh ta toli'qlawi'sh si'yaqli', bayanlawi'shqa qatnasli' woni'n' tu'sindiriwshi ag'zasi' xi'zmetin atqaradi'.

5-basqi'sh

Ha'rbir topardan kelgen woqi'wshi'lar bir topar boli'p, u'yrengen materiallari'n bir-birine u'yretedi.

6-basqi'sh

Ha'r topardan kelgen woqi'wshi'lar u'yretken materiallari' boyi'nsha bir-birine soraw beredi:

Pi'si'qlawi'sh degenimiz ne?

Ani'qlawi'sh degenimiz ne?

Toli'qlawi'sh degenimiz ne? ha'm t.b.

7-basqi'sh

Woqi'wshi'lardi'n' ha'mmesi aldi'ng'i' toparlari'na qaytadi'.

8-basqi'sh

Woqi'wshi'lardi'n' ha'mmesi materiallardi'n' barli'g'i' menen tani's bolg'anli'qtan woqi'ti'wshi' qa'legen sorawi'n beriwi mu'mkin.

9-basqi'sh

Reyting arqali' bahalani'wi' yeskertiledi.

10-basqi'sh

Woqi'ti'wshi' woqi'wshi'larg'a soraw beredi.

11-basqi'sh

Toparlar bir-birine sorawlar beredi ha'm usi'g'an qaray woqi'wshi'lar bahalanadi'.

12-basqi'sh

Toplang'an ballar taxtag'a jazi'ladi'. Ha'rbir toplang'an ballar woqi'wshi'larg'a teppe-ten' bo'linedi.

13-basqi'sh

Bu'gingi sabaqta nelerdi bilip aldi'n'i'z?

14-basqi'sh

Juwmaqlaw

Bumerang metodi'

Bumerang metodi' – berilgen materialdi' ta'lim ali'wshi'lardi'n' kishi toparlarda wo'z betinshe u'yreniwine ha'm basqalarg'a u'yretiwge qarati'lg'an metod.

Bumerang metodti'n' du'zilisi:

1. Kishi toparlardi' du'ziw;
2. Ha'rbir toparg'a bo'lek tarqatpa materiallar tarqati'w;
3. Materiallardi' wo'z betinshe u'yreniw;
4. Jan'adan kishi toparlardi' du'ziw;
5. Topar ag'zalari'n u'yretiw ha'm u'yreniw;
6. Da'slepki kishi toparg'a qayti'w;
7. Bahalaw.

Bul metodta woqi'ti'wshi' woqi'wshi'g'a so'ylew uqi'pli'li'g'i'n, yerkin pikirlew, wo'zindegi bilim ko'nlikpelerin jetkerip bere ali'wdi' u'yreledi. Bumerang metodi'ni'n' basqa metodlardan wo'zgesheligi woqi'wshi'ni' bahalawda qanaanlandi'rarsi'z bahasi' qoyi'lmaydi'. Sebebi, bul metod penen wo'tilgen sabaqta woqi'wshi'lardi'n' ha'rbiri belgili da'rejede qatnasadi', na'tiyjede woqi'ti'wshi' sabaqta woqi'wshi'lardi' toli'g'i' menen qamti'y aladi'.

Qaraqalpaq tili sabaqlari'nda bumerang metodi'nan paydalang'ani'mi'zda woqi'wshi'larg'a tarqatpa materiallar beremiz. Mi'sali': «Sinonimler» temasi'n wo'tkenimizde auditoriyani' 3 toparg'a bo'lip, ha'r toparg'a tarqatpa material tarqati'mi'z.

1-topar

Sinonim so'zler haqqi'nda tu'sinik

Sinonim grekshe «bir atamali'» degen so'zden kelip shi'qqan. Tildin' leksika-semantikali'q bayli'g'i' ha'rqanday so'zdin' ko'p ma'niligi menen bir qatarda woni'n' sinonimlik ken' mu'mkinshiliklerinde ko'rinedi. Tildegi seslik quri'li'si' boyi'nsha ha'r tu'rli, al, ma'nilik jaqtan bir-birine jaqi'n so'zler sinonimlar dep ataladi'. Mi'sali': ju'zi-shi'rayi'-ren'ki-beti-kelbeti-turqi'; mazali'-shiyrin-tatli'-til u'yirgen-sheken'de tati'ytug'i'n; tez-shaqqaqan-ji'ldam-da'rriw-da'rha'l-ha'p zamatta ha'm. t.b.

Sinonimlar ko'rkem shi'g'armalarda woni'n' til ko'rkemligin u'yreniwde u'lken a'hmiyetke iye. Ma'nisi bir-birine jaqi'n usi'nday so'zler sinonimlik qatarlardi' payda yetedi. Sol sinonimlik qatarlardi'n' ishinde ko'p qollani'latug'i'n so'z tirek so'z (dominanta) dep ataladi'.

Sinonimlik qatarlar belgili bir so'z shaqabi'ni'n' ishinde g'ana payda boladi'. Mi'sali': an'qaw-sada-a'n'go'dek-awi'sh-awsar – bular kelbetlikten bolg'an, gu'llan-ja'mi-barli'q-pu'tkil-ha'mme – bular almasi'qlardan bolg'an sinonimlar.

2-topar

Leksikali'q ha'm grammatikali'q sinonimlar

Leksikali'q sinonimlar dep tu'birleri ha'r qi'yli' ma'nisi bir-birine jaqi'n so'zlerge aytami'z. Mi'sali': biyik-ba'lent-asqar-za'wlim; ari'q-ko'terem-ju'dew.

Grammatikali'q sinonimlardin' wo'zin morfologiyali'q ha'm sintaksislik dep yekige bo'lip u'yrenemiz. Morfologiyali'q sinonimlar tu'biri bir qi'yli' qosi'mtalari' ha'r qi'yli' sinonim so'zlerden boladi'. Mi'sali': wopasi'z-biyopa, biypul-pulsi'z, biya'dep-a'depsiz, tebewik-tebegen t.b.

Sintaksislik sinonimlar so'z dizbeginen ha'm qospa ga'p bo'leklerinen boladi'. Mi'sali', so'z dizbeklerinde: qi'sqi' kiyim – qi'sta kiyetug'i'n kiyim, inisine a'keliw – inisi ushi'n a'keliw.

Jay ga'plerde: Bul jumi'sti' islemey qoymaydi'.

Bul jumi'sti' isleydi.

Kim muzi'kani' jaqsi' ko'rmeydi?

Muzi'kani' ha'mme jaqsi' ko'redi.

Qospa ga'plerde: Men u'yge kelgenimde, wolar awi'lg'a ketiwge tayarlanip ati'r yeken. Men u'yge kelgen waqi'tta, wolar awi'lg'a ketiwge tayarlanip ati'r yeken.

3-topar

Sinonimlardin' payda boli'w jollari'

- ❖ So'zdin' ko'p ma'niligi tiykari'nda: ga'ptin' aqi'ri'-ga'ptin' ayag'i'-ga'ptin' son'i';
- ❖ Qosi'mtalar qosi'li'w usi'li' tiykari'nda: shopan-padashi', suliw-shi'rayli', ali'm-ilimpaz;
- ❖ Dialekt so'zler arqali': jumi'rtqa-ma'yek, seksewil-sazaq, diywal-soqpa, shalbar-shi'm;
- ❖ Basqa tillerden awi'sqan so'zler arqali': qonaq-miyman, woqi'ti'wshi'-mug'allim-ustaz-pedagog;
- ❖ Frazologiyali'q so'z dizbekleri arqali': iyt wo'lgan jer-uzaq, shaytani' seskenbew-qorqpaw, awzi'na bek boli'w-aytpaw;
- ❖ Evfemizm ha'm kokofemizm arqali': wo'ldi-qayti's boldi'-du'nyadan wo'tti; tuwdi'-jas bosandi', ju'kli-yeki qabat.

Morfologiya ha'm sintaksisti woqitiwdag'i innovაციyalar

Do'n'gelek stol metodi'

Bul metod jazba tu'rde wo'tkeriledi. Woqi'wshi'lar kishi toparlarga bo'linedi. Ha'rbir toparg'a soraw berilip, bul sorawga ha'rbir woqi'wshi' wo'zinin' ruchkasi'nda gezekpe-gezek juwaplari'n jazadi'. Birinshi qatnashi'wshi'ni'n' pikirine wo'zlerin' qosi'msha pikirlerin jazi'p baradi'. Mi'sali': «Ga'p ag'zalari'» temasi'n wo'tip bolg'an son' woqi'wshi'lardi'n' tu'siniklerin ani'qlaw ushi'n woqi'wshi'lardi' bes toparg'a bo'lemiz. Ha'rbir toparg'a bir ga'p ag'zasi' haqqi'nda pikirlerin jazi'wdi' tapsi'rami'z.

1. Baslawi'sh ne ushi'n ga'ptin' bas ag'zasi', woni'n' wo'zgesheligi qanday?
2. Bayanlawi'sh ne ushi'n atawi'sh ha'm feyil bayanlawi'shqa bo'linedi?
3. Tuwra toli'qlawi'shti'n' jalg'awli' ha'm jalg'awsiz qollani'wi'ni'n' parqi' nede?
4. Ani'qlawi'shti'n' ga'ptegi xi'zmeti qanday?
5. Pi'si'qlawi'shti'n' ga'ptegi xi'zmeti ha'm toli'qlawi'shtan ayi'rmashi'li'g'i' qanday?

Ha'mme woqi'wshi'lar wo'z juwaplari'n jazi'p bolg'an son', juwaplar talqi'lanadi', natuwri' juwaplar wo'shiriledi, duri's juwapti'n' son'i'na qarap woqi'wshi'ni'n' bilimlerine baha beriledi. Bul metodti' tek jazba tu'rde yemes, awi'zeki tu'rde de wo'tkeriw mu'mkin.

Sa'wbetlesiw metodi'

Sa'wbetlesiw usi'li' – awi'zeki bayan yetiw metodi' boli'p, studentlardin' (yaki woqi'wshi') bilimlerin a'ste-aqi'ri'n wo'zlestiriwge ali'p keletug'i'n puqta woylang'an sorawlar sistemasi'. Bul metod materiallardi' ta'kirarlaw, bekkemlew ha'm jan'a bilimdi bayan yetiwde qollani'ladi'.

1. Evristik sa'wbetlesiw (evristika grekshe so'z boli'p «izleymen, tabaman, do'retemen» degen ma'nilerdi bildiredi).

Maqseti – woqi'ti'wshi'ni'n' bergan sorawlar ja'rdeminde, woqi'wshi'ni'n' yerkin pikirlewi, izleniwshen'ligi na'tiyjesinde wolardi' jan'a bilimlerdi tez wo'zlestiriwin ta'miyinlew. Sa'wbetlesiwde woqi'ti'wshi'ni'n' bir sorawi'na student yaki woqi'wshi'lardi'n' ko'plep juwaplari'n beriwi mu'mkin.

2. Katexizik sa'wbetlesiw (grekshe – na'siyat, u'git-birer ta'liyimat tiykarlari'n soraw-juwap tu'rinde qi'sqasha bayanlawi').

Maqseti – studentlardin' (woqi'wshi') bilimlerin tu'siniw ha'm wo'zlestiriw da'rejesin qadag'alaw. Bul metod yeslew ha'm woylawdi' rawajlandi'ri'wg'a ja'rdem beredi. Bul sa'wbetlesiwde woqi'ti'wshi'ni'n' bir sorawi'na student bir ani'q duri's juwap beriwi kerek.

3. Germenevtik – grekshe «tu'sindirish, talqi'lawshi'» ma'nilerin bildiredi.

Maqseti – woqi'li'p ati'rg'an tekstti, su'wretti, eksprement yaki sayaxat na'tiyjelerinin' tiykarg'i' mazmuni'n woqi'wshi'lar menen birgelikte tu'sindiriv ha'm da'lillew.

Sa'wbetlesiw metodi' woqi'wshi'lardi' sabaq bari'si'nda wo'z betinshe pikirlewge, wo'z pikirin yerkin tu'rde bayanlawg'a ha'm de wolarda tarti'si'w ma'deniyati'n ta'rbiyalawg'a qarati'lg'an boli'p, a'dette bunday sabaq ti'n'lawshi'lardi' toparlarg'a bo'lg'en halda wo'tkeriledi.

Maqseti: Tan'lang'an tema, problema tiykari'nda woqi'wshi'lardi'n' pikirlerin ha'm de usi' temag'a bolg'an qatnaslari'n ani'qlaw, wo'z betinshe uluwma bir pikirge keliwine ha'm duri's juwmaq shi'g'ari'wi'na ja'rдем beriw, yerkin tarti'si'wg'a sha'riyat jarati'w.

Wo'tkeriw ta'rtibi: Sabaqti'n' baslani'wi'nan aldi'n woqi'wshi'lardi' sa'wbetlesiw, diskussiya wo'tkeriwge qoyi'lg'an talaplar, qag'i'ydalari menen tani'sti'ri'ladi', son' bul metod basqi'shpa-basqi'sh wo'tkeriliwi tu'sindiriledi.

1-basqi'sh: Woqi'ti'wshi' sabaqti' sa'wbetlesiwdin' temasi'n ani'qlawdan baslaydi'. Ma'selen, woqi'wshi'lardi'n' bilimin awi'zeki bahalaw jaqsi' ma yaki jazba tu'rde bahalaw qolay ma? Bul sorawdi' wortag'a taslap woqi'wshi'lardan awi'zeki soraw yaki jazba qadag'alaw ta'reptarlari'n ani'qlap aladi'. Wolardi' sol ta'rtipte toparlarg'a bo'ledi.

2-basqi'sh: Ha'rbir topardag'i' ti'n'lawshi'lar wo'z temasi' tiykari'nda kerekli materiallar: da'liller, mi'sallar, ani'q pikirler, wo'z pikirlerin tasti'yi'qlawshi' ko'rgizbeli materiallar, imkaniyati' bolsa videofilm, maqalalar, woyshi'llar ha'm ilimpazlardi'n' so'zleri ha'm basqalardi' tayarlaydi'. Topardan bir adamdi' jaqlaw ushi'n tan'laydi', qalg'anlar bolsa wo'z pikirlerin qosi'msha qi'li'wi' mu'mkin. Woqi'ti'wshi' toparlardi' tayarli'q ko'riw ushi'n sha'riyat ha'm imkaniyati'na qarap waqi't beredi.

3-basqi'sh: Toparlar tan'lawg'a tayar bolg'an son' woqi'ti'wshi' toparlardi'n' birewine jaqlaw ushi'n so'z beredi. (Jaqlawg'a shi'g'i'w i'qti'yarli' tu'rde boli'wi' mu'mkin). Topar wa'kili topar ta'repinen so'zge shi'g'i'p wolarg'a berilgen temani' tayarlang'an materiallar, da'liller tiykari'nda jaqlawg'a kirisedi. Topar wa'kili so'zin tamamlag'an son' topardi'n' qalg'an ag'zalari' wo'z pikirlerin qosi'msha qi'li'wi' mu'mkin.

4-basqi'sh: Sabaqti'n' 3-basqi'sh'ndag'i' si'yaqli' bul basqi'shta da woqi'ti'wshi' gezektegi topar wa'kiline qorg'aw ushi'n so'z beredi. Yekinshi kishi topar ha'm birinshi kishi topar si'yaqli' wo'z temasi' boyi'nsha qorg'aydi'. Qorg'aw tamam bolg'an son' woqi'ti'wshi' sabaqti'n' keyingi basqi'shi'na wo'tedi.

Tu'sinik. Yeki kishi topardi'n' jaqlawi' waqti'nda woqi'ti'wshi' ilaji' bari'nsha wolarg'a kesent bermewge, wo'z pikirin bildirmewge, soraw bermewge ha'reket yetedi. Ha'rbir kishi toparg'a ja'rдем bermesten sa'wbetlesiwdi basqaradi'. Kishi toparlar jaqlawi' waqti'nda ta'rtiptin' saqlani'wi'na ha'm sa'wbetlesiw wo'tkeriwge qoyi'lg'an talap, qag'i'ydalardi'n' toli'q wori'nlani'wi'na yerisiwge ha'reket yetedi. Bul basqi'shta, tiykari'nan yeki kishi topar yerkin, wo'z betinshe islewi kerek boladi'.

5-basqi'sh: Kishi toparlar bir-birine sorawlar beriwdi baslaydi'. Kishi toparlar ta'repinen berilgen sorawlar wolardi'n' jaqlawi' waqti'nda ayti'lg'an da'liller, mi'sallar, pikirlerin ja'ne de ani'qlap, da'lillep, qalg'anlardi' da sol pikirge qosi'li'wi'na usi'ni's yetiw ushi'n beriliwi mu'mkin. Studentler (yaki woqi'wshi'lar) yerkin halda wo'zlerinin' shi'g'i'p so'ylewleri menen ha'mmege ta'sir ko'rsetiwge, wo'z pikirlerin maqullawg'a ha'reket yetedi. Woqi'ti'wshi' bunday halatqa sha'riyat, imkaniyat jaratqan halda talas-tarti'sti' si'payli'q penen basqaradi'.

6-basqi'sh: Woqi'ti'wshi' yeki ta'reptin' sorawlari', pikirleri, maqullaytug'i'n so'zleri tamam bolg'an son', wolar ta'repinen ayti'lg'an bul ma'sele haqqi'ndag'i' pikirlerin bayanlaydi'. Kishi topar qatnashi'wshi'lari' ta'repinen berilgen sorawlarg'a kerekli juwapti' beriwge ha'reket yetedi.

Sabaq aqi'ri'nda woqi'ti'wshi' yeki topardi'n' sabaq bari'si'ndag'i' xi'zmetleri talqi'lani'p, wolarg'a minnetdarshi'li'q bildiredi ha'm sabaqti' juwmaqlaydi'.

Bul sabaqti'n' waqti' sha'riyatqa qarap belgilenedi.

Bul metodti' qalay qollani'w u'lgisin ko'rsetip wo'temiz.

1. Tema: Woqi'wshi'lardi'n' bilimni awi'zeki bahalaw jaqsi' ma, yaki jazba tu'rde bahalaw qalay ma?

Sorawdi' wortag'a taslap woqi'wshi'lardi'n' awi'zeki soraw yaki jazba qadag'alaw ta'reptarlari'n ani'qlap ali'p yeki toparg'a bo'lemiz.

2. Awi'zeki soraw yaki jazba tu'rde bahalaw boyi'nsha pikirler jazi'lg'an ko'rgizbeli qurallardan paydalanami'z.

So'ylew tili – bul xali'qti'n' ku'ndelikli turmi'sta bir-biri menen tuwri'dan-tuwri' qatnas jasawi'. Til so'ylew arqali' ju'zege shi'g'adi'. Adamlar wo'z pikirlerin awi'zsha ha'm jazba tu'rde bildiredi.

Woqi'wshi'lardi'n' so'ylew ha'm jazba tilin rawajlandi'ri'wda jazba jumi'slardi'n' a'hmiyeti u'lken.

3. Ha'rbir topar wo'z pikirlerin bildiredi. Topardan qa'legen adam shi'g'i'p wo'z pikirni bildiriwi mu'mkin.

1-topar: Sorawlarg'a juwap beriw sol payi'tta a'melge asi'ri'ladi'. Awi'zeki juwap beriwde ga'pler uzi'nnan uzaq yemes, al qi'sqa boladi'. Juwapti' tek mug'allim yemes, ha'mme woqi'wshi'lar ti'n'laydi'. Qa'te jibergen bolsa, sol waqi'tta du'zetiledi. Woqi'wshi' woqi'wshi'lar aldi'nda yerkin pikirlewge, so'ylewge u'yrenedi. Pikirler baylani'spasa mug'allim ta'repinen du'zettiriledi. Woqi'wshi'ni'n' juwabi'na qarap sol waqi'tta baha qoyi'ladi'.

4. **2-topar:** Woqi'wshi'ni'n' bilimni jazba tu'rde bahalaw arqali' woqi'wshi'ni'n' jazba sawatli'li'g'i' rawajlanadi'. Pikirlerdi qa'tesiz, izbe-iz jazi'wg'a u'yrenedi. Jazba tu'rde jazg'anda awi'zeki tu'rde ayta almag'an pikirlerin de toli'q ha'm ani'q yetip jetkerip beriw mu'mkin. Jazba jumi'sta so'z tan'law, toli'qti'ri'w, du'zetiw mu'mkinshiligi boladi'. Ayi'ri'm pikirni awi'zeki ayti'p bere almaytug'i'n woqi'wshi'lar jazba tu'rde ani'q ha'm ken' tu'rde bayanlap beredi.

Topar ag'zalari'ni'n' qalg'anlari' wo'z pikirlerin qosi'msha bildiriwi mu'mkin.

5. Toparlar bir-birine sorawlar beredi.

1. Awi'zeki so'ylewde a'debiy til normalari' saqlana ma?

2. Sorawg'a awi'zeki juwap bergende woqi'wshi' qalay juwap beriw kerek?

3. Sorawg'a jazba juwap beriwde waqi'ttan qalay paydalanami'z?

4. Jazba jumi'slari'n jazi'wda nelerge itibar beriw kerek?

5. Qa'tesiz jazi'w ushi'n ne islew kerek?

6. Sorawlarg'a ta'repler juwap berip bolg'an son', woqi'ti'wshi' pikirlerdi uluwmalasti'radi', juwmaqlaydi', toparlardi'n' bildirgen pikirlerin marapatlaydi', qa'teleri bolsa du'zetedi.

Woqi'ti'wshi': Yeki topardi'n' da bergeni juwaplari' duri's. Woqi'wshi'ni'n' bilimni bahalawda awi'zeki soraw da, jazba jumi'slar da za'ru'r. Awi'zeki juwap beriw arqali' woqi'wshi' wo'z pikirni yerkin bayan yetedi. Qa'te jibergen jerleri du'zetiledi. Woqi'wshi'lar aldi'nda wo'zin tuti'wdi', so'ylewdi u'yrenedi.

Awi'zeki so'ylewde de a'debiy til normalari'n saqlap, pikirlerdi mi'sallar menen da'lillep tu'sindiriw za'ru'r. Jazba qadag'alaw da woqi'wshi' ushi'n yen' kerekli bahalaw tu'ri. Sebebi, woqi'wshi'ni'n' jazba sawatli'li'g'i', pikirlerdi izbe-iz bayanlawi' jazba jumi'slarda ma'lim boladi'. Woqi'wshi' qa'tesiz sawatli' jazi'wg'a u'yrenedi. Jazba jumi'slarda jazg'an na'rseleri uzaq waqi't yadi'nda saqlawli' turadi'. Demek, woqi'wshi'lardi' awi'zeki soraw arqali' bahalaw da, jazba tu'rde bahalaw da u'lken a'hmiyetke iye. Bul metodtan joqari' woqi'w wori'nleri'nda paydalani'w u'lken a'hmiyetke iye.

Terminlerdi aldi'n-ala beriw metodi'

Til materiallari'ni'n' ko'lemi ha'rbir temani'n' leksikali'q, fonetikalik, grammatikalik wo'zgesheliklerin ha'm sol materiallardi'n' ani'qlamalari' menen qag'i'ydalari'n wo'z ishine qamti'ydi'. Sonli'qtan til materiallari'ni'n' wo'zine ta'n wo'zgesheliklerin aji'rati'wda mi'na metodikalik ni'zamli'li'qlarg'a tiykarlani'wi'mi'z kerek:

- 1) tema menen terminnin' ani'qli'g'i';
- 2) til materiallari'ni'n' ilimiy da'lligi;
- 3) til materiallari'ni'n' ishki wo'zgesheliklerin ani'qlaw;
- 4) til materiallari'ni'n' u'yretilip ati'rg'an toparg'a i'layi'qli'li'g'i';
- 5) tildin' wo'zine ta'n belgilerin ku'ndelikli turmi'sta qollani'li'wi'.

Mine, usi' wo'zgesheliklerdi yesapqa ala woti'ri'p biz qaraqalpaq tili sabaqlari'nda terminlerdi – aldi'n ala beriw metodi'nan paydalansaq boladi'. Bul metod terminlerdi aldi'n ala u'yreniw, temani'n' a'hmiyetin ha'm baylani'si'n studentlerdin' woylawı, tu'sinip jetiwi ushi'n beriledi. Sebebi, student (woqi'wshi') terminnin' ma'nisin jeterli da'rejede tu'sinip alsa, teoriyali'q materialdi' jaqsi' wo'zlestiredi. Mi'sali': Qaraqalpaq tilinin' morfologiya tarawı'nda «Atli'qti'n' morfologiyali'q kategoriyalari'» temasi'n wo'tkenimizde studentlerge lingvistikali'q so'zliklerden atli'q, grammatikali'q kategoriya, san, bet, tarti'm, seplik kategoriyalari', grammatikali'q seplik, ken'islik seplik si'yaqli' terminlerdin' ma'nilerin ani'qlap, tu'sinip keliwin tapsi'rami'z. Lekciya baslanbastan aldi'n studentlerdin' tema boyi'nsha pikirlerin ti'n'laymi'z. Son' teoriyali'q materialdi' bayanlawg'a wo'temiz. Bul metodtan seminar ha'm a'meliy sabaqlarda da paydalansaq boladi'.

Terminlerdi aldi'n-ala beriw metodi'ni'n' u'lgisi:

Bet-san kategoriyasi'. Is-ha'rekettin' bir betke, subyektke qatnasli' yekenligin, birlik ha'm ko'plik sandi' bildiretug'i'n feyildin' grammatikali'q kategoriyasi'. Mi'sali': keldim (1-bet birlik san), keldik (1-bet, ko'plik san).

Bet – is-ha'rekettin' ha'm woni'n' subyektinin' so'ylewshi adamg'a qatnasti' bildiretug'i'n feyildin' grammatikali'q kategoriyasi'. Birinshi bet (so'ylewshi adam), yekinshi bet (ti'n'lawshi' adam), u'shinshi bet (so'ylesiwge qatnaspaytug'i'n adam yamasa basqa da predmetler).

San kategoriyasi'. Birlik ha'm ko'plik san formalari'n qarama-qarsi' qoyi'w arqali' bildiriletug'i'n atli'qti'n' leksika-grammatikali'q kategoriyasi' (bir) adam (birlik) – adamlar (ko'plik).

Seplik kategoriyasi'. So'z dizbegi yamasa ga'p qurami'nda atli'qti'n' basqa so'zler menen qari'm-qatnasi'n, wolar menen baylani'si'n bildiretug'i'n morfologiyali'q kategoriya.

Tarti'm kategoriyasi'. Predmettin' belgili bir betke tiyisli yekenligin bildiretug'i'n morfologiyali'q kategoriya: u'yim, u'yin', u'yi.

Ko'plik – grammatikali'q ha'm leksikali'q qurallar menen an'lati'latug'i'n ko'plik kategoriyasi'. (Bekbergenov A. Paxratdinov Q. Til bilimi terminleri so'zligi. No'kis, 1997).

Studentler yaki woqi'wshi'lar terminlerdin' ma'nilerin tu'sinip alg'an son' temag'a baylani'sli' teoriyali'q mag'luwmatlardi' jaqsi' wo'zlestiredi. Mi'sallar arqali' da'lilleydi. Biz bul metodtan akademiya'lyq licey ha'm kolledjlerde, joqari' woqi'w wori'nlarında paydalani'wi'mi'z mu'mkin.

Bilemen. Biliwdi qa'leymen. Bilip aldi'm metodi'. Bul metod woqi'wshi'lardi' wo'z betinshe pikirlewge u'yretdi, bilimlerdi wo'zlestiriwge juwapkershilikke ha'm qi'zi'g'i'wshi'li'qqa ta'rbiyalaydi'.

Bul ushi'n woqi'ti'wshi' taxtani' u'sh bo'lekke bo'ledi yamasa qollari'ndag'i' da'pterdi yaki betti u'sh bo'lekke bo'liwin soraydi'. Birinshi bo'lekke «Bilemen», yekinshi bo'lekke «Biliwdi qa'leymen», u'shinshi bo'lekke «Bilim aldi'm» dep jazadi'. Keyin woqi'wshi'larg'a yaki studentlerge «So'z dizbekleri» degen tema boyi'nsha nelerdi biletug'i'ni'n «Bilemen» bo'legine jazi'wdi' soraydi'. Woqi'wshi'lar so'z dizbekleri boyi'nsha bilgenlerin jazi'p bolg'annan keyin ja'ne nelerdi biliwdi qa'leytug'i'ni'n soraydi'. Woqi'wshi'lar bergen sorawlar «Biliwdi qa'leymen» bo'legine jazi'ladi'. Bunnan keyin woqi'ti'wshi' so'z dizbekleri boyi'nsha mag'luwmatlar jazi'lg'an, aldi'n ala tayarlang'an tekstti woqi'wshi'larg'a tarqati'p shi'g'adi'. Woqi'wshi'lar tekst penen tani'si'p bolg'an son' pikirlesiwge wo'tedi, jan'a mag'luwmat haqqi'nda bir-biri menen pikirlesedi. Woqi'ti'wshi' woqi'wshi'lardan qanday jan'a mag'luwmat alg'anli'g'i'n soraydi' ha'm «Bilip aldi'm» bo'legine jazi'wdi' tapsi'radi'. Keyin pikirler uluwmalasti'ri'li'p juwmaq jasaladi'.

Bilemen	Biliwdi qa'leymen	Bilip aldi'm
So'z dizbegi yeki yamasa bir neshe ma'nili so'zlerdin' dizbeginen du'ziledi. Bas so'z ha'm bag'i'ni'n'qi' so'z boladi'. Bas so'zdin' qaysi' so'z shaqabi'nan boli'wi'na qaray atawi'sh ha'm feyil so'z dizbeklerine bo'linedi. Mi'sali': taza ko'ylek, salmani' qazi'w	So'z dizbeginin' qospa so'zlerden, turaqli' so'z dizbeginen parqi'n; bas so'z benen bag'i'ni'n'qi' so'zdin' baylani'si'w usi'llari'n; jay ha'm qospa so'z dizbeklerinin' ayi'rmashi'li'g'i'n;	So'z dizbeklerinin' tu'rkiy tillerde ha'm qaraqalpaq tilinde izertleniwi, qospa so'z ha'm tuqaqli' so'z dizbeginen parqi'n; so'z dizbeginin' ga'p du'ziwshi sintaksislik birlik yekenligin; so'z dizbeklerindeki sintaksislik baylani's ha'm sintaksislik qatnaslardi'
Bilemen	Biliwdi qa'leymen	Bilip aldi'm
Morfonologiya – til biliminin' yen' jas tarawi'. Woni'n' izertlew obykti morfonema ha'm submorflar. Morfemalardi'n' fonologiyali'q du'zilisi, seslerdin' almasi'wi' ha'm wolardi'n' tu'rlerin, morfonema ha'm wolardi'n' modellerin, submorflardi' u'yrenedi.	Til biliminin' basqa qanday tarawlari' menen baylani'sli'?	Morfonologiya til iliminin' fonetika ha'm morfemika tarawi' menen ti'g'i'z baylani'sli'. Sebebi, morfonema – morfonema qurami'ndag'i' fonemali'q almasi'wlardan payda bolatug'i'n tillik birlik.

Bul metoddan «Almasi'q» so'z shaqabi' wo'tkende paydalansaq boladi'. Buni'n' ushi'n mug'allim taxtani' u'sh bo'lekke bo'ledi. Birinshi bo'legine «Bilemen», yekinshi bo'legine «Biliwdi qa'leymen», u'shinshi bo'legine «Bilip aldi'm» dep jazadi'. Keyin woqi'wshi'larg'a qarata, kim «Almasi'q so'z shaqabi'» haqqi'nda ne biletug'i'nli'g'i'n soraydi' ha'm woqi'wshi'lar pikirin «Bilemen» dep atalg'an qatarg'a jazadi'. Auditoriyada pikirler juwmaqlang'annan keyin woqi'wshi'larg'a qarata ja'ne «Almasi'q so'z shaqabi'» haqqi'nda tag'i' nelerdi biliwdi qa'leytug'i'ni'n soraydi'. Woqi'wshi'lardi'n' bergin sorawlari'n taxtani'n' «Biliwdi qa'leymen» degen bo'legine jazadi'. Woqi'wshi'lardi'n' sorawlari' juwmaqlang'annan keyin mug'allim «Almasi'q so'z shaqabi'» haqqi'nda mag'luwmatlar jazi'lg'an, aldi'nnan tayarlang'an tekstlerdi woqi'wshi'larg'a tarqati'p shi'g'adi'. Woqi'wshi'lar tekstler menen tani'si'p shi'qqannan keyin pikirlesiwge wo'tedi, jan'a mag'luwmatlardi' bir-biri menen bo'lisedi. Mug'allim woqi'wshi'lardan «Almasi'q so'z shaqabi'» haqqi'nda ja'ne qanday mag'luwmatlarga iye bolg'anli'g'i'n soraydi' ha'm «Bilip aldi'm» degen qatarg'a jazadi'. Keyin u'sh qatardi' uluwmalasti'ri'p, birgelikte juwmaq shi'g'ari'ladi'.

Bilemen	Biliwdi qa'leymen	Bilip aldi'm
<p>Atli'q, kelbetlik, sanli'q so'zlerdin' worni'na almasi'p qollani'latug'i'n so'z shaqabi'.</p> <p>Almasi'qti'n' wo'zine ta'n sorawlari' bolmaydi'.</p> <p>Almasi'qlar qosi'mtalar arqali' basqa so'z shaqaplari'nan jasalmaydi'.</p> <p>Almasi'qlar ma'nisi boyi'nsha segiz tu'rge bo'linedi.</p> <p>Ma'nilik tu'rleri: betlik, wo'zlik, siltew, soraw, belgilew, ja'mlew, belgisizlik, boli'msi'zli'q.</p>	<p>Qaysi' almasi'qlar seplengende tu'biri wo'zgerip keletug'i'nli'g'i'n;</p> <p>Ha'rbir almasi'qti'n' wo'zine ta'n belgilerin, wolardi'n' qanday so'zler menen bildiretug'i'ni'n, birlik ha'm ko'plik sanlarda qollani'li'wi'n</p>	<p>Betlik, siltew almasi'qlari'ni'n' seplengende tu'biri wo'zgeretug'i'ni'n, wo'zlik almasi'g'i'ni'n' tarti'mlani'p seplenetug'i'ni'n, hesh, ha'r so'zlerinin' qosi'li'p ha'm bo'lek jazi'li'wi'n, almasi'qlardi'n' stillik qollani'li'wi'n bilip aldi'm.</p>

Zigzag metodi'

Zigzag metodi' – bul woqi'wshi'lar (yaki studentler) menen topar tiykari'nda tez ha'm puqta wo'zlestiriwge xi'zmet yetedi. Metodti'n' abzalli'g'i' to'mendegi ta'repleri arqali' belgilenedi.

1. Woqi'wshi'larda topar boli'p islew ko'nlikpesi payda boladi'.
2. Temani' wo'zlestiriwde sarplanatug'i'n waqi't u'nemlenedi.

Zigzag metodi'nda woqi'wshi'lar kishi toparlarga bo'linedi ha'm toparlardi'n' ha'rbir ag'zasi' sanlar menen belgilenedi. Ma'selen, 4 topar bolsa 1,2,3,4 sanlari' menen belgilenip, sol sandag'i' woqi'wshi'lar bir toparg'a birigedi. Topardan liderler saylanadi'.

Zigzag metodi'n qollani'w procesinde to'mendegi ha'reketler a'melge asi'ri'ladi':

- woqi'wshi'lar bir neshe toparlarga bo'linedi.
- jan'a tema mazmuni'n ashi'p beriwshi woqi'w materiali' da bo'limlerge aji'rati'ladi'.
- ha'rbir toparg'a temani'n' belgili bo'legi beriledi ha'm woni' u'yreniw wazi'ypasi' tapsi'ri'ladi'.
- belgilengen waqi't ishinde toparlar woqi'w materiali' u'stinde jumi's isleydi ha'm waqi't tejew maqsetinde topar ag'zalari' arasi'nan liderler tan'lanadi' ha'm wolar u'yrenilgen woqi'w materiali'na tiyisli mag'luwmatlardi' toparlarga so'ylep beredi. Liderdin' so'zleri topar ag'zalari' ta'repinen toli'qti'ri'li'wi' mu'mkin.

Barli'q toparlar wo'zlerine berilgen woqi'w materiali'n puqta wo'zlestirilgennen son' woqi'w materiallari' toparlarda almasti'ri'ladi'.

Bul basqi'shta joqari'dag'i' xi'zmet ta'kirarlanadi'.

Sol ta'rizde tema mazmuni'n jarati'wshi' woqi'w materiali' woqi'wshi'lar ta'repinen wo'zlestiriledi. Zigzag metodi'n qaraqalpaq tili sabaqlari'nda paydalansaq boladi'. Ma'selen, «Qospa so'zler» temasi'n wo'tkende Zigzag metodi'n to'mendegishe qollansaq boladi'. Bul ushi'n klass woqi'wshi'lari'n to'rt toparg'a bo'lemiz. Ha'rbir toparg'a at qoyami'z. Mi'sali': «Birikken so'zler», «Birikpegen qospa so'zler», «Jup so'zler», «Qi'sqarg'an qospa so'zler».

Birinshi topar birikken so'zler haqqi'nda tu'sinigin ayti'w kerek. Da'slep topar lideri juwap beredi. Keyin woqi'wshi'lar dawam yetedi.

1. Liderdin' juwabi':

Yeki yamasa wannan da arti'q so'zlerdin' birigiwinen jasalatug'i'n so'zler birikken so'zler delinedi.

1-woqi'wshi': Birikken so'zler bir ma'ni bildiredi: qolg'ap, belbew, bilezik, ayg'abag'ar t.b.

2-woqi'wshi': Bir so'z shaqabi' boli'p keledi. Ma'selen, birikken atli'q, kelbetlik, feyil, ra'wish t.b.

3-woqi'wshi': Birikken so'zlerdin' ayi'ri'mlari' fonetikali'q wo'zgeriske ushi'raydi'. Bi'yi'l – bul ji'l, bu'gin – bul ku'n, qolg'ap – qol qap.

4-woqi'wshi': Ko'binese adam atlari', geografiyali'q atamalar, haywan, wo'simlik atlari' birikken qospa so'zge kiredi. Aysuli'w, Yesnazar, Qarateren', atqulaq, jarg'anat t.b. Juwaplar usi' taqi'lette dawam yettiriledi.

Yekinshi topar ag'zalari' da birikpegen qospa so'zler haqqi'nda mag'luwmat beredi.

Liderdin' juwabi': Birikpegen qospa so'zler yeki yamasa bir neshe so'zlerdin' dizbeklesip keliwinen jasaladi'.

1-woqi'wshi': Neshe so'z bolsa da bir ma'ni bildiredi: ayaq kiyim, ko'z a'ynek, uzi'n boyli', sa'lem beriw.

2-woqi'wshi': Birikpegen qospa so'zler ma'nili so'z shaqaplari'nda qollani'ladi': du'nya ju'zlik, biyday ren', jigirma bes, hesh birew, a'lle qaydan, bir qa'lipte, woqi'p shi'g'i'w t.b.

3-woqi'wshi': Birikpegen qospa so'zlerdin' du'zilisi yerkin so'z dizbeklerine uqsas boli'p keledi, ma'nilik jaqтан aji'raladi'.

4-woqi'wshi': Bunday so'zler bo'lek jazi'ladi'.

3-topardag'i' liderdin' juwabi':

Jup so'zler yeki so'zdin' juplasi'p keliwinen jasaladi'.

1-woqi'wshi': Ma'nilik jaqтан bir-birine jaqi'n so'zler juplasi'p keledi: ata-ana, kiyim-kenshek, uwayi'm-qayg'i' t.b.

2-woqi'wshi': Jup so'zler defis penen jazi'ladi'.

3-woqi'wshi': Jup so'zler de yeki ma'nili so'z yamasa yekinshi so'zi ma'nige iye yemes so'zlerden juplasi'p uluwmalig' ma'ni bildiredi: qazan-tabaq, nan-pan, chay-pay, qon'si'-qoba t.b.

4-woqi'wshi': Ma'nili so'z shaqaplari', tan'laq ha'm yeliklewish so'zler de juplasi'p keledi.

4-topardi'n' liderinin' juwabi':

So'zlerdin' qi'sqari'p birigiwi arqali' jasalg'an so'zler qi'sqarg'an qospa so'zler delinedi.

1-woqi'wshi': Qi'sqarg'an so'zler atli'q so'z shaqabi'nda qollani'ladi'.

2-woqi'wshi': So'zlerdin' bas ha'ripleri qi'sqari'wi' arqali' jasaladi': QMU, BMSH, AQSH t.b.

3-woqi'wshi': Qi'sqarg'an so'zler birigip jazi'ladi': ma'kankom, pedinstitut t.b.

Juwaplar usi' taqi'lette shi'nji'rma-shi'nji'r dawam yettiriledi. Woqi'wshi'lar az waqi't ishinde ko'p mag'luwmat ali'wg'a yerisedi.

Sunday-aq, bul metodtan tiykari'nan u'ye tapsi'rmani' sorag'anda paydalansaq maqsetke muwapi'q boladi'. Bul shi'nji'r degenge de tuwra keledi. Sebebi is-ha'reket izbe-izlikte a'melge asi'ri'ladi'. Mi'sali', sanli'q so'z shaqabi'n ta'kirarlaw temasi'nda to'mendegidey usi'lda paydalansaq boladi'.

Birinshi woqi'wshi' sanli'q so'z shaqabi'ni'n' qag'i'ydasin' aytadi'. Yekinshi woqi'wshi' sanli'q so'z shaqabi'na mi'sallar keltiredi. U'shinshi woqi'wshi' sanli'qti'n' ma'nisine qaray tu'rlerin aytadi'. To'rtinshi woqi'wshi' sanaq sang'a mi'sal keltiredi. Besinshi woqi'wshi' qatarli'q sannin' qosi'mtalari'n aytadi'. Altinshi woqi'wshi' ji'ynaqlaw sang'a mi'sal keltiredi. Jetinshi woqi'wshi' shamali'q sannin' qosi'mtalari'n aytadi'. Segizinshi woqi'wshi' bo'lshek sannin' iyelik sepligi ha'm tartim jalg'awi' arqali' jasali'wi'na mi'sal keltiredi. Tog'i'zinshi woqi'wshi' toplaw sang'a mi'sal keltiredi. Woni'nshi woqi'wshi' sanli'qti'n' ga'pte baslawi'sh boli'p keliwine mi'sal keltiredi. Bul metod usi'lay dawam yete beredi. Woqi'wshi'lardi'n' bergen juwaplari'na qarap, wolardi'n' tiyisli ballari' qoyi'ladi'. Sabaqqa belsene qatnasqan woqi'wshi'lar mug'allim ta'repinen xoshametlenedi.

Wo'zin-wo'zi tekseruw ushi'n sorawlar:

1. Fonetika ha'm leksikologiyani oqitwdag'i innovatsiyalar
2. Morfologiya ha'm sintaksisti oqitwdag'i innovatsiyalar.
3. Innovatsiyaliq iskerlik du'zilmesi

4. Qa'ningelik pa'nlerdi oqitw protsesinde innovatsiya
5. Til tarawlarin oqitw na'tiyjeleri
6. Oqitishinn' innovatsiyaliq iskerligi
7. Til bilimi tiykarlari

A'DEBIYATLAR DIZIMI:

1. *Berdimuratov E., Pirniyazov Q.* Orta mekteplerde qaraqalpaq tilin oqitw metodikasi. No'kis, 1988.
2. *Qutlmuratov B.* Qaraqalpaq tilin oqitwdin' ayırım ma'seleleri. No'kis, 1992.
3. *Kutlmuratov B., Kenjebaeva T.* Qaraqalpaq tili morfologiyasin oqitw usillar. No'kis, 1996.
4. *Isabaev A.* Qazaq tilin oqitw metodikasi. Tashkent, 2003.
5. *Twxliiev V., Shamsieva M., Ziyadova T.* Wzbek tilini wqitish metodikasi. Tashkent, 2010.
6. *Qutlmuratov B.* Qaraqalpaq tili orfografiyasin oqitw usillari. No'kis. 1996.
7. *Berdimuratov E., Allanazarov E.,* 5-klass ushin ilimiy-metodikalıq qollanba. No'kis, 2003.
8. *Nasrullaev A', Qojanazarov Q.* Qaraqalpaq tili sabag'in ko'rsetpeli oqitw ma'seleleri. No'kis, 1991.
9. *Pirniyazova A.* Qarakalpaq tilin pedagogikalıq texnologiyalar tiykarında okitw. No'kis, 2009.
10. *Usnatdinova R.* Ana tili sabag'ına metodikalıq ko'rsetpeler. No'kis, 1994.
11. *G'ulomov A., Qodirov M.* Ona tilini wqitish metodikasi. Toshkent, 2008.
12. *İshmuxamedov R., Abduqodirov A., Pardaev A.* Talimda innovatsion texnologiyalar. Toshkent, 2008.

Internet va Ziyonet saytlari

[http://www.ziyonet.uz/;](http://www.ziyonet.uz/)

[http://www.edu.uz/;](http://www.edu.uz/)

2-tema: Qaraqalpaq tili' ha'm a'debiyat pa'nlerin oqitiw usi'llari'

Jobasi':

1. Qaraqalpaq tili' ha'm a'debiyat pa'nlerin oqitiwda interaktiv metodlardı qollanıw
2. Til bilimi tiykarlari'
3. Til bilimi metodlari' ha'm usi'llari'
4. Til sabaqlari' metodikasi'

Tayansh so'zler: *a'debiyat, interaktiv texnologiya, metodika, til bilimi,, oqitiw metodlari', bag'darlama, tariyx, estetika.*

Qaraqalpaq tili' ha'm a'debiyat pa'nlerin oqitiwda interaktiv metodlardı qollanıw.

İnteraktiv oqitiw usılları oqıwshılardıń bilim alıw mu'mkinshiligini, olardıń belsendiligini rawajlandıradı. Ha'zirgi kúnde metodist-alımlar ha'm oqıtıwshılar ta'repinen interaktiv texnologiya menen oqıtıwdıń, topar jumısının' bir neshe formaları islep shıǵılǵan.

İnteraktiv usıllardıń ishinde a'debiyat sabaqların oqıtıw barısında en' ken' tarqalg'anı «oqıw diskussiyası», «birge izleniwshilik», «aql hu'jimi», «o'z-ara pikir almasıwı» bolıp esaplanadı. Sabaq waqtında okıwshılar ta'repinen aldın ala belgili da'rejede tu'sinigi bar qanday da bir ma'sele talıqlansa bul forma na'tiyjelirek boladı. Ma'selen, a'debiyat boyınsha ma'selelerdi u'yrenip atırg'anda topardıń isshen'ligi anıqlanadı. Bunday jag'dayda qaraqalpaq a'debiyatına baylanıslı ma'seleni sheshedi. Topar jumısın a'piwayı formadan «u'iken do'n'gelek» formada baslag'anı jaqsı. Bunda studentler tek g'ana o'zlerinin' pikir, ko'z-qaras ha'm bahasın berip qoymastan, qaydag'ı sa'ykes sheriklesinin' da'lilin esitip, o'zinin' ko'z-qarasınan bas tartıwg'a yamasa onı o'zlestiriwge mu'mkinshilik aladı. Bunday oqıtıw du'nyada aktual esaplanadı, sebebi a'debiyattanıw ma'seleleri ba'rhamma bir qıylı emes ha'm jaslardan tek g'ana logikalıq oylawdı talap etpesten, al basqalardıń pikirlerin hu'rmet etiwdi talap etedi.

A'debiyatı oqıtıwda interaktiv iskerlik tiykarǵı bes element penen sa'wlelenedi: (fakuleratsiya) **pozitivlik, o'z-ara baylanıs; jeke juwapkershilik; bir-birine ja'rdem ko'rsetiw ha'reketi; jumıstı birge alıp barıw qa'bileti; topardag'ı jumıs na'tiyjesi.** İnteraktiv bir shıǵıp so'ylewshinin', bir pikirdin' u'stemligini shekleydi. Bilim alıw barısında ha'r kim o'z pikirini sını ko'z benen aytıwǵa ha'm tiyisli mag'lıwmatlardı analiz etiw tiykarında quramalı ma'selelerdi sheshiwge, qa'te pikirlerdi saplastırıwǵa, teren' oylap ko'rilgen sheshimlerdi qabıl etiwge, diskussiyalarda qatnasıwǵa, o'z-o'zi menen ma'deniyatlı qarım-qatnas jasawǵa u'yrenedi. Bul ushin a'debiyat sabaqlarında jeke, jup ha'm topar jumısları sho'lkemlestiriledi. İzertlew joybarları, hu'jjet ha'm ha'r qıylı mag'lıwmat derekleri menen jumıs alıp barıw, do'retiwshilik jumısların paydalanıw iske asırıladı.

Qaraqalpaq a'debiyatın oqıtıwdıń interaktivlik usılı auditoriyada sherikleslik jag'dayında jaratıladı. İnteraktivlik usılǵa tiykarlang'an texnologiyanı qollanıw, oqıtıwshı do'retiwshi sheriklesler sıpatında islewge tiykarlang'an o'zgerislerge, turaqlı tayarlıqqa ha'm juwapkershilikli ma'selelerdi sheshiwge u'yrenedi. Qaraqalpaq a'debiyatın oqıtıwdıń interaktiv usılları to'mendegi na'tiyjelerge alıp keledi:

- Oqıwshılardıń a'debiyat sabag'ına, pa'nge qızıǵıwshılıǵı artadı;
- Oqıw materialların bekkem o'zlestiredi;
- Teren'nen oylaw ha'm erkin pikirlew rawajlanadı;
- Qarım-qatnas jasaw ma'deniyatı qa'liplesedi;
- Oqıwshılar oqıw iskerligine belsendilik penen qatnasadı;
- Oqıw ushin qolaylı (unamlı) psixologiyalıq ortalıq jaratıladı ha'm t.b.

Qaraqalpaq a'debiyatı sabaqlarında interaktiv texnologiyalardı u'yreniw ushin qatnasıw, jeke ta'jiriybe toplaw en' a'hmiyetli metodikalıq ma'selelerden esaplanadı. A'debiyat sabaqlarında interaktiv texnologiyalardı qollanıw haqqında ko'p a'debiyatlar oqıw mu'mkin. Negizinde a'debiyatshı mug'allimnin' o'zi sabaqlarında interaktiv usıllardı na'tiyjeli paydalanıw arqalı ko'p tabıslarg'a erisedi.

Til bilimi tiykarlari'

Til bilimine teoriyası pa'ninin' mazmunı. Til biliminin' predmeti ha'm wazıypaları. Du'nya tillerinin' ko'p tu'rliligi. Ha'r bir tildin' o'zinsheligi ha'm du'nya tillerine ortaq qa'siyetler. Til biliminin' tarawları: uluwma ha'm jeke til bilimi, teoriyalıq ha'm a'meliy til bilimi. Uluwma til biliminin' tiyqarg'ı ma'seleleri.

Til biliminin' basqa ilimler ortasında tutqan ornı. Til biliminin' ja'miyetlik ilimler menen baylanısı: a'debiyattanıw, tariyx, etnografiya, arxeologiya, filosofiya, logika, psixologiya ilimleri menen baylanısı. Til biliminin' ta'biyat ilimleri menen baylanısı: geografiya, fiziologiya, fizika (akustika), meditsina, matematika, kibernetika ilimleri menen baylanısı. Til biliminin' semiotika ilimi menen baylanısı.

Til ja'miyetlik qubılıs. Til ja'miyetlik qubılıs sıpatın'da. Tildin' uluwma xalıqlıq yekenligi. Tildin' tiyqarg'ı funktsiyalar

Tildin' ayırıqsha tan'balıq sistema ekenligi. Uluwma tan'ba tu'sinigi ha'm onnı' ishindegi tildin' tan'balıq sıpatı. Til qurılısı ha'm sisteması. Tildin' tiyqarg'ı birlikleri haqqında uluwma tu'sinik. Til birlikleri arasında baylanıs ha'm olardıń tu'rleri: ga'p, so'z, morfema, fonema.

Til ha'm ja'miyet. Sotsiolingvistika – ja'miyetnin' rawajlanıwında tildin' a'hmiyetin ha'm tildin' rawajlanıwında ja'miyetnin' tutqan ornın anıqlaytuǵın ilim. Til ha'm xalıq tariyxının' o'z ara baylanısı.

Uluwma xalıqlıq til ha'm dialektler. Uluwma xalıqlıq til ha'm a'debiy til. Tildegi sotsiallıq ha'm ka'sipke baylanıslı bolǵan belgiler. Tildin' funktsional stilistikalıq jaqtan bo'liniwi ha'm tiyqarg'ı stilistikalıq qatlamlar. Tildegi tariyxıy o'zgerisler. Sinxroniya ha'm diaxroniya.

3. Til bilimi metodlari' ha'm usi'llari'

Ta'lim mazmunı ma'selesini adamzat tariyxında en' qa'dimgi ha'm ha'zirgi waqıttaǵı en' a'hmiyetli ma'selelerdin' biri. O'ytkeni, tariyxıy rawajlanıw da'wirinde adamlar: «Neni oqıtıw kerek?» degen sorawǵa juwap izleydi.

Pedagogikalıq a'debiyatlarda ta'lim mazmunı tu'sinigi ha'r tu'rli talqı etiledi. Ayırım didaktik ilimpazlar ta'lim mazmunı degende u'yreniw ushin tan'lang'an ha'm oqıwshılardıń o'zlestiriliwi ushin metodikalıq jaqtan o'zlestirilgen bay siyasiy ta'jiriybenin' bir bo'legin, onı u'yreniw usılların tu'sinedi.

A'debiyatlarda ta'lim mazmunı tu'sinigi menen birge oqıw materialı tu'sinigi de qollanıladı. Oqıw materialı tu'sinigi tar ma'nide bir sabaqta u'yreniliwi lazım bolǵan ha'm oqıwshılardıń o'zlestiriliwine qolaylastırılǵan bilim ha'm ko'nlikpeler sisteması.

Mekteplerdegi bilim mazmunı to'rt ma'mleketlik hu'jjet – ma'mleketlik bilimlendiriw standartı, oqıw jobası, oqıw bag'darlaması ha'm sabaqlıqlar, oqıw qollanbalar menen belgilenedi. Bul hu'jjetlerdi basshılıqqa alıw ha'm a'melge asırıw barlıq mektepler ushin ma'jbu'riy esaplanadı. Ma'mleketlik bilimlendiriw standartı – uluwma orta bilim beriw mekteplerinde oqıwshılardıń bilim alıw tayarlıǵına, onnı' sıpatına qoyılatuǵın ma'jbu'riy da'rejeni belgilep beredi. Ol oqıw jobasın ha'm oqıw bag'darlamasın du'zgende, sabaqlıqlar menen oqıw qollanbaların tjazg'anda tiyqarg'ı ma'mleketlik hu'jjet bolıp esaplanadı, og'an tiykarlanadı ha'm O'zbekstan Respublikası Ministrler Kabineti ta'repinen tastıyqlanadı.

Oqıw jobasında oqıw pa'nleri, quramı, klaslar ha'm jıllar boyınsha o'tiliw sisteması menen izbe-izligi, olarg'a ajratılǵan ha'ptelik ha'm jıllıq saatlardın' sanı, oqıw jılınıń qurılısı ko'rsetiledi. Oqıw jobası bilimlendiriw ministrliǵı ta'repinen tastıyqlanıp ha'reketke engiziledi, onı orınlaw barlıq mektepler ushin minnetli. Oqıw jobaları uluwma orta bilim beretuǵın mektep,

akademiyalıq litsey ha'm ka'sip-o'ner kolledjlerine ayırım-ayırım du'ziledi, biraq olar arasında qatan' baylanis saqlanadı.

Oqıw bag'darlamaları ma'mleketlik bilimlendiriw standartı ha'm oqıw jobası tiykarında du'ziledi. Oqıw bag'darlaması ma'mleketlik hu'jjet bolıp, minnetli tu'rde a'melge asırıladı. Bag'darlama ha'r bir pa'nge du'ziledi. Oqıw bag'darlamasında qaraqalpaq tili boyınsha beriletug'ın bilim ha'm ko'nlikpeler mazmunı ha'm ko'lemi ko'rsetiledi.

Ta'lim mazmunı oqıw rejeleri, bag'darlamalar, sabaqlıqlar ha'm oqıw metodikalıq qollanbalarda o'z ko'rinishin tabadı. Qaraqalpaq tili bag'darlamaları ha'm sabaqlıqları oqıwshılardıń u'yreniwi ushın tan'lang'an ha'm olardıń o'zlestiriliwine qolaylastırılǵ'an til materiolların o'z ishine aladı.

Qaraqalpaq tilinen ta'lim mazmunınń birinshi tiykarg'ı bo'limi-oqıwshılar iyelewi kerek bolǵ'an bilimler sisteması. Ana tilinen bilimler sisteması degende bir-birine tıǵ'ız baylanıslı bolǵ'an til faktleri, tu'sinikler, qag'ıydalar, anıqlamalar tu'siniledi.

Qaraqalpaq tilinen en' za'ru'r bilimler degende onıń paydalı ha'm a'melde qollana alıw da'rejesi esapqa alınadı. Biz en' za'ru'r bilim dep oqıwshılardıń qaraqalpaq tilinde durıs sawatlı jaza biliwin, erkin pikirlesiw, o'z pikirlerin izbe-iz anıq ha'm tu'sinikli etip jetkere biliw qa'biletin rawajlandırıwǵ'a bag'darlang'an bilimler ko'lemin tu'sinemiz. Ana tili arqalı jaslardı adamgershilik ruwxında ta'rbiyalaw, Watandı su'yiwge u'yretiw za'ru'rigin tu'sinemiz.

Bag'darlama ha'm sabaqlıqlarda tek oqıwshılardıń qaraqalpaq tilinen biliw kerek bolǵ'an til ha'diyselerin g'ana emes, al olardıń orınlawı za'ru'r bolǵ'an a'meliy ko'nlikpe ha'm uqıbın boldırıwǵ'a ha'm rawajlandırıwǵ'a ayrıqsha a'hmiyet beredi. Sonlıqtan, oqıwshılarg'a tek grammatikalıq qag'ıydalardı u'yretip qoymastan, olardı a'melde qollanıw ko'nlikpelerin boldırıw za'ru'r.

Oqıwshılardıń qayta yadqa tu'siriw qa'bileti u'yrenilgen bilimlerdi qayta eslew, onı yadta saqlaw arqalı oqıtıwshı ta'repinen ko'rsetelgen yaki sabaqlıqta berilgen u'lgige qarap islew qa'bileti. Bul qa'bilet bir ta'repleme boladı, sebebi oqıtıwshının' aytqanı menen sheklenip, oqıtıwshı o'z betinshe izlenbeydi.

Ekinshi basqısh izleniwshilik qa'bileti. Bunda oqıtıwshı oqıtıwshının' ja'rdeminde til faktlerinin' uqsas ha'm ayırmashılıq ta'repleri haqqında oylaydı ha'm parqlaydı.

U'shinshi basqısh do'retiwshilik qa'bileti. Bunda oqıtıwshı hesh kimnin' ja'rdemisiz alg'an bilimlerin a'melde qollana biliw qa'biletine iye boladı. Sonlıqtan, bag'darlama ha'm sabaqlıqlar oqıwshılardıń izleniwshilik ha'm do'retiwshilik qa'biletin rawajlandırıwǵ'a qaratılǵ'an bolıwı kerek.

Ta'lim mazmunınń to'rtinshi ta'repi oqıtıwshı ha'm oqıtıwshı arasındag'ı qatnas. Bul qatnas oqıtıwshı ha'm oqıtıwshının' birgeliktegi jumısına qaratılǵ'an bolıwı kerek. Bul ushın ta'lim metodı deduktivten induktivke qaratılıwı lazım. Sonlıqtan bag'darlama sabaqtın' mazmunı ko'rsetilip qoymastan, onı oqıtıwshıǵ'a qalay jetkeriw kerekligi de ko'rsetilse maqsetke muwapıq boladı.

Ta'lim mazmunının' joqarıda ko'rsetilgen belgileri bir-biri menen tıǵ'ız baylanıslı, olardı biri ekinshisiz a'melge asıwı mu'mkin emes. Sonlıqtan qaraqalpaq til boyınsha bag'darlamalar du'zilip, sabaqlıqlar jazılǵ'anda joqarıda ko'rsetilgenlerdin' barlıǵ'ın o'z ishine alıwı kerek.

Ta'lim mazmunın jan'alawda to'mendegi tiykarg'ı wazıypalar qoyıladı:

- qaraqalpaq tilinin' fonetikası, grammatikası, leksikası boyınsha tilden jazba ha'm awızeki tu'rde ken' ha'm tuwrı paydalanıw ushın za'ru'r bolǵ'an ilimiy a'meliy mag'lıwmatlardı;

- qaraqalpaq tili imlası, orfoepiyası, jazıwda irkilis belgilerin qollanıwdın' tiykarg'ı qag'ıydaların;

- tildin' g'a'ziynesi bolǵ'an so'zliklerden ken' paydalana biliwin;

- o'z pikirin so'ylew sharayatına baylanıslı bayanlaw quralların;

- bir mazmundı (xabardı) tu'rli formalarda beriw jolların;

- ku'ndelikli turmıs ushın za'ru'r bolǵ'an is qag'azlarınan paydalana biliw ko'nlikpelerin;

- ko'rkem, ilimiy ha'm siyasiy kitaplardı oqıp, olar haqqında pikir ju'rgize biliw qa'biletin;

- pa'nler arasindag'ı baylanıstı biliwi sıyaqlı ko'nlikpelerge iye bolg'an jaslardı ta'rbiyalaw wazıypası qoyıladı.

Qaraqalpaq tilinen beriletug'ın bilimnin' mazmunı menen ko'lemin belgilew qospalı teoriyalıq ma'selelerdin' biri. Orta mekteplerde, litsey ha'm kolledjlerde til materialları oqıtılğ'anda olardıń ilimiy jaqtan da'lillengen, lingvistikalıq ha'm metodikalıq jaqtan talaslı emes materiallar oqıtıladı. Bilim ko'lemi ha'r bir klastın' jas o'zgesheligine, tildi o'zlestiriw qa'biletine qarap belgilenedi. Til materiallarının' ko'lemi ha'r bir temanın' fonetikalıq, leksikalıq, grammatikalıq, stilistikalıq o'zgesheligine say anıqlamalar ha'm shınıqıwlar arqalı beriledi. Bilim ko'lemin belgilewde mına ma'seleler esapqa alınadı: 1) oqıwshılardıń klass o'zgesheligi; 2) jas o'zgesheligi; 3) oylaw qa'bileti; 4) til materiallarının' o'zgeshelik belgileri mına metodikalıq nızamlarg'a tiykarlanadı: 1) tema ha'm terminnin' aktualılıg'ı; 2) til materiallarının' ilimiy da'lilligi; 3) til materiallarının' ishki o'zgesheligi; 4) til materialların ku'ndelikli turmısta qollanılıwı ha'm a'meliy a'hmiyeti.

Til materialların u'yreniwde en' da'slep olarg'a anıqlama beriledi. Anaw yaki mınaw til materialı boyınsha anıqlama bergende temag'a baylanıslı tiykarğ'ı tu'sinikler tan'lap alınadı.

Ha'r qanday ilim o'zinin' u'yreniw ha'm izertlew metodları menen usıllarına iye. Olar ko'p jıllıq izertlewler, sınap ko'riwler, ta'jiriybelerdin' na'tiyjesinde do'regen, payda bolg'an. Qaraqalpaq tilinin' metodikası ilim sıpatında o'zinin' qa'liplesken metodları menen usıllarına iye. Olar bir-biri menen baylanıslı ha'm ortaq bir maqsetti iske asırıwshı bir sistema, yag'ny metodlar ha'm usıllar sistemasın quraydı.

Metodlar menen usıllar sisteması og'ada qospalı xarakterge iye. Sonlıqtan da, bil tuwralı pedagogikalıq -metodikalıq a'debiyatlarda tu'rli pikirler aytıladı. Degen menen barlıg'ında da metodlar menn usıllar sisteması oqıtıwdın' talaplarına sa'ykes payda bolg'an nızamlıq retinde bahalanadı. Haqıyqatında da, metodlar turmıs shınıg'ın anıqlaw tiykarında payda boladı. Qaraqalpaq tilinin' metodikasının' izertlew metodları ha'zirgi du'nya ju'zi pedagogikasında ken' taralg'an ha'm tanılğ'an metodlarına tiykarlanadı. Bunda tu'rli avtorlardın' pikirleri de esapqa alınadı. Ma'selen, bazıbir avtorlar paydalı izertlew metodları retinde baqlaw, anketa, gu'rrin'lesiw, eksperiment, pedagogikalıq ta'jiriybelerdi u'yreniw ha'm juwmaqlaw metodların ataydı. (Boldırev M.İ., Goncharev N.K., Esenov B.J., Korolev F.F.)

Al, rus tilinin' metodikasında mına metodlar ko'rsetiledi: baqlaw metodu, ta'jiriybelerdi u'yreniw ha'm juwmaqlaw metodu, jeke gu'rrin'lesiw metodu, anketa ju'rgiziw metodu, statistikalıq metod, eksperiment o'tkeriw metodu. (Tekuchev A.V. Metodika russkogo yazıka v sredney shkole. M., 1980, 26-28 betler).

O'zbek tili metodikasın izertlewshiler izertlew metodlarına: gu'rrin', baqlaw, eksperiment, diagnostikalıq talqı, metodikalıq miyraslardı ha'm ta'jiriybelerdi u'yreniw h.t.b. metodlardı kirgizedi. O'tkendegi metodikalıq miyraslardı u'yreniw baslı metodlar sıpatında qaraladı. (G'ulamov A, Qadirov İ Ona tili uqıtish metodikasi, Tashkent, 2000)

Usınday bay ta'jiriybelerge tiykarlang'an qa'liplesken metodikalıq pikirlerdi qaraqalpaq tili metodikasının' izertlew metodları retinde paydalanıw, bizin' pikirimizshe, so'zsiz jaqsı na'tiyjeler beredi. Bul metodlar to'mendegiler:

Baqlaw metodu. Bul metod ha'mme pa'nlerde qollanılatug'ın metodlardın' biri. Ol oqıwshılardıń qaraqalpaq tili sabaqlarındag'ı islerin baqlaw ha'm olardı talqı jasaw, metodistler ta'repinen mug'allimlerden' oqıtıwın baqlaw ha'm qadag'alaw usag'an usıllardı o'z ishine aladı.

Baqlaw da ilimiy izertlew metodlarının' biri bolıp izertlewshi baqlaw barısın jazıp baradı, onı talqı jasaydı ha'm juwmaq shıg'aradı.

Metodik eksperiment. İlimiy izertlew ju'rgiziwde anıq mag'lıwmatlar toplawda pedagogikalıq eksperimenttin' imkaniyatları u'lken. Bul metod ana tilinen jazılğ'an bag'darlama ha'm sabaqlıqlardı sınawdan o'tkerip, olardıń jetiskenlik ha'm kemshiliklerin anıqlaw, ana tili sabaqları klastan ha'm mektepten tis jumıslardı sho'lkemlestiriw jag'ınan islep shıg'ılğ'an metod. Pedagogikalıq eksperiment u'sh basqıstın ibarat:

Birinshi basqishta izertlewdin' teması, obekti, predmeti ha'm ilimiy-metodikalıq a'debiyatlar ha'r ta'repleme u'yreniledi ha'm talqı jasaladı. Oqıwshı ha'm oqıtıwshı arasında baylanıs u'yrenilip, sol jag'day boyınsha juwmaq shıg'arıladı.

Ekinshi basqishta ta'lim mazmunı oqıtıwdın' jan'a usılları eksperimental sha'rayatta sınawdan o'tkeriledi, na'tiyjeler ko'rsetiledi. Ta'jiriybe sınaw ushın mektep, klasslar tan'lanadı, sınaw na'tiyjeleri u'yrenilip, talqı jasaladı.

Tiykarg'ı basqishta oqıwshılardıń qa'bileti dıqqat penen baqlanadı, na'tiyjeler talqı jasalıp, jetiskenlik ha'm kemshilikler esapqa alınadı. Eger kerek bolsa ayırım orınlarda eksperiment qayta o'tkeriliwi mu'mkin.

Juwmaqlawshı baqlaw eksperimenti tiykarg'ı basqısh tamam bolg'an son' o'tkeriledi. Juwmaqlawshı baqlaw jazba jumıs, awızeki soraw-juwap, test sınawları arqalı o'tkeriliwi mu'mkin.

Wo'zin-wo'zi tekseruw ushi'n sorawlar:

1. Aralas sabaq tu'ri ha'm onı sho'lkemlestiriw(jeke sabaq u'lgisi)
2. Naqıl-maqallardı oqıtıw
3. Qaraqalpaq a'debiyatın oqıtıw metodikasının' mazmunı
4. Kirisiw jumısları ha'm onın' tu'rleri
5. İnsert metodu (lirikalıq shıg'armalardı u'yreniw)
6. Lektsiya ha'm onın' tu'rleri
7. Jumbaqlardı oqıtıw
8. Qaraqalpaq a'debiyatın oqıtıw metodikasının' ilimiy pa'n ekenligi
9. Seminar sabag'ın o'tkeriw usılları
10. Klastr du'ziw qag'ıydaları
11. Do'gerek jumısı ha'm onın' tu'rleri
12. Gu'rrin'lerdi oqıtıw usılları
13. Qaraqalpaq a'debiyatı metodikasının' izertlew metodları

A'DEBIYATLAR DIZIMI:

1. Azizxwjaeva N.N. Pedagogik texnologiya va pedagogik mahorat. Toshkent. 2003.
2. Ayjanova Z. A'debiyat sabag'ında İ.Yusupovtn' shıg'armaların u'yreniw. No'kis. «Bilim», 1993.
3. Ayjanova Z. A'debiyat sabaqlarında ayırım prozalıq shıg'armalardı u'yreniw. (5-8 klasslar ushın). No'kis. «Bilim», 1991.
4. Allaniyazova Sh., Turdıbaev Q., Yusupov Q. Pedagogikalıq praktika. No'kis. «Qaraqalpaqstan», 2011.
5. Axmedov S., Paxratdinov A'., Pirnazarov A'. Qaraqalpaq a'debiyatın oqıtıw metodikası. No'kis. «Qaraqalpaqstan», 1988.
6. Axmedov S. A'debiyat ha'm kritika, No'kis. "Qaraqalpaqstan", 1978.
7. Axmedov S. Adabiët darslarida epik janrlarnı wrğanish. Toshkent. «Wqıtuvchi», 1986.
8. A'lewov O. Qaraqalpaqstanda ta'lim-ta'rbiyalıq oylardıń qa'liplesiwi ha'm rawajlanıwı. No'kis, «Bilim», 1993.
9. G'ulomova N. Adabiët darslarida ilg'or pedagogik texnologiyalaridan foydalanish. Toshkent. «RTM», 2003.
10. Dolimov S., Ubaydullaev H., Axmedov Q. Adabiët wqıtish metodikasi. Toshkent. «Wqıtuvchi», 1967.
11. Ja'rimbetov Q. XIX a'sir qaraqalpaq lirikasının' janrlıq qa'siyetleri ha'm rawajlanıw tariyxı, No'kis. "Bilim", 2004.
12. Ja'rimbetov Q., Orazımbetov Q. Qaraqalpaq a'debiyatı. (Kolledj oqıwshıları ushın sabaqlıq) No'kis. 2006.

13. Jwraev K. Maktabda Oybekning haëti va ijodini wrganish. Toshkent. «Wqituvchi», 1974.
14. Zunnunov A.S., Xotamov N., Esonov J., İbrohimov A. «Adabiët wqitish metodikasi». T., «Wqituvchi», 1992.
15. Yuldoshev Q. Adabiy saboqlar. Toshkent. «Sharq», 2004.
16. Ywldoshev Q. Wqituvchi kitobi. Metodik qvllanma. Toshkent. «Wqituvchi», 1997.
17. Yuldoshev Q., Madaev O., Abdurazzoqov A. Adabiët wqitish metodikasi. Toshkent-1994.
18. Yuldoshev J.G'., Usmanov S.A. Pedagogik texnologiya asoslari. Toshkent. «Wqituvchi», 2004.
19. Kadrlar tayarlawdın' milliy bag'darlaması. No'kis. Qaraqalpaqstan. 2000.
20. Klarin M.V. Pedagogicheskiya texnologiya v uchebnom protsess. Moskva. «Znaniya», 1989.
21. Paxratdinov A'. Qaraqalpaq a'debiyatın oqıtıw metodikasi. No'kis. «Bilim», 1992.
22. Paxratdinov A'. Qaraqalpaq a'debiyatın okıtıw metodikasi. No'kis. «Bilim», 2004.
23. Paxratdinov A'. Pedtexnologiya tiykarları. No'kis. «Qaraqalpaqstan», 2009.

3-tema: Til sabaqları metodikasi

Jobası:

1. Til sabaqları' metodikasi'
2. Qaraqalpaq tilin oqıtıwda oqıwshılardıń so'zlik baylıg'ın rawajlandırıw
3. Jazba jumıslardı o'tkeriw, tekseriw ha'm bahalaw usılları

Tayansh so'zler: *Anıq so'ylew, da'l so'ylew, Tu'sindirme, sinonimler, antonimler so'zligi, frazeologiyalıq so'z dizbekleri so'zligi, awdarma so'zlikler bayan, shi'g'arma, diktant, Innovatsiyalıq iskerlik, til tarawları, innovatsiyalıq iskerligi, til bilimi tiykarları, Metodika, lekciya, oqıtıw metodları'.*

Til sabaqları' metodikasi'

Oqıtıw printsipleri oqıtıwshınıń xızmetin ha'm oqıwshılar ta'repinen ilimiy bilimlerdin' o'zlestiriliwi tiyis bolg'an ko'nlikpe ha'm ta'jiriyelerdi payda etiw nızamlıqların o'z ishine aladı. Ha'r bir sabaqta didaktikalıq printsipler basshılıqqa alınadı.

Didaktika grektin' «didaktikos» so'zi bolıp «oqıtaman» degendi an'latadı. Pedagogikanın' bilim beriw ha'm oqıtıw teoriyasın jetilistiretug'in bo'limi.

Didaktikalıq printsipler-oqıtıwdın' tiykarǵı printsipleri. Bilim menen ta'rbiyanı o'z ara tig'ız baylanıslı qarag'anda didaktikalıq printsipler jaslarg'a bilim ha'm ta'rbiya beriwdin' negizgi printsipleri bolıp esaplanadı. Og'an ulıwma didaktikalıq printsipler ha'm jeke pa'nlerge ta'n printsipler kiredi. Bul printsiplerdi bir birinen ayıra biliwimiz kerek:

1. Ulıwma didaktikalıq printsipler-bul ulıwma barlıq pa'nge tiyisli printsipler. Solay da, didaktikalıq printsipler ha'r bir oqıw materiallarının' xarakteri menen mazmuna sa'ykes, o'zine ta'n o'zgesheliklerine sa'ykeslenip qollanıwdı talap etedi.

2. Jeke pa'nlerge ta'n printsipler-bul ayırım pa'nlerdin' materialının' o'zgesheligine baylanıslı qollanılatug'in printsipler. Ma'selen, qaraqalpaq tiline, matematika, ximiya, tariyx ha'm t.b. pa'nlerdin' o'zgesheliklerine tiykarlang'an printsipler. Oqıtıwdın' to'mendegi printsipleri bar: ilimiylik, oqıtıwdın' izbe-izlilik, sistemalıq, teoriyanın' a'meliyat penen baylanıslı printsipleri, sanalıq, aktivlilik, ko'rsetpelilik, tu'siniklilik, oqıwshılarg'a jeke qatnas jasaw t.b.

Qaraqalpaq tilin oqıtıwdın' ulıwma didaktikalıq printsipleri. Oqıtıw printsipleri ja'miyetimizdin' bilimlendiriw sisteması aldına qoyg'an talaplar tiykarında belgilenedi. Oqıtıw printsipleri ta'lim-ta'rbiya protsesine tiykar bolatug'in ta'limnin' nızam ha'm qag'ıydaları degen ma'nilerdi bildiredi.

«Pirintsip» so'zi latinsha so'z bolıp «qag'ıyda, talap» degen ma'nilerdi an'latadı. Oqıtıw printsipleri degende sabaqtın' na'tiyjeliligini ta'miyinlewge, oqıtıwdın' sapasını arttırıwg'a qoyılatug'in talaplar, qag'ıydalar tu'siledi. Ta'lim protsesinde sabaqtı durıs sho'lkemlestiriw, basqarıw, qadag'ılawda oqıtıwshı ha'm oqıwshınıń iskerligine qoyılatug'in talaplar, qag'ıydalar ta'lim printsipleri bolıp esaplanadı.

Qaraqalpaq tilin oqıtıwda ulıwma didaktikalıq printsipler ha'm qaraqalpaq tilin oqıtıwdın' o'zine ta'n printsipleri basshılıqqa alınadı.

Didaktikalıq printsipler jaslarg'a ta'lim ha'm ta'rbiya beriwdiwdin' negizgi printsipleri bolıp esaplanadı. Ulıwma didaktikalıq printsipler mekteplerde oqıtılatug'in barlıq pa'nlerge ta'n bolsa da, ha'r bir pa'nnin' oqıw materiallarının' xarakterine, o'zine ta'n o'zgesheligin esapqa alıp qollanıwda talap etiledi. Ulıwma didaktikalıq printsiplerge ilimiylik ha'm tu'sinikli bolıw ta'lim menen ta'rbiyanın' birligi, sistemashılıq ha'm izbe-izlilik, teoriyanın' a'meliyat penen baylanıslı, sanalıq, aktivlilik, ko'rsetpelilik, oqıwshılarg'a jeke qatnas jasaw t.b. printsipler kiredi.

Qaraqalpaq tili pa'nininin' printsiplerine tildi u'yreniw ha'm oylawdı rawajlandaraw arasındag'ı baylanıs, oqıwshılardıń do'retiwshilik qa'biliyetin rawajlandırıw tildin' bo'limleri arasındag'ı baylanıs, oqıwshılardı til qubılısların ajratıwǵa u'yretiw printsipleri kiredi.

İlimiylik ha'm tu'sinikli bolıw printsiipi. Qaraqalpaq tilinen oqıwshılarg'a teoriyalıq bilim berilgende ha'zirgi qaraqalpaq til biliminde ha'r ta'repleme anıqlang'an ilimiy jaqtan da'lillengen mag'lıwmat beriledi. Qaraqalpaq tilinin' fonetikası, leksikası ha'm grammatikalıq qurılısınin' tiykarg'ı nızamlılıqları boyınsha oqıwshını ilim tiykarları menen qurallandırdı na'zerde tutadı.

Metodikada iilimiylik printsiipi oqıw materialın ha'zirgi da'wir ilim jetiskenlikleri tiykarında oqıwshılardı bilim menen qurallandırdı talap etse, tu'sinikli bolıw printsiipi oqıw materialın oqıwshılardıń jası, jeke o'zgesheligi, tayarlıq da'rejesin esapqa lıp a'piwayıdan quramalıǵa, jekeden ulıwmashılıqqa qaray barıwdı talap etedi.

Bizge belgili qaraqalpaq til bilimi boyınsha barlıq ilimiy mag'ılıwmatlardı oqıwshılarg'a tu'sindiriwdin' ilajı joq. Sonlıqtan, biz balalarg'a qaraqalpaq tilinin' baylıqlarınan awızeki ha'm jazba tilde durıs paydalanıw, du'rıs jazıw, durıs so'ylew, erkin ha'm anıq pikirlew ushın za'ru'r bolg'an bilimlerde beriwimiz za'ru'r. İlimiylik printsiipi menen tu'sinikli bolıw printsiipi bir-biri menen tıg'ız baylanıslı. Olar biri-birin tolıqtıradı., sabaqtın' na'tiyjeliligini asıradı. Sebebi ilimiy bilimlerde tu'sinikli bolmasa, oqıwshı onı o'zlestire almaydı.

Ta'lim ha'm ta'rbiyanın' baylanısı printsiipi. Ta'limnin' ta'rbiya menen baylanısı pintsipi jas a'wladtı ha'r ta'repleme jetiliske insanlar etip ta'rbiyalawdı na'zerde tutadı. Ana tilin u'yretiw arqalı oqıwshılardı Watandı su'yiwge, o'z xalqınin' u'rp-a'det da'stu'rlerin biliwge, ata-ananı, jası u'lkenlerde hu'rmet etiwge, a'dep-ikramlı bolıwǵa u'yretip baramız. Bul ushın ha'r bir temanın' ta'rbiyalıq xaraterge iye bolıwına itibar beriledi. Solay etip, qaraqalpaq tili sabaqları bilim beriwshi, ta'rbiyalawshi rawajlandırıwshi maqsetlerge qaratılǵan boladı.

Oqıtıwdın' ko'rsetpelilik printsiipi. Ko'rgizbelilik – qaraqalpaq tilin oqıtıwda baslı printsiiplerdin' biri. Tildegi tu'isiniklerdin' ma'nisin an'law, onı sapası ha'm bilimdi puxta o'zlestiriwde ko'rgizbeliliktin' a'hmiyeti u'lken.

Oqıtıwdın' ko'rsetpelilik printsiipi haqqında ko'rnekli rus pedagogi K.D.Ushinskiy bilay dep jazadı: «Siz balag'a qanday da bes nama'lim bes so'zdi u'yretin'. Ol bul so'zlerde bilip alg'anşa ko'p waqt ketedi ha'm bosqa bas qatıradı. Lekin su'wretler ja'rdeminde u'yretilgen 20 so'zdi oqıwshı demde u'yrenip aladı.» (Ushinskiy K.D. Tanlangan pedagogik asarlar. Toshkent, 1959, 429-bet)

Ko'rsetpelilik printsiipi til ha'diyselerinin' ma'nisin anıqlawda, awızeki ha'm jazba pikirlew qa'biletin rawajlandırıwda ana tilin u'yreniwge bolg'an qızıǵıwshılıǵın rawajlandıradı. Qaraqalpaq tili sabaqlarında ha'r qıylı tablitsa, keste, sxema, su'wretler, kartochkalar, fotoalbomlardan, texnikalıq qurallar – televizor, radio, kompyuter, magnitofon, epidoskop, filmskop sıyaqlı qurallardan paydalanıw sabaqtın' na'tiyjeliligine ju'da' u'lken ta'sir ko'rsetedi. Sonday-aq, tariyxıy orınlar, muzeylerge sayaxat ju'rgiziw de oqıwshılardıń so'zlik baylıǵınin' ko'beyiwine, erkin pikirlewine u'lken ja'rdem beredi.

Qaraqalpaq tili sabaqlarında leksika, fonetika ha'm orfografiya, grammatika ha'm stilistika boyınsha jan'a tu'siniklerde beriwde, bekkemlew, ta'kirarlaw sabaqlarında tablitsa, sxema, grafikalıq sızılmalar kartina menen su'wretler, plakatlardan, kespe qag'azlardan, diafilm, kinofilm, kompyuterlerden, ha'r qıylı oyınlardan paydalanıp o'tkeriw za'ru'r.

Oqıtıwdın' sanalıq ha'm aktivlilik printsiipi. Qaraqalpaq tilinen oqıwshılarg'a tıyanaqlı bilim beriwde sanalıq ha'm aktivlilik u'lken a'hmiyetke iye. Bul printsipte oqıwshılardıń o'tilgen materialdı qurg'aq yadlaw jolı menen emes, al tu'sinip sanalı tu'rde o'zlestiriwi talap etiledi. Oqıwshılar teoriyalıq bilimdi sanalı tu'rde o'zlestiriwi ha'm u'yrenilgen bilimlerin a'melde erkin qollanıwı tu'siniledi. Bilimdi sanalı tu'rde o'zlestiriw arqalı oqıwshıda do'retiwshilik qabilet rawajlanadı, iskerligi artadı, o'z betinshe oylaw, pikirlew, so'ylew ma'deniyatı qa'liplesedi, o'zine isenimi payda boladı.

Oqıwshı blimdi sanalı o'zlestiriw menen birge onın' aktivligi artadı. Aktivlik degende biz oqıwshının' ha'm oqıw, ha'm miynet etiw, ha'm ja'miyetlik jumıslardı orınlawdag'ı belsendiligin tu'sinemiz.

Oqıtıw barısında sa'wbetlesiw, problemalıq sorawlar qoyıw, da'lillew, isendiriw, olarg'a sın beriw, oqıwshılardı o'z betinshe islewge u'yretiw, tekstler du'zdiriw, bayan ha'm shıg'arma jumısların jazdırıw bilim alıwda sanalıqtı, aktivlikti ha'm o'z betinshe bilim alıwdı qa'liplestiredi ha'm jedellestiredi.

Qaraqalpaq tilin oqıtıwda sistemalıq ha'm izbe-izlilik printsipi. Qaraqalpaq tili oqıw predmeti sıpatında belgili bir sistemadan ibarat. Bul sistema qaraqalpaq tilinin' fonetika, leksika ha'm grammatika tarawların o'z ishine aladı. Til bilimnin' bul tarawlarının' ha'r birinin' o'zine ta'n izertlew obektleri bolg'an menen, olar bir-biri menen tıg'ız baylanıslı, mektepte fonetikanı u'yrenbesten burın grammatikanı u'yreniw mu'mkin emes. Sonday-aq, leksikanı u'yrenbey turıp so'z shaqapların jeterli da'rejede tu'siniw mu'mkin emes. Sonlıqtan til qubılısların bir-biri menen baylanıslı tu'rde u'yreniw bilim beriwdin' na'tiyjeliligin arttıradı.

Oqıtıwdın' izbe-izlilik printsipi de o'tilgen, o'tilip atırg'an ha'm endi o'tiletug'ın teoriyalıq bilimlerdi bir-biri menen baylanıstırıw u'yreniwge tiykarlanadı. Bul printsip arqalı jan'a materialdı o'tilgen materiallar menen baylanıstırıw, bir temanı o'tkende ekinshi bir temag'a su'yeniw mu'mkinshiligi tuwadı.

Qaraqalpaq tilin oqıtıwda bo'limler arasındag'ı baylanıs printsipi. Qaraqalpaq tilinin' tarawlarının' fonetika, orfografiya, leksika, grammatika, punktuatsiya ha'm stilistikasının' ha'r birinin' o'zine ta'n u'yreniw obekti bolg'anı menen, olardı oqıtıwda birin ekinshisinen ajratıp u'yreniw mu'mkin emes. O'ytkeni, qaraqalpaq tilinin' bo'limleri bir-biri menen tıg'ız baylanıslı. Ma'selen, oqıwshılardıń orfografiyalıq, orfoefiyalıq ha'm punktuatsiyalıq jaqtan durıs jazıwın qa'liplestiriw ushın seslik qubılıslardı, nızamlardı, grammatikanı jaqsı o'zlestiriwi kerek. Sintaksisti oqıtıw morfologiya menen tıg'ız baylanısta alıp barıladı. Demek, qaraqalpaq tilinen sabaq o'tiwde onın' bo'limleri aralıg'ındag'ı baylanısqa ayrıqsha itibar beriledi.

Teoriyanı a'meliyat penen baylanıstırıw printsipi. Qaraqalpaq tilin oqıtıwda teoriyanı a'meliyat penen baylanıstırıw printsipi degende ana tilinen alg'an teoriyalıq bilimlerdi g'melde qollanıwın ta'miyinlew, a'meliy bilim ha'm ko'nlikpelerdi payda etiwdi tu'sinemiz.

Oqıwshı qaraqalpaq tilin teoriyalıq jaqtan u'yreniw arqalı is ju'zinde grammatikalıq, orfografiyalıq, punktuatsiyalıq jaqtan sawatlı jazıwg'a, a'debiy tildin' normaları boyınsha so'yley biliwge u'yreniwi tiyis. Bul ushın mektepte fonetika, orfografiya, leksika, grammatika, punktuatsiya, stilistika boyınsha teoriyalıq bilim beriliw arqalı oqıwshılardı ko'rkem oqıwg'a, oy-pikirin logikalıq jaqtan durıs ayta biliwge, da'l ha'm anıq, ta'sirli ha'm mazmunlı so'ylewge ha'm jazıwg'a, bayanatlar jasap biliwge, is qag'azlarınan paydalana biliwge, ulıwma teoriyalıq bilim a'melde qollana biliwge u'yretiwimiz za'ru'r. Bul ju'da' qıyın is. Sonlıqtan mekteptegi beriletug'ın teoriyalıq bilim a'meliyat penen tıg'ız baylanıslı bolıwı kerek.

Qaraqalpaq tilin oqıtıwda oqıwshılardıń so'zlik baylıg'ın rawajlandırıw

Anıq ha'm da'l so'ylew ushın oqıwshının' so'zlik baylıg'ı jeterli bolıwı talap etiledi. So'zlik baylıg'ı, ana tili boyınsha teoriyalıq bilimi jeterli bolsa, oqıwshı mug'allim bergen sorawlarg'a anıq ha'm da'l juwap bere aladı. Mug'allim oqıwshının' ha'r bir juwabın qadag'alap, qalay juwap berip atırg'anlıg'ın baqlap barıwı za'ru'r.

Ko'rkem so'ylew yamasa ko'rkem oqıw oqıwshıdan ga'plerdi intonatsiyalıq jaqtan durıs, a'debiy til normaların saqlap so'ylewdi talap etedi. Tekstlerdi oqıg'anda, ga'plerdi aytqanda ga'plerdin' grammatikalıq du'zilisine baylanıslı intonatsiyalıq jaqtan ga'ptin' mazmunına baylanıslı dawıs tolqını menen oqıw kerek. Ma'selen, xabar, soraw, buyırıq, u'ndew ga'pler o'zine ta'n intonatsiyalıq o'zgesheliklerine iye.

So'zlik baylıqtı rawajlandırıwda so'zliklerdin' a'hmiyeti u'lken. So'zlikler arqalı oqıwshılar so'zlerdin' ma'nilerin, olardı qollanıwdı u'yrenip baradı. Tu'sindirme, sinonimler,

antonimler so'zligi, frazeologiyalıq so'z dizbekleri so'zligi, awdarma h.b. so'zlikler oqıwshılardıń so'zlik qorın ko'beytiwge ja'rdem etedi. Sonday-aq, oqıwshılardıń so'z baylıg'ın rawajlandırıwda kitaptın ornı ayırıqsha. Kitap, gazeta-jurnallar oqısa, teatrlarg'a barsa, radio esitip, televizor ko'riw de jaqsı ta'sir jasaydı. Biraq bulardıń barlıg'ın da orınlı paydalanıw kerek.

Ha'zirgi da'wirde mekteplerde sabaqtı jan'a pedagogikalıq texnologiyada oqıtıwda oqıwshılardıń so'zlik baylıg'ın rawajlandırıwǵa ayırıqsha dıqqat qaratılǵan. Bul ushın su'retlerge qarap tekst du'ziw, o'z betinshe bayan, shıg'arma jumısların jazıw, ekskursiya boyınsha shıg'arma, a'tiraptag'ı waqıya-ha'diyselerge o'z pikirlerin bildiriw h.b. jumıslar islew maqsetke muwapıq keledi. Ha'r qıylı oyınlar, krossvordlar, jarıslar, a'debiy kesheler oqıwshılardı o'z betinshe oylawǵa, pikirlewge u'yreledi. Ko'pshilik jag'daylarda mug'allim oqıwshılarg'a grammatikalıq qag'ıydalardı u'yreledi de, so'zden paydalanıw jollarına, so'zlik baylıg'ın asırıwǵa dıqqat berilmeydi. Sonlıqtan, ko'pshilik oqıwshılar ma'niles so'zlerdi tabıw, frazeologizmlerden, naqıl-maqallardan paydalanıw jolların bilmeydi. Oqıǵan ko'rkem shıg'arması, ertegi, kinosı h.b. boyınsha o'z pikirin bayanlar bere almaydı. Sonlıqtan ha'zirgi oqıtıw metodikasında usı na'rselerge ayırıqsha itibar beriw talap etiledi.

Jazba jumıslardı o'tkeriw, tekseriw ha'm bahalaw usılları

Oqıwshılardıń jazba sawatlıg'ın, oylaw qa'biletin, o'z betinshe pikirlewin rawajlandırıwda jazba jumıslardıń a'hmiyeti u'ken. Jazba jumıslarg'a diktant, bayan, shıg'arma jumısları kiredi. Bular oqıwshılardıń jas o'zgesheligine baylanıslı o'tkeriledi.

Diktant latin tilinen alıng'an so'z bolıp, dikto»yadnan oqıyman, yadnan jazıw» degen ma'nini bildiredi.

Bayan - oqıwshılardıń so'ylew ha'm jazba tilin rawajlandırıw ushın islenetug'ın jazba jumıstın bir tu'ri.

Shıg'arma - oqıwshılardıń o'z betinshe isleytug'ın paydalı ha'm qospalı do'retiwshilik jumısı.

Orta mekteplerde da'slep diktant, keyin bayan, shıg'arma jumısları o'tkeriledi. Sebebi olar ko'lemi, mazmunı boyınsha bir-birinen parq qıladı. Mekteplerde orfografiyanı oqıtıwda diktant ayırıqsha a'hmiyetke iye. Bul arqalı oqıwshılar orfografiyalıq qag'ıydalardı, punktuatsiyanı jaqsı o'zlestiredi. Diktant o'tkeriwde mug'allim so'zlerdi aytıp jazdıradı, al oqıwshılar grammatikadan u'yrengen teoriyalıq bilimi arqalı o'zinshe jazadı. Diktanttın bir neshe tu'rleri bar: tu'sindiriw, eskertiw, tan'law, erkin, iskerlik, so'zlik ha'm tekseriw diktantı. Mektep praktikasında en' ko'p qollanılatug'ın tekseriw diktantı bolıp esaplanadı.

Tekseriw diktantı. Tekseriw diktantı belgili bir bo'limdi o'tip bolg'annan keyin, orfografiya, punktuatsiya ha'm grammatika boyınsha qanshelli da'rejede bilim alg'anlıg'ın, sawatlılıg'ın anıqlaw maqsetinde o'tkeriledi. Bunda so'zlerdi qa'tesiz jazıw ko'nlikpesi bekkemlenedi, o'tilgen orfografiyalıq qag'ıydalar ta'kirarlanadı, jiberilgen qa'teler ken' tu'rde tallanadı, onı salıstırıw usılları belgilenedi.

Tu'sindiriw diktantı. Tu'sindiriw diktantı o'tilgen belgili bir qag'ıydanı bekkemlewde ha'm ta'kirarlawda orfografiyanı tu'sindiriwge arnaladı.

Tan'law diktantı. Bul diktanttın tu'ri basqa diktantlardan o'zgeshe bolıp, ol o'tilgen temanı bekkemlewde ga'pten orfografiyalıq qag'ıydaq'a baylanıslı so'zlerdi g'ana terip jazadı.

Erkin diktant. Diktanttın bul tu'ri oqılǵan ga'ptin ulıwma mazmunın oqıwshılardıń o'zinshe oylap jazıwı arqalı ju'rgiziledi. Onda ayırım so'zlerdi yaki so'z dizbeklerin basqa so'z yaki so'z dizbekleri menen almastırıw mu'mkin. Erkin diktant oqıwshılardıń til baylıg'ın rawajlandıradı, olardı bayan ha'm shıg'arma jazıwǵa tayarlaydı. Qanday da bir orfografiyalıq qag'ıydaq'a baylanıslı orfogrammanı bekkemlew ushın tan'lang'an ga'p oqıwshılardıń bilim da'rejesine sa'ykes keliwi kerek.

So'zlik diktant. Diktanttın bul tu'ri basqa diktantlarga qarag'anda biraz ıqsham bolıp, ol ko'p waqıttı almaydı. So'zlik diktant bul orfografiyalıq shıng'ıw sıyaqlı belgili bir

orfogrammani u'yreniwge baylanisli so'zlerdi aytıp jazdırıw arqalı o'tkeriledi. Ol negizinen oqıwshılardıń sabaq dawamında ha'm u'y tapsırmaların orınlawda jibergen qa'teleri negizinde ju'rgiziledi. Sonday-aq, diktanttın bul tu'rin o'tkergende oqıwshılardıń bayan yaki shıg'arma jumıslarında jibergen qa'teleri de esapqa alınıwı lazım.

İskerlik diktant. Bul diktant orfografiyanı oqıtıw maqsetinde ha'm oqıwshılardıń til baylıg'ın rawajlandırıw maqsetinde o'tkeriledi. Diktanttın bul tu'ri oqıwshılardıń do'retiwshilik iskerligin arttıradı, orfografiyalıq qag'ıydalardı teren' u'yreniwine mu'mkinshilik beredi.

Bayan jumısı-oqıwshılardıń so'lew ha'm jazba tilin rawajlandırıwda qollanılatus'ın jazba jumıstın bir tu'ri. Bayan jazıw bul oqıg'anın, yaki esitkenin jazba tu'rde beriw. Bayan ha'm shıg'arma o'tkeriw-bul oqıwshının so'zlik qorının bayıp rawajlanıwına, til ma'deniyatının qa'liplesiwine, so'zlerdin ga'ptegi orın ta'rtibin durıs saqlawına tikkeley ta'sir jasaydı.

Shıg'arma-oqıwshılardıń so'zlik baylıg'ın rawajlandırıw, do'retiwshilik qa'biletin o'siriw ushın o'tkeriletug'ın paydalı ha'm qospa jazba jumıslardıń bir tu'ri. Shıg'arma jazıw arqalı oqıwshılardıń o'z betinshe pikirlewi qa'liplesedi. O'z pikirin jazba tu'rde izbe-iz bayanlawg'a u'yrenedi. Shıg'arma jumıslarının bir neshe tu'ri bar. Ko'rkem a'debiy shıg'arma, ilimiy shıg'arma, erkin shıg'arma, a'debiy do'retiwshilik shıg'arma t.b.

Shıg'arma klassta, yaki u'yde jazılıwı mu'mkin. Shıg'armalar oqıwshılardıń jas o'zgesheligine baylanisli o'tkeriledi. Shıg'armalar a'debiy shıg'armalarg'a baylanisli ha'm erkin temalar boyınsha jazıladı. A'debiy shıg'armalar boyınsha shıg'armalar o'tilgen temalar, oqıwshılarg'a tanıs obrazlar boyınsha jazıladı. Al, erkin temadag'ı shıg'armalar oqıwshılardıń ko'rgenleri, esitkenleri boyınsha, kartinalar yamasa sayaxatqa shıg'ıp ko'rgenleri boyınsha jazadı.

Jazba jumısları bahalang'anda jazıwı, taza jazılıwı da esapqa alınadı. bayan, shıg'arma jumıslarında pikirdi izbe-iz bayanlaw, ga'plerdı durıs du'ziwi de esapqa alınadı. Bunnan keyin mug'allım oqıwshılar menen qa'teler u'stinde jumıs isleydi.

Ha'zirgi da'wirde oqıwshılardıń bilimin bahalawdın reyting sisteması da engizilip atır.

Wo'zin-wo'zi tekseriw ushi'n sorawlar

1. Oqıwshılardı ma'nili, anıq, durıs, taza so'ylewge u'yretiw.
2. Oqıwshılar so'zlik baylıg'ın rawajlandırıw jolları.
3. So'zlik baylıg'ın rawajlandırıwda jan'a usıllardan paydalanıw.
4. Jazba jumıslardıń tu'rleri: diktant, bayan, shıg'arma jumısları
5. Diktant ha'm onın tu'rleri.
6. Bayan jumısı ha'm onı o'tkeriw usılları
7. Shıg'arma jumısı ha'm onın tu'rleri.
8. Jazba jumıslardı o'tkeriw metodikası.
9. Jazba jumıslardı tekseriw ha'm bahalaw usılları.

Әдебиятлар:

1. Бердимуратов Е., Пирниязов Қ. Орта мектептерде карақалпақ тилин оқытыў методикасы. Нөкис, 1988.
2. Ғуломов А.Қ. Она тили ўқитиш принциплари ва методлари. Тошкент, 1992.
3. Ғуломов А., Неъматов Ҳ. Она тили таълими мазмуни. Тошкент, 1995.
4. Илимий-методикалық топлам. Нөкис, 1976.

4-tema: A'debiyatti' woqi'ti'wda interaktiv texnologiyalar

Jobasi':

1. A'debiyatti' woqi'ti'w metodikasi' pa'ninin' predmeti
2. A'debiy bilim tiykarlari'
3. A'debiyatti' woqi'ti'wda interaktiv texnologiyalar

Tayansh so'zler: *informatsiyal'q texnologiyasi, pedagogikalıq texnologiya, interaktiv usullar, magistratura, a'debiyat, metodika, lekciya, oqitiw metodlari', bag'darlama, tariyx, motivatsiyasi.*

A'debiyatti' woqi'ti'w metodikasi' pa'ninin' predmeti

«Pedagogikalıq texnologiya-adam ha'm texnika resursların wolardın' o'z-ara ta'sirin esapqa alg'anda ta'limdi optimallasıtırıw maqsetinde oqitiw ha'm bilimdi o'zlestiriw barısın (protsesin) tolıg'ı menen anıqlaw, jaratıw ha'm qollanıwdın' sistemalıq metodı». (Jer ju'zlik Yunesko sho'lkeminin' anıqlaması). İlimiy bag'darda-pedagogikalıq texnologiya, pedagogikalıq protsesslerdi oqitiw maqsetin mazmunı ha'm metodların u'yreniwshi ha'm de islep shıg'ıwshi pedagogikalıq ilimnin' bir bo'limi. Tu'siniwshilik ha'reketlik bag'darda-pedagogikalıq texnologiya-texnologiyalıq protsessti a'melge asırıwshi, barlıq jeke adamlıq instrumentallıq ha'm metodologiyalıq qurallardın' jumısın bildiredi. Protsessuallıq ha'reketlik bag'darda-pedagogikalıq texnologiya-texnologiyalıq protsessti a'melge asırıwshi, barlıq jeke adamlıq instrumentallıq ha'm metodologiyalıq qurallardın' jumısın bildiredi.

Til ha'm a'debiyatti' oqıtıwda interaktiv usıllardın' na'tiyjeleri: Oqıwshılarda sabaqqa, pa'nge qızıg'ıwshılıq artadı. Do'retiwshi sherikliler sıpatında islewge u'yrenedi. Turaqlı tayarlıqqa ha'm juwapkershilikli ma'selelrdi sheshiw. Oqıw materialın bekkem o'zlestiredi. Analitikalıq oylaw rawajlanadı. Qarım-katnas jasaw ma'deniyatı qa'lipleseı. Oqıwshılar oqıw iskerligine belsendilik penen qatnasadı. İnteraktiv oqıtıw texnologiyasının' qag'ıydaları

- Jumısqa barlıq qatnısıwshılar tartılıwı kerek.
- Oqıwshılardın' texnologiyalıq tayarlıg'ın biliw lazım.
- İnteraktiv texnologiyada oqıwshılar sanının' ko'p bolmag'anı maqul.
- Jumıs sho'lkemlestiriwde oqıw xanasının' tazalıg'ına itibar berin'.
- Tartıp ha'm reglament ma'selelerine turaqlı itibar tiyis
- Oqıwshılardın' toparlarg'a bo'liniwinde da'slep o'z erki tiykarında bo'liniw, kiyin ala

tosattan tan'law printsipin qollanıw paydalı.

XXI a'sir tsvilizatsiya rawajlanıwında ayrıqsha orıng'a iye bolıp, ilim ha'm texnikanın' jedel rawajlanıw da'wiri sıpatında xarakterlenedi. Bul da'wirdegi ilim ha'm texnika jetiskenlikleri o'ndiristin' tez pa't penen ilgerilewin ju'zege keltirdi. Bunday o'zgerisler ja'miyetlik turmıstın' barlıq salaları sıyaqlı pedagogikalıq xızmet tarawına da ta'sirin ko'rsetip, oqıtıw protsesinin' texnologiyalasıwın payda etti. Oqıtıw texnologiyaları bir qatar printsiplerge tiykarlanadı:

1. Maqsetke bag'darlang'an yag'nıy qaraqalpaq a'debiyatı sabag'ın oqıtıwda anıq maqsetke iye bolıwı;

2. Qaraqalpaq a'debiyatı sabag'ında didaktikalıq ma'seleler bir pu'tinlik halda ha'reket etilip, onın' qa'legen waqıtta o'zgeriwi talap etiledi;

3. Aqırg'ı na'tiyjege erisiw- bunda a'debiyat sabag'ında qollanatug'ın pedagogikalıq texnologiya belgili bir na'tiyjenin' bolıwı kerek;

4. Aldın ala proektleniw-oqıtıw texnologiyası aqırg'ı na'tiyjege kepillik beriwi ushın so'zsiz aldın ala joybarlastırıwı, ta'replestiriwi ha'm sistemalasırıwı kerek. Bir so'z benen aytqanda onın' proekti (modeli) jaratılıwı tiyis;

5. iykemplilik texnologiyannı' iykempliligi du'zilgen joybarg'a sharayıtqa qaray az g'ana du'zetiwi kirgiziw menen sol na'tiyjege erisiw imkaniyatın beriwın an'latadı.

Robert Barr ha'm Djon Tagt bilimlendiriw haqqında so'z ete otırıp «eski bilim beriw kontseptsiyasına sa'ykes oqıw ornının' wazıypası tayar bilimdi jetkerip beriw bolsa, al bilimdi o'zlestiriw kontseptsiyasında oqıw ornının' wazıypası jeke adamnın' ha'r ta'repleme teren' bilimli bolıwına, za'ru'rli uqıp ha'm ko'nlikpelerdi iyelewine mu'mkinshilik jaratıwdan ibarat», degen pikirdi bildiredi. A'lbeste, aqırg'ı na'tiyje oqıtıw quralların ha'm metodların durıs tan'law ha'm qollanıwdan da g'a'rezli ekenligin biykarlaw mu'mkin emes. Oqıwshı za'ru'rli sapag'a iye bolıwı ushın optimal oqıtıwda qatnasıwı kerek.

Du'nya ta'jiriybesinde ta'lim-ta'rbiya protsesinin' og'ırı ko'p variatları qollanıladı. Ha'r bir qollanıwshı og'an o'z ta'jiriybesinen o'zgerisler kirgizip, pedagogikalıq protsessti iykemli, iyilgish halg'a keltiredi. Sonlıqtan konkret sabaq texnologiyası avtorlıq jumıs esaplanadı. Degen menen ko'pshiligi okıtıw texnologiyalardı o'z maqsetleri, quralları ha'm metodları jag'ınan uqsaslıqqa iye. Usınday belgiler tiykarında ta'lim texnologiyaların ulamalastırıw ha'm toparlarg'a ajratıw a'melge asırıladı. Olardıń biri jeke adamg'a bag'darlang'an texnologiyalar.

Jeke adamlıq sapalarg'a bag'darlang'an oqıtıw texnologiyalardında sistema orayına jeke Adam (ta'lim alıwshı), onın' rawajlanıwı ushın qolaylı ha'm qa'wipsiz sharayattı jaratıw, adamdag'ı ta'biyiy imkaniyatlardan tolıq paydalanıw qoyıladı. Bunday texnologiyalardıń maqseti Balanı (oqıwshını)ha'r ta'repleme jetik, Erkin ha'm do'retiwshı insan sıpatında rawajlandırıwdan ibarat.

Ta'lim texnologiyaların' tag'ı da bir toparına insanıyılıq texnologiyaları kirip, ol jeke adamdı qollap-quwatlawg'a, Balanı hu'rmet etiwge ha'm jaqsı ko'riwge bag'darlanıp, onın' tiykarında okıwshının' do'retiwshilik ku'shlerine optimistlik iseniw turadı.

Ha'zirgi da'wirde ken' taralg'an birge islesiw texnologiyası mug'allım ha'm oqıwshı arasındag'ı qarım-qatnaslarda bir-birin hu'rmet etiwdi, subekt-suektlik qatnastı, sherikleslikti, ten'likti, demokratiyalıqtı ta'miyinlewi tiyis. Onda mug'allım ha'm oqıwshı sabaqtın' (birgeliktegi xızmetinin') maqsetlerin, wazıypaların birgelikte belgilep, onın' mazmunın islep shıg'adı. Orınlang'an jumısqa birge islesiwshiler, do'retiwshiler pozitsiyasınan baha beredi.

Oqıtıw texnologiyaların joybarlastırıwda okıw jobası tiykarında okıw pa'nlerinin' ko'lemi, izbe-izligi belgilenedi. Jobag'a sa'ykes oqıw pa'nlerinin' bag'darlamaları islep shıg'ıladı.

Ha'zirgi ta'lim zaman standartlarına sa'ykes bilimlendiriwdi joybarlastırıw o'z ara ierarxıyalıq baylanıska bir neshe qa'ddilerde a'melge asırıladı. Bul oqıw pa'ni qa'ddisinde-bilimlendiriw mazmunın qurawshı birliklerdin' ha'r birinin' atqaratug'ın funktsiyası anıqlanıwın; oqıw materialı qa'ddisinde- oqıw jumısların jobalastırıw (oqıwshı) student ta'repinen o'zlestiriwi za'ru'r ha'm oqıw predmetinin' kursına kiriwshı (oqıwlıqta, qollanbalarda, ma'seleler toplamı h.t.b.) informatsiya dereklerinde ko'rsetilgen oqıw elementleri boyınsha a'melge asırıwın; pedagogikalıq protsess basqıshında jumıstı jobalastırıwdı an'latadı.

Mug'allımın' sabaq jobasında, jeke is jobasında oqıtıw mazmunı jaratılıp, ol pedagogikalıq xızmet qa'ddisine ko'shedi.

Adamdag'ı bilim da'rejesi, onın' sapası a'lbeste o'zlestiriw jag'dayınan, oqıtıw tu'rinen ha'm t.b. g'a'rezli boladı.

Joqarıda atap o'tilgen belgiler oqıtıwdı sho'lkemlestiriwdegi bir qatar o'zgesheliklerdi keltirip shıg'aradı. Bul o'z gezeginde okıtıw na'tiyjesine ta'sir etedi. Okıtıw bir neshe basqıshlar arqalı a'melege asırıladı.

Bilim xızmetinin' motivatsiyasın jaratıw: Bunın' ushın birinshi gezekte arnawlı okıw quralları ja'rdeminde oqıwshılar aldında turg'an oqıw jumısı menen tanıtırıladı. Za'ru'rli motivatsiyanı payda etiw mashqalalı tapsırmalar beriw menen a'melge asırıladı. Oqıwshı haqıyqıy ma'nide jumıs islewi ushın, oqıw xızmeti barısında atqarılutug'ın wazıypaları ha'm tapsırmaları tek g'ana tu'snikli bolıp qoymastan sanalı qabıl etilgen bolıwı kerek. Atap aytqanda oqıwshının' o'zi ta'repinen a'hmiyetli dep sanalıwı ha'm onın' ishki sezimlerine ta'sir etiwı tiyis.

Orientatsiya (bag'darlaw) sistemasın payda etiw: oqıtıwdın' ekinshi basqışı bolıp, ol oqıwshılarda ha'reket bag'darın payda etiw maqsetine qaratıladı. Bilimlerin' ha'm uqıplılıqlardıń joqarı da'rejedegi ulıwmalasıwın qa'liplestiriw, aktiv biliw ha'm aqıl xızmeti usılların rawajlandırıw tek g'ana temalardıń mazmunın jetkerip beriw jolı menen emes, al sonday-aq pa'n boyınsha beriliwshi ilimiy-texnikalıq bilimlerin' quramınan da g'a'rezli boladı. Logikalıq durıs du'zliske iye bilimler bag'darlawshı ku'shke aylanadı. Eger oqıwshılarg'a pa'n boyınsha bilimlerin' logikalıq qurılıslısı usınıs etilse, olar usı bilimlerden en' a'hmiyetli qa'siyetlerdi ha'm qatnaslardı ajırata alıwı kerek. Bul qa'iyetler ha'm baylanıslar usı tarawg'a tiyisli qa'legen ma'seleni sheshiwde bag'dar xızmetin atqaradı. Bunday bag'darlawshılar sıpatında grafikler tili, modeller alınadı.

Is-ha'reketlerin qa'liplestiriw: -oqıwdın' u'shinshi etapı esaplanıp mug'allimdi ja'ma'a'tlik yamasa jeke izleniw jolı menen oqıwshılardıń sabaqtag'ı is-ha'reket modelin jaratıwga bag'darlaydı. Bunın' ushın mug'allimge oqıwshılardıń aqılıy is-ha'reketinin' mu'mkin bolmag'an variatların ko'rsetip bere alıwshı oqıtıw quralları za'ru'rli boladı. Oqıwshılardıń sabaq barısındag'ı is-ha'reketleri materiallıq yamasa materiallasqan tu'rde bolıwı mu'mkin. Eger sabaqtag'ı a'meliy is-ha'reket materiallasqan tu'rde bolıwı mu'mkin. Eger sabaqtag'ı a'meliy is-ha'reketler real predmetler (zatlar) u'stinde o'tkerilse is-ha'reket materiallıq, al qanday da bir sxema, su'wret ha'm t.b. u'stinde o'tkerilse materiallasqan is-ha'reket boladı. Bul basqıshda virtual qollanbalardan paydalanıw mu'mkin.

Qa'liplestirilgen model tiykarındag'ı da'slepki o'z betinshe jumıstı sho'lkemlestiriw: bul oqıwdın' to'rtinshi basqışı esaplanıp, oqıwshılar islep shıg'ılg'an modelge sa'kes is-ha'reketlerdi orınlawı, mug'allim ta'repinen qattı qadag'alaw bolıwı tiyis. Qadag'alaw okıwshılardıń qa'te jiberiwın eskeritiw, aldın alıw ha'm qabıl etilgen normalarg'a sa'ykes is-ha'reketlerin' tolıq orınlawın ta'miyinlew ushın za'ru'r. Oqıw quralı sıpatında is-ha'reket u'lgileri qabıl etiledi. Ma'selen: rolli oynılar, izertlew (laboratoriya) jumısları aldın ala belgilengen modelge sa'ykes is-ha'reketi talap etedi. Demek virtual laboratoriyalar, kompyuterlik trenajırlar ken' isletiledi.

O'zin-o'zi tekseriw elementine iye o'z betinshe jumıs: bul oqıwdın' besinshi basqışı esaplanadı, mug'allim oqıwshı is-ha'reketlerinin' basqıshpa-basqısh qısqarıp barıwın ha'm avtomatlasqan halg'a keliwın (ko'nlikpege aylanıwın) ta'miyinlewi kerek. Bug'an eriswın tiykarı ja' jolı oqıwshılarg'a ha'r bir is-ha'reketi (qadagalaw) tekseriw metodların yag'nıy o'zin-o'zi qadag'alawdı u'yretiw esaplanadı. Mug'allim arnawlı tapsırmalardı tan'lap aladı, olardı sheshiw barısında oqıwshı o'zlestirgen bilimlerin ken' teren' oylap ko'rilgen juwaplardı (sheshimlerde) alıw ushın qollanadı. Arnawlı tapsırmalar oqıw quralı sıpatında xızmet etedi.

Do'retiwshilik elementlerine iye o'z betinshe jumıs: bul oqıtıwdın' altınshi basqışı. Ol kompleks tapsırmalar (shınıg'ıwlar) u'stinde o'z betinshe jumıs arqalı iske asırıladı. Bunday o'z betinshe jumıslardı orınlaw ushın jaqsı qa'liplestirilgen bilimler ha'm uqıplılıqlar za'ru'r. Al ayırım jag'daylarda jan'a burıng'ıdan quramalı uqıplılıqlarda talap etiledi. Jan'a bilim, uqıw ha'm ko'nlikpelerge za'ru'rlikti seziw oqıw motivatsiyasının' qa'liplesiwine jan'a talaplardıń ju'zege keliwine sebep bolıp, adamdı, jan'a rawajlanıw jolına iytermeleydi. Do'retiwshilik arqalı Adam, onın' xızmeti ha'm ja'miyet rawajlanadı.

Aqılıy iskerlikti a'meliy xızmette qollanıw: bul basqışı to'mendegiler menen xarakterlenedi:

1. oqıwshılardıń aqılıy rawajlanıwının' juwmaqlawshı basqısh esaplanadı;
2. sırtqı materiallıq is-ha'reketler tiykarında, olardı basqıshpa-basqısh o'zgeriw ha'm qısqartıw arqalı aqılıy sferada orınlanıwshı ha'm adamg'a qorshag'an ortalıqta o'zin tuta alıw mu'mkinshigin beriwshi ishki, ideal is-ha'reketler qa'liplesedi;
3. bilim usı bilimlerde sa'ykes keliwshi is-ha'reketi atqarıw arqalı sapalı o'zlesiiriledi;
4. sırtqı, a'meliy is-ha'reketin' ishki, aqılıy is-ha'reketke aylanıwı quramalı protsess bolıp, onın' barlıq basqıshları arkalı aqılıy is-ha'reketlerin' ken' qa'liplesiwine ju'zege keledi.

İnteraktiv oqıtıw texnologiyasınıń lektsiya, seminar, a'meliy sabaqlarda ken' qollanıw mu'mkin. Oqıw jumısların jan'a formada sho'lkemlestiriw joqarıda atap o'tilgen belgiler menen

qatar oqıw bo'liminin' arnawlı tayarlıg'ınan da g'a'rezli ekenligin este saqlaw kerek. Bunda birinshi gezekte orınlıqlardıń jaylasıwına dıqqat awdarıladı. Oqıw bo'lmesinde orınlıqlardı jaylastırıwdıń birneshe usılları bar:

Bul da'stu'riy sabaq ushın arnalg'an halı. Onda oqıwshılar bir-birinin' ju'zlerin ko'riw mu'mkinshiligi sheklengen, Erkin pikir alısıwga qolaysız, verbal ha'm verbal emes informatsiyalardıń jetkerilip beriliwi birdey emes. Bayan etiliwshi mazmung'a salıstırg'anda qatnasıwshılardıń statusı ha'm juwapkershiligi ha'rqıylı. Sonlıqtan bunday auditoriyalarda debat, diskussiya formasındag'ı sabaqlardı o'tkeriw ku'tilgen na'tiyjelerdi bermeydi.

Bunda barlıq tin'lawshılar (oqıwshılar) do'n'gelek stol a'tirapına otırıp, ortag'a taslag'an ma'sele boyınsha erkin pikir alısadı. Juwapkershilik ha'm status ha'mme de birdey. Auditoriyada ko'rsetilgen haldag'ı bir neshe do'n'gelek stollar payda etiliwi mu'mkin. Oqıwshılardıń kishi toparlarg'a bo'lingen halda islewi debat, diskussiya formasındag'ı sabaqlarında ku'tilgen na'tiyjelerdi beredi. Do'n'gelek stollarıń birinshi formasın lektsiya sabaqlarında, al ekinshi formasın a'meliy, laboratoriyalıq, seminar qollanıw paydalıraq boladı.

Joybarlıq (proektlik) oqıtıw texnologiyasınıń o'zgeshelikleri.

Zamanago'y pedagogikalıq ta'jiriybeler oqıw do'retiwshilik jumıslarınıń ta'lim wazıypaların orınlawg'a, qa'nigede jeke adam sıpatındag'ı ka'siplik a'hmiyetke iye sapalardıń, qa'siyetlerdin' qa'liplesiwine, bilimlendiriw sistimasınıń kopleksi innovatsiyalıq rawajlanıwına tiykar salıwı mu'mkin ekenligin ko'rsetedi.

Qa'nigelerdi tayarlawdıń do'retiwshilik qurawshısı ken' ko'lemi formalarg'a (teoriyalıq ha'm a'meliy esaplaw jumısları, qosımsha tan'lap alg'an kurslardı, pa'nlerdi u'yreniw, ken'eytilgen praktikalıq ma'selelerdi sheshiw, kurs proekt jumısların orınlaw, qa'niygelik pikiriw jumısın tayarlaw ha'm. t.b.) ha'm metodlarg'a iye. Olardıń arasında projektlik oqıtıw dıqqatqa ılayıq. Proktik okıtıw jeke iskerlikke ha'mde a'meliy jumıslarg'a bag'darlang'an qa'nigeliklerdi tayarlawdıń effektiv quralı esaplanadı. Projektlik oqıtıw texnologiyası qa'nigeliginin' do'retiwshilik ta'rbiyasına ha'm rawajlanıwına unamalı ta'sirin tiygizedi.

Joybarlıq okıtıw texnologiyası-oqıw xızmeti protsessinde ha'm onıń tiykarında oqıwshılardıń a'miliy na'tiyjege erisiwine bag'darlangan oqıtıwdı an'latadı. Bilim alıwshını jan'a ideyanın', pikirdin' payda bolıwınan onıń a'meliy qollanıwına shekemgi do'retiwshilik xızmet protsesine, jumısqa tartıw onıń tiykarıg'ı mazmunın quraydı. Ol joybarlıq is-ha'reketler arkalı orınlanağı .

Joybarlardı tayarlay otırıp, studentler do'retiwshilik xızmet algoritmin o'zlestirilip aladı, informatsiyalardı o'z betinshe izlewge, tabıwg'a ha'm tallawg'a u'yrenedi, jan'a bilimlerde ha'm uqıplıqlardı burınnan bar bolg'anları menen ingeratsiyalaydı, o'zlestiredi, olardı qollanıwdı u'yrenedi. Oqıtıw protsessinde do'retiwshilik xızmetti a'melge asırıw oqıw motatsiyasınıń ku'sheyiwine, bilim alıwdıń ha'm onı bekkemlewdin' aktivlesiwine, uqıp ha'm ko'nlikpelerdi iyelewge, olardı ka'siplik a'meliyatta qolanıwg'a alıp keledi. Do'retiwshilik oqıtıw texnologiyası pedagogikalık protsess qatnasıwshılarınıń (hatte pedogogikalık protsess qatnasıwshılarınıń (hatte pedogogikalık ja'ma'ttin' de) rawajlanıwına ha'm de ta'rbiyalanıwına jaqsı ta'sir etedi.

Joybarlıq jumıs: izleniwshilik, konsturktorlıq, texnologiyalıq ha'm analitikalık bo'limlerden turadı. Joybarlıq oqıtıw texnologiyasında usı bo'limlerdin' tolıqlıq orınlanıwına erisiwi kerek. Qa'legen bir bo'limnin' oqıtıw texnologiyasın joqqa shıg'arıp, onı eski reproduktiv oqıtıwg'ı aylandırıladı.

Joybarlıq oqıtıw sistimasına bilim alıwshılardıń oqıw jumısları, o'z betinshe jumıslardı ha'm de qosımsha jumısları kiredi.

Joybarlıq texnologiyalar tiykarında oqıtıwdı sho'lkemlestiriwge to'mendegidey talaplar qoyıladı:

- aldın ala o'zlestirilgen materialga su'yenip;
- oqıwshılardı do'retiwshilik xızmetke tayarlaw;
- jumıs obektine qızıg'ıwshılıqtı qa'liplestiriw
- jobalardı orınlanıwın ta'miynlew;
- jumıstın' o'z betinshe orınlanıwın ta'miynlew;

-joybardı orınlay alıw reallıg'ın esapqa alıw;

Joybarlıq oqıtıw printsıpleri ta'lim jumısların' mazmunın, du'zilisın ha'm na'tiyjesin anıqlap beredi. Joybarlıq tapsırmalardıń matematikası jeterli da'rejede ken' bolıp, qa'nigelerdi tayarlaw wazıypaları menen baylanısqa ha'm onda bilim alıwshılardıń jeke o'zgeshelikleri, qızıg'ıwshılıqları esapqa alınıwı kerek. Joybarlıq texnologiyalar u'yrenilip atırǵan tema mazmunın yamasa pa'n bilimleri mazmunın aralas tarawlarda paydalanıw mu'mkinshiligine qaray qollanıladı.

Bunda pa'nlerdi oqıtıw sisteması ayırım orınlarında reproduktiv, al ulıwmalıq da'rejede innovatsiyalıq okıtıwdı o'z ishine alawı mu'mkin. Reproaktiv oqıtıw ulıwma orta ta'limde oqıw ha'm tematikalıq jobalar, qollanbalar, metodikalıq, ko'rsetpeler tiykarında pa'n boyınsha teoriyalıq ha'mde a'meliy sabaqlar formasında lektsiya, laboratoriyalıq, a'meliy jumıslar ishinde orın aladı.

Inovatsiyalıq oqıtıw bo'liminde bilim alıwshılar do'retiwshilik xızmetke tayarlanıp (kirisiw praktikumı, do'retiwshilik xızmetinin' tiykarları ha'm t.b. o'tilip), do'retiwshilik jumıslardıń tematikası ha'm orınlaw qag'ıydaları anıqlawı tiyis. Oqıya jumıslarının' tiykarın pa'ndı u'yreniw barısında konkret praktikalıq (o'ndiris talabına, ka'rxanalar arlıq sha'rtnamalarg'a sa'ykes) ma'selelerdi sheshew ha'm do'retiwshilik proektlerin tayarlaw quraydı. Joybarlardı orınlaw basqıshları to'mendegishi:

Qoyılǵan ma'sele menen tanısıw, informatsiyalardı tan'lap alıw ha'm teoriyalıq izertlew;

- ma'selenin' sheshimin izlew, anıqlaw ha'm onı hu'jjetlestiriw (a'meliy qollanıwǵa texnologiyalıq tayarlıq);

o'nimdi tayarlaw, sınap ko'riw ha'm alıng'an na'tiyjelerdi tallaw;

jan'adan payda etilgen na'rzeni su'wretlew, og'an tu'sinik beriw, na'tiyjeliligin talqılaw ha'm hu'jjetlerdi (konstruktorlıq, texnologiyalıq, ha'm t.b.) tayarlawdan ibarat. Do'retiwshilik jumıslar ha'm joybarlar jeke yamasa toparlıq tu'rde, oqıtıwshının' basshılıǵında ha'm qatnasıwında orınlanadı.

A'debiy bilim tiykarları'

XX a'sirdin' aqırı XX1 a'sirdin' basına kelip qaraqalpaq a'debiyatın oqıtıwda interaktiv texnologiyalardı qollanıwdın' jan'a bag'darı, oylaw qa'biletinin' rawajlanıwın ta'miyinlewshi usıllar jaratıldı. Sınlı oylaw arqalı, basqıshpa-basqısh ju'zege keltiriledi ha'm rawajlandırıladi. Sınlı oylaw basqıshlarında a'debiyatı oqıtıwda bag'darlamadag'ı materiallar boyınsha jaslardı bilimler alıwǵa tartıw; mazmundı an'law, sanalı oylaw; oy juwmag'ın shıǵ'arıw ma'seleleri a'melge asadı. Sınlı oylawda jan'a usıllar ha'm pikirlew mexanizmleri islep shıǵ'ıladı ha'm qollanıladı. Sınlı oylaw basqıshlarına sa'ykes sabaq: bilimlerdi anıqlaw (shaqırıw baskıshı); jan'a bilimlerdi o'zlestiriw (mazmundı an'law basqıshı); bilimlerdi o'zlestirilw da'rejesin talıqlaw ha'm bahalaw (oy juwmag'ın shıǵ'arıw basqıshı) bo'limlerine ajratıladi. Interaktiv oqıtıw texnologiyasında usı ma'selelerge baylanıshlı sa'ykes bir qatar metodlar qollanıladı.

Bilimlerdi anıqlaw bo'liminde: grafikalıq sho'lkemlestiriwshilik; bag'darlawshı sorawlar; problemalıq sorawlar; ku'tiwdegi joldas; aqıl hu'jimi; jeke aqıl hu'jimi; klaster (tarmaqlar); aldın ala berilgen terminler (tayanısh so'zler); shiylenisken (orın almasırlıg'an) logikalıq dizbekler metodları ken'irek qollanıladı.

Jan'a bilimlerdi o'zlestiriw bo'liminde: a'meliy sho'lkemlestiriwshilik; orın o'zlestirilgen (awıstırılǵ'an) diskussiya; birgelikte oqıw; avtorg'a soraw beriw; oqıwshılar juplıǵında talıqlaw; bilemen\bilgim keledi\bilip aldım; oqılǵ'an materialǵ'a reaksiya (pikir bildiriw); ku'ndelik (eki bo'limli yamasa basqa tipi); topar yamasa juplıqlarda talıqlaw; zigzag; insert; jan-jaqlama (kesispeli, qarama-qarsı) diskussiyası; sın beriwshi (tartıs) toparlar; rolli sın beriwshi (tartıs) topar ha'm t.b. metodlar isletiledi.

Bilimlerin' o'zlestirilw da'rejesin talıqlaw ha'm bahalawda: birgelikte islew; kooperativlik oqıwǵa kirisiw; bahalıqlar (isenimler) sızıǵ'ı; sinkveyn; erkin jazba jumıs (xat); 10 munutlıq esse; da'lilge iye (tiykarlang'an) esse; insert kestesi; klaster; (topar yamasa juplıqta)

taliqlaw; zigzak ; kontseptual karta; analiktikalıq usılda referat jazıw; PMSJ metodları ko'bierek paydalı esaplanadı.

Bir qatar pedagogikalıq ta'jiriybeler interaktiv metodlardın' tu'rlerin a'debiyat sabaq basqıshlarına engiziw kerekligi ha'm onı o'tkeriw usılları ko'rip shıg'ıladı, bul metodlar sabaqlardıń o'zgesheligine qaray qollanadı.

Qaraqalpaq a'debiyatın oqıtıwda interaktiv oqıtıw texnologiyası u'lken a'meliy a'hmiyetke iye bolıp, pedagogikalıq texnologiyalardıń bir tu'ri esaplanadı. Interaktiv oqıtıw texnologiyasın qollanıwda bir qatar qag'ıydalardı basshılıqqa alıw kerek.

Birinshi qag'ıyda: Qaraqalpaq a'debiyatı sabag'ına barlıq oqıwshılar tolıq qatnasıwı kerek. Sabaq barısında olardı bir-biri menen almastırıwǵa mu'mkinshilik beretug'ın texnologiyanı qollanıw paydalı. Oqıwshı hesh bir kishi topardıń turaqlı ag'zalarına aylanıp qalmawı kerek.

Ekinshi qag'ıyda: Oqıwshılardıń texnologiyalıq tarlıg'ın biliw kerek. Bunda qaraqalpaq a'debiyatı sabag'ına kelgenlerdin' barlıg'ı sabaqtıń qa'legen tu'rine tayar bolıwın esapqa alıw, sog'an baylanısh sabaqta ha'reketshen' qatnasqan oqıwshılardı qollap-quwatlaw, oqıwshılardıń o'zin-o'zi tallawı ushın mu'mkinshilik jaratıw kerek.

U'shinshi qag'ıyda: Interaktiv texnologiyada oqıwshılar sanının' ko'p bolmag'anı maqul. Bul pikirlesiw sabag'ında kishi toparlardag'ı oqıwshılar sanının' artıp ketiwi na'tiyjesinde pikir almasıwda jeke juwap beriwdin' waqtı sheklenedi. Sonlıqtan oqıwshı sanı az bolsa g'ana kishi topardag'ı jumıs o'nimli boladı. Sebebi oqıwshının' ha'r biri so'ylewi, ma'sele boyınsha ha'r bir topar pikir almasıwı, za'ru'rli bolg'anda bir-biri menen aralasıw mu'mkinshiligi artadı.

To'rtinshi qag'ıyda: Jumıstı sho'lkemlestiriwde oqıw xanasının' (bo'lmenin') tayarlıg'ına itibar berin'. Auditoriya qatnasıwshılardı u'lken ha'm kishi toparlarında otırıwı, jumıs islewi ushın qolaylı bolıwı kerek. Sol ushın otrg'ıshlardı kishi do'n'gelekler tu'rinde qoyıp, ha'r bir student kishi topar menen qatnasıwına mu'mkinshilik jaratıw kerek. Do'retiwshilik jumısı ushın kerekli materiallardın' aldın ala tayarlanıp qoyılıwı maqsetke muwapıq.

Besinshi qag'ıyda: Ta'rtıp ha'm reglament ma'selelerine turaqlı itibar beriliwi tiyis. Bunı aldın ala dodalap ha'm onı buzbag'ı ha'reket etiw talap etiledi. Mısalı, barlıq qatnasıwshılar ha'r qanday ko'z-qarasqa qızıl, jasil, sarı ren'li qag'az do'ngelekshelerin ko'teriw yamasa sha'rtli belgiler menen ajratıp ko'rsetiwı arqalı ha'r kimnin' so'z erkinligin hu'rmet etiw haqqındag'ı kelisimdi saqlaw kerek.

Altınshi qag'ıyda: Qatnasıwshılardıń toparlarga bo'liniwinde basta o'z erki tiykarında bo'liniw, keyin ala tosattan tan'law printsipin qollanıw paydalı.

A'debiyatti' woqi'ti'wda interaktiv texnologiyalar

Zamanago'y oqıtıwdag'ı a'meliy ha'm seminar sabaqlar o'zlerinin' sho'lkemlestiriliw forması, metodlar ha'm quralları menen ajralıp turadı. Bunda sabaqlar forması boyınsha: medollestiriw tipindegi; birgeliktegi xızmet tipindegi; izertlew tipindegi sabaqlarg'a bo'linedi.

Modellestiriw tipindegi sabaq –real turmısta ha'm ja'miyette ju'z beriwshi waqıyalardıń, qubılıslardıń a'piwaylastırılǵan ko'rnisi auditoriya (oqıtıwshı xanasında) da jaratıw ha'm olardı oqıwshılardıń jeke qatnasıwı ha'mde xızmeti etiw esabınan bilim alıwın na'zerde tutıwshı sabaq. Bunday sabaklaga : oyın sabag'ı, jarıs sabag'ı, konferentsiya sabag'ı, a'debiy ushırasıw sabag'ı, teatr sabag'ı, ha'm t.b. misal bola aladı.

Birgeliktegi xızmet tipindegi sabaq. Bul birge islesiw sabag'ı bolıp, okıwshılardıń g'a'rezsiz toparlarında islewi esabınan bilim alıwın ta'minlewshi sabaq esaplanadı. Bunday sabaqlarg'a disput, diskussiya, soraw-juwap sabag'ı, kollektivium sabag'ı ha'm t.b. sabaqlar misal bolıwı mu'mkin.

Birge islesiw tipindegi sabaqlardıń du'zilisi to'mendegidey:

1. Tayarlaw basqıshı: topar jumısının' maqseti ha'm ku'tiliwshi na'tiyjeleri, bahalaw usılları ha'm o'lshepleri qabıl etiledi, jumıs orınları tayarlanadı. Oqıwshılar jumıs usılların tan'lawǵa mu'mkinshilik beredi, jumıstın' juwmag'ı qanday formada ko'rsetiliwi kerekligin tu'sindiredi. Oqıwshılar jumıstı orınlaw ushın za'ru'rli materiallar menen tanısadı.

3. Toparda islew basqışhı: bul basqışhta studentler topardın' ishinde wazıypalardı, jumıslardı bo'lısedi, jumısların orınlaydı, jumısqa juwmaq jasaydı, sheshimge keledi.

4. Juwmaq shıg'arıw basqışhında oqıtıwshı toparlardın' jumısları boyınsha prezintatsiyasın tın'laydı, basqa toparlar ta'repinen berilgen sorawlardın' beriliwin, ma'selenin' talıqlanıwın sho'lkemlestiredi, studentler (toparlar ag'zası)-topardın' jumısı haqqında mag'lıwmat beredi. Basqa toparlardın' jumısın talıqlawda, baha beriwde qatnasadı.

5. Sabaqtı juwmaqlaw: bunda oqıtıwshı sabaq barısındag'ı studentler toparının' jumıs islewine, alıng'an na'tiyjelerine, studentlerdin' bilim da'rejesine baha berip, o'z pikirini bildiredi. Kelesi sabaqqa tayarlanıw boyınsha metodikalıq ko'rsetpe beriledi.

İzertlew jumısları tipindegi sabaq. Bul okıwshılardıń konkret bir mashqalanı (ma'seleni) sheshiwine bag'darlang'an sabak esaplanadı. Bunday sabaqlar oqıwshının' o'zbetinshe izleniw, izertlew jumısların alıp barıwın na'zerde tutadı.

Bunnan tısqari inovatsiyalı oqıtıwda ko'p basqışhlı sabaqlarda qollanıladı. Bul oqıw jumısları o'z-ara baylanısqa iye ha'm bir pu'tinlik halında oqıw maqsetlerine erisiwdi ta'minlewshi, bir neshe basqışhlardan turıwshı sabaqlar esaplanadı. Bunday sabaqlarg'a: 3 basqışhlı sabaq, 6 basqışhlı sabaq ha'm t.b. misal bola aladı. Amelde 3 basqışhlı sabaqlar ko'birek isletiledi biliw kerek, u'shinshi bo'limi neni bilemen, ekinshi bo'limi nelerdi biliw kerek, u'shinshi bolimi nelerdi bilip aldım degen sorawlarg'a juwap Bere alıwı tiyis.

Ta'lim maqsetlerin belgilew ha'm sabaqlardı hu'jjetlestiriw usılları.

Sabaqlardıń qaysı tu'rde bolıwına qaramastan ta'lim maksetlerin belgilew texnologiyalastırılǵ'an oqıtıwda a'hmiyetli orında turadı. Ta'lim maqsetinde sabaq arqalı alinatug'ın na'tiyjege sa'wlelenedi.

Pedagogikalıq texnologiya elementlerine diagnostika, oqıw elementi birliklerin belgilew, diagnostikalıq analiz, du'zetiw kirgiziw, tolıqtırıw, ku'tilgen na'tiyjeni alıya ha'm sonday-aq bahalaw sisteması kiredi. Bul pedagogikalıq texnologiya maqsetlerin iske asırıw ilajları bolıp ulıwmalıq maqsetke bag'ının'qı halda qaladı. Ta'lim maqseti o'zgerse ta'lim texnologiyasında o'zgeriwi sha'rt. Texnologiyalardı o'zgerip turıp go'zlegen sha'tiyjeni alıw mu'mkin emes. Demek pedagogikalıq texnologiya bir pu'tin sistema sıpatında proektlestiriledi. Pedagogikalıq sistemadan tısqari birde bir pedagogikalıq protsess o'tiwı mu'mkin emes. Pedagogikalıq protsess ha'r bir ja'miyettin' tiykarg'ı funktsiyası ha'm belgisi esaplanadı.

Pedagogikalıq texnologiyalardı joybarlastırıwdag'ı maqsetlerdi belgilew usılları:

-u'yreniwshi mazmun arqalı makset belgilew;

-oqıtıwshı xızmeti arqalı maqset belgilew;

-oqıwshının' jeke rawajlanıwı arqalı maqset belgilew;

Pedagogikalıq texnologiyada oqıw maqsetinin' sa'ykesligi talap etiledi. Sonlıqtan maksetler bir ma'lim bildiriliwi, oqıwshının' oqıw xızmeti, is-ha'reketi an'latıwshı so'zler ha'm atamalar menen ayılıwı kerek. M Blum ta'repinen keltirilgen ta'lim maqsetlerinin' taksonomiyasına muwapıq olar to'mendegidey bolıwı mu'mkin.

Biliw- bul kategoriya u'yreniliwshi oqıw elementin (materialın) eslep qalıw ha'm qayta eske tu'siniktin ekinshi tu'sinikke (tilge) o'tkeniliwi oqıwshının' u'yreniliwshi qublıstı o'z so'zi ha'm pikir menen bayanlap bere alıwın bildiredi.

Qollanıw bunda teoriyalıq bilimlerde oqıwshı a'meliyatta islete alıwı na'zerde tutıladı.

Analiz-bir pu'tinlikti qurawshı elementlerge ajırata alıw uqıplılıg'ı bildiriledi.

Sintez-bilimlerde o'z ara baylanıstırıw bir pu'tinlikke keltire alıw uqıplılıg'ı boladı.

Baha beriw- oqıw materialı mazmunına, a'hmiyetine erkin pikir bildirip baha Bere alıwdı na'jerde tutadı.

«Mu'yeshler» strategiyası

«Mu'yeshler»-ha'r qıylı pikirlerdi payda etiwshi temalar boyınsha debatlardı, diskussiyalardı sho'lkemlestiriw usılı sıpatında qollanıladı. «Mu'yeshler» ko'binese tekstti oqıp bolg'annan son' yamasa lektsiya tın'lag'annan keyin qollanıladı. Sonday-aq ol usınıs etilgen bir tema boyınsha da isletiliwi mu'mkin. Bunda:

1. Oqıwshılar usınıs etilgen tema u'stinde oylap, belgili bir sheshimge keliwi tiyis.

2. Oqıwshılar o'z pikirlerin argumentlerge tayang'an halda bayanlap ha'r qıylı ko'z qaraslardı bildiredi.

3. Oqıwshılardan u'sh minut ishinde o'z pikirin qorg'awshı kishkene shıg'arma jazıwdı tapsırın'.

4. Jazıp bolg'annan son', qatnasıwshılardı qarama-qarsı pikirge iye bolg'anlardı ha'r qıylı (qarsı) mu'yeshlerge bo'listirin'. Biyta'repler ortada turadı.

5. Topardıń ag'zaları 5 minut ishinde o'z-ara pikir almasıp, olardı talıqlap en' jaqsı argumentlerdi tan'lap alsın. Bunnan tısqarı topar pikirin bildiriwge bir yamasa ekni aratorlı so'ylew gerek.

6. Toparlardı gezekpe-gezek o'z pikirin bildiriwge tiykarg'ı isenimli argumentlerin keltirip o'tiwge shaqıramız.

7. Bunday debatlardın' da'slepki qa'demin islegen son' pikir alısıwg'a topardın' basqa ag'zaları da qosılıwı mu'mkin.

8. Mu'mkin ayırım debat qatnasıwshıları aldın'g'ı shıg'ıp so'ylewden son' o'z pikirin o'zgerken shıg'ar. Bunday jag'dayda olar qa'legen waqıtta toparın o'zgeriwi, basqa pikirles toparg'a barıp qosılıwı mu'mkin.

Mug'allim bunday ko'shiwlerdi quwatlawı gerek.

9. Diskussiya juwmaqlang'annan son' ha'r bir toparg'a o'zinin' ko'z-qarasların ha'm pikirin qosıp juwmaq jasawdı tapsırın'. Son'ınan ha'r bir oqıwshıdan o'z pikirlerin jazba jumıs formasında tayarlawdı soran'. Quramalıraq jazba jumıslarda qarsı ta'reptin' pikirleri ha'm okıwshının' o'z pozitsiyasın qorg'aw ushın konturargumentlerdi qollanıwı inabatqa alınadı.

Shıg'ıw kartası

Eger diskussiyag'a waqıt jetpese qatnasıwshılar o'z pikirlerin qor tochkalarg'a u'sh punkt boyınsha jazıwı mu'mkin:

-sabaqtın' en' a'hmiyetli basqıshı.

-sabaq teması boyınsha bir soraw

Sabaq materialı boyınsha ulıwma tu'sinik beriw

U'sh basqıshlı intervyu metodi

U'sh baskıshlı intervyu (qag'an 1990)- Belgilibir temadag'ı qatnasıwshılardıń bir birinen intervyu alıwı menen o'tiwshi birgeliktegi oqıw metodi. Ma'selen, u'sh adamnan qarag'an komandada A ag'zası B ag'zasınan intervyu aladı. Al V ag'zası juwaplardın' tiykarg'ı jerlerin jazıp baradı. Ha'r bir intervyuden son' qatnasıwshılar rollerin almasadı. Sonday qılıp topardın' ha'r bir ag'zası intervyu beriwshi orında ha'm intervyu alıwshı orında o'zin sınap ko'redi.

U'sh basqıshlı intervyu qa'legen tiptegi sabaqta qollanıwı mu'mkin. To'rt adamnan quralg'an toparda intervyu u'sh baskıshqa o'tedi.

Birinshi baskıshda A ha'm V ag'zaları, B ha'm G ag'zalarınan intervyu aladı.

Ekinshi qa'demde – A ha'm V juwap beredi, al B ha'm G intervyu aladı.

U'shinshi qa'demde ha'mme o'z juwapları menen bo'lisedi.

U'sh basqıshlı intervyu metodın qollanıw mısalı;

Jan'a temanı tu'sindiriwden aldın usı tema boyınsha nelerdi bilesizler? Usı tema menen baylanıshı qanday ma'selelerdi qarap shıg'ıwdı qaleysizler?-degen sorawlar beriledi.

Oqıwshılardan o'z jeke bilimlerin yamasa jeke ta'jiriybesin ayıp beriwdi talap etiwshi sorawlardı beriw ma'selen, dostın'ızdag'ı siz hu'rmet etetug'in u'sh belgini atan' ha'm ne ushın ekenligin tu'sindirin'? Eger waqıt ken'liginde sayaxat ete alg'anın'ızda qaysı da'wirge barıp ko'rgen bolar edin'iz?

Sabaqta o'tilgen materialardı ulıwmalastırıw boyınsha sorawlar:

Bu'gingi ayılğ'an ideyalardıń qaysıları sizler ushın en' a'hmiyetli boldı ha'm ne ushın? Bu'gin u'yrenilgen bilimlerdi turmısta qalayınsha qollana alasızlar?

U'y tapsırmasın takırlawg'a tapsırma:

Keshegi oqıg'an tekstin'izden qanday tiykarg'ı ma'selelerdi ajuratıp ko'rsete alasızlar. U'y wazıypalarında ne na'rse en' qızıqlısı boladı. En' quramalıları qaysıları.

Ha'r qıylı pa'nlerge tiyisli tiykarg'ı, kontseptual ma'seleler: Bul ma'seleni sen qanday jol menen sheshtin'? Usı tarawg'a tiyisli ha'zir sende payda bolg'an qanday boljawlar yamasa gipotezalar bar?

«Kubikler» startegiyası

K- u'yreniliwshi temanı perspektivası boyınsha qarawdı jen'illestiriwshi oqıtıw metodikası esaplanıladı.

K - oylawg'a ja'rdem beriwshi sorawlar menen qollanıladı.

K - Ha'r bir ta'repi 15-20 sm bolıp, 6 sorawdı qamtıydı.

Sorawları:

-Bul ne ekenligin aytın'?

-Bunı ne menen salıstırıwg'a boladı? Salıstırın.

-Bug'in uqsas ne bar? Bul nege uqsaydı?

-Unamlı ha'm unamsız, unamlı-qarsı argumentlerdi atap berin'.

-Bunı qalayınsha qollanıwg'a boladı?

Protsess to'mendegishe o'tkeriledi:

1. Tema ja'riyalanadı, son'ınan oqıwshılardan tema haqqında oylap ko'riw, yag'nıy usı zattı qanday halda ko'rip tursa, sonday halda tu'sindiriw tapsırıladı: ren'i, forması, belgileri ha'm t.b.

2. Oqıwshılar tema boyınsha sorawlarg'a jazba juwap tayarlaydı.

Bunnan son' birinshi soraw oqıladı.

1. Dıqqat penen qaran', bul ne?

2. Bul nege uqsaydı ha'm nelerge uqsamaydı?

3. Oyin'ızda payda bolg'an assotsiatsiyanı (baylanıstı) atan'.

Oyin'ızg'a erk berin'.

4. Analizlep ko'rin'. Bunı qalayınsha islew mu'mkin?

5. Qollanıw mu'mkinshiligin aytın'. Bunı ne islew mu'mkin, qalayınsha qollanıwg'a boladı?

6. Bunı tastaqlawshı ha'm qarsı argumentlerdi keltirin'. İsenimli pikirlerdi tabın'. Qa'legen argumentin'izdi paydalanın', olardı qosın' yamasa alıp taslan'.

Bul jazba jumıstan son' oqıwshılar ekew ara kubiktin' ha'r bir ta'repindegi soraw boyınsha juwapların, pikirin almasadı, oqıp beredi.

2 x 2 topardan qa'lewshiler topardın' jazba juwabı menen tanıstıradı.

K – bilimlerde shaqırıw ha'm pikirlew basqıshlarında qollanıwı mu'mkin.

K - okıwshılar ko'birek bilim biliwi ushın tema aldın ala jaqsı tan'lang'an bolıwı tiyis.

K – Qollanıwda mug'allım jazıp barıwı, okıwshılar bir-birine kesent bermewi kerek.

«Do'n'gelek stol» texnikası (Jazba jumı)

Jazba «do'n'gelek stol» (Kagan 1990)-birgelikte oqıw usılı bolıp, bunda qag'az ha'm ruchka oying'a qatnasıwshı kishi topar ag'zaları arasında gezekpe – gezek aylanıp baradı. Ma'selen bir oqıwshı qandayda bir sorawdı yamasa pikirdi qag'azg'a jazıp onı shep jaqtan otırg'an qon'sılas oqıwshıg'a beredi. Ol usı pikirge o'zinin' (qosımsha) pikirin jazıp qag'azdı o'zinen son'g'ı adamg'a o'tkeredi. Basqa bir variantta ha'r bir qatnasıwshı ayrıqsha (o'zinin') renli ruchkada jazılıwı ko'rsetiledi. Bul topar pikirin qa'liplestiriwge ha'r bir qatnasıwshının' qosqan u'lesin ko'riw arqalı anıqlawdı ku'sheytedi, mug'allımge ha'r bir adamnın' qatnasın durıs belgilep barıw imkaniyatın beredi.

Awız eki «Do'n'gelek stol» -joqarıdag'ıg'a uqsas birgeliktegi oqıw usılı bolıp, tek awızsha formada o'tkeriliwi menen ajralıp turadı. Ha'r bir qatnasıwshı aldın'g'ı pikirdi tun'lap (qabil etip) gezek penen ideyanı rawajlandıradı.

Qurallar: Qatnasıwshılar sanına ten' konvert.

Avtoruchkalar, qag'azlar 5 A sm, ha'reket sxeması.

Maqseti: - bilimlerde teren'lestiriw;

-bilimlerde mobilizatsiyalaw ha'm ha'r qıylı sharayatlarda qollanıw uqıplılıg'ın qa'liplestiriw;

-toparg'a birigip islew ko'nlikpelerin rawajlandırırw.

Na'tiyje: Oqıwshılar ja'ma'a'tlik ma'sla'ha't aladı, tema boyınsha o'zinin' bilimlerin qısqa ha'm argumentli tu'sindire aladı, kishi ha'm u'lken toparlarda islewge beyimlesedi.

Tiykarg'ı Zigzag metodu

1-qa'dem. Klasstı kooperativ (kishi) toparlarga bo'lin' ha'm oqıw materialın bo'lip berin'.

Topardın' ha'r bir ag'zasına u'yrenip shıg'ıw ha'm topardın' basqa ag'zalarına tu'sindirip beriw ushin ha'r qıylı material (1-oqıwshıg'a birinshi bet, 2-oqıwshıg'a ekinshi bet ha'm basqalarg'a da usıg'an uqsas haldag'ı) bo'limleri beriledi.

2-qa'dem. Ekspertlik toparlar okıw materialın u'yrenedi ha'm onın' prezentatsiyasın tayarlaydı. Ekspert toparı- bul birdey oqıw materialına iye ha'r qıylı kishi toparlardın' ag'zaları. (Ma'selen, 1-bet u'yreniwge berilgen oqıwshı bir A toparının' ag'zası B topardın' 1-betti u'yreniwshı ag'zası menen ushırasıp birgelikte materialdı u'yrenip shıg'adı.) Partner – ekspertler materialdı tu'sindiriw usılların, jolların anıqlap aladı. Son'nan ekspert toparının' basqa ag'zalarına materialdı tu'sindiredi ha'm olardıń qanday ja'rejede tu'sindirip alg'anın anıqlaydı.

3-qa'dem. Birgelikte oqıw (u'yreniw) ha'm tekseriw ushin o'z kooperativ toparına qaytıw. Oqıwshılar o'z kopoperativ toparlarına qayta keledi. Usı jerde olar gezek penen bir birin u'yrenip shıqqan materialı menen tanıstıradı. Komandanın' wazıypası: ha'r bir oqıwshının' temanı tolıq bilip alıwın ta'miyenlew.

4-qa'dem. Jeke ha'm toparlıq esap beriw. Biraq topar onın' ha'r bir ag'zasının' materialdı tolıq biliwine juwapker esaplanadı. Topar onın' ha'r bir ag'zasınan o'z bilimın ko'rsetiwın sorawı mu'mkin. Bunı ha'r qıylı usıllar ja'rdeminde iske asırıwg'a boladı. Ma'selen: jazba tekseriw jumısın tayarlaw, bir qatar sorawlarg'a awızsha juwap beriw yamasa topardag'ı basqa ag'zalardıń u'yretken materialın tolıq prezentatsiya islewdi tapsırıw mu'mkin.

INSERT a'melin qollanıw boyınsha metodikalıq ko'rsetpeler.

Bul a'meldin' mazmunın oqıtıw protsessinde oqıw materialının' ha'r bir abzatsın (u'zindisin) bahalaw ha'm na'tiyjelerdi qa'lem menen belgilep barıwdan ibarat. Ol to'mendegishe orınlanadı. Oqıw materialının' shetindegi ashıq orıng'a:

V- belgisin qoyın', eger oqıg'an na'rsen'iz sizge burınnan ma'lim yamasa oyın'ızg'a sa'ykes kelse:

-belgisin eger oqıg'an na'sen'iz sizin' oyın'ızg'a yamasa burınan bilgenin'izge, bilgenin'izge qayshı kelse:

+ belgisi bul oqıg'an na'seler sizge jan'alıq bolg'an qoyıladı:

? belgisi oqıp atrıg'an materialın'ız tu'siniksiz yamasa usı ma'selede anıg'ıraq informatsiya alıwdı qa'legen waqtın'ızda qoyıladı.

Solay etip oqıw protsessinde o'z bilimlerin'izge ha'm tu'siniklerin'izge qarap to'rt tu'rdegi belgi qoyasız. Ha'r bir qatardı yamasa pikirdi belgilep barıw sha'rt emes. Bul belgiler arqalı siz oqıp materialı haqqındag'ı pikirin'izdi bildiresiz. Na'tiyjede ha'r bir abzatsta bir yamasa onnan ko'birek belgi payda boladı. «Insert» metodının' ma'nisi oqıwshılar jan'a materialdı burınnan belgili yamasa jan'a tu'sinikli, yamasa qarsı pikirdi payda etken informatsiya sıpatında bahalawınan ibarat. Biliw tarawındag'ı oqıw maqsetlerinin' B Blum ta'repinen ko'rsetilgen klassifikatsiyalıq aksonomiyasında (bilim, tu'siniw, qollanıw, analiz, sintez, bahalaw) baha aqıl xızmetinin' en' joqarı da'rejesine kiritilgen. Insert metodu boyınsha ha'r bir abzatska belgi qoyıw jaqsılap oylap ko'riwdi talap etedi.

Oqıwshılar oqıp barısında informatsiyanı o'zlestiriwge sanalı qatnas jasawı ushin o'z tu'siniklerin qadag'alap baradı informatsiyanı o'zlestiriwge sanalı qatnas jasaw ushin o'z tu'siniklerin qadag'alap baradı. Solay etip jan'a informatsiyanı o'z ta'jiriybesi ha'm bilimi menen baylanıstıradı yag'nıy pikirleydi. Son'nan oqıwshı alingan informatsiyanı Insert tablitsası ja'rdeminde ta'rtipke salıw mu'mkin.

V	-	+	?

Sematikalıq belgilerdi analizlew (S.B.A.) metodi.

SBA- tiykarg'ı bilimlerdi rawajlandırıw ha'm oqıwshını aktivlestiriw ushın qollanıwshı strategiyalardıń biri esaplanadı. Bul metodtı qollanıw u'yreniliwshi tema boyınsha oqıwshı azda bolsa aldınnan bilimge iye bolg'an jag'dayında paydalı boladı.

Oqıwshılardıń jan'a temanı yamasa burınnan belgili tema yamasa bo'limler menen salıstırıw u'yreniwi bul strategiyanıń mazmunın quraydı.

Strategiyanı qollanıw metodikası

Bul jumıstı a'melge asırıw ushın mug'llim aldın ala slaydta yamasa u'lken bir bet qag'azda sxemanı tayarlap aladı. Sxema u'sh bo'lim atamasın shep jaqtan joqarıdan to'menge qaray jazadı, al usı aspektler talıqlanıwshı belgiler sxemanıń joqarg'ı qatarına bo'lip jazıladı.

Ma'selen: S.B.A. Kitler

Jasawı	Ha'rektileniwi	Awqatlanıw 1	Haywan tu'ri	O'lishemleri qanday
Suwda jerde	Ushadı ju'zedi juwıradı	Go'sh.Balıq.Sho'p.	Balıq.Su't.Emiz qus.	Pıshıq.Sıyır.Pil.
Tu'ye - +	- - +	- - +	- - +	- - +
Bu'rkit - +	+ -	+ + -	- - +	+ - -
Kit + -	- + -	? + ?	? - ?	- ? ?

Da'slep xızmet tu'ri sıpatında (bilimlerdi tartıw fazası) oqıwshılar burınnan belgili eki aspektti talıqlaydı ha'm belgilew sistemasın usınadı (+awa, -yaq).Son'nan tekstti oqımastan, lektsiya tın'lamastan aldın yamasa temanı u'yreniwdin' basqa bir tu'ri a'melge asırıwdan burın? – belgini de usılıwı mu'mkin. (?- juwapqa isenbegen halda qoyıladı) Bunday jag'dayda mug'allim tema boyınsha isenbese o'z boljawı tiykarında belgilewi tiyis ekenligin tu'sindiredi ha'm talap etedi. Endi oqıwshılar jan'a temanı oqıwı yamasa basqasha usıl menen u'yreniwi mu'mkin.

Mashqalanı sheshiw metodi

Mazqalanı sheshiw yamasa mashqalag'a qaratılğan metod – oqıwshılardı (studentlerdi) mashqalanıń, qoyılg'an ma'selenin' neden ibarat ekenligin anıqlawg'a ha'monın' en' qolaylı, durıs sheshimin tabıwga tayarlıg'ın tekseriw ha'm bag'darlaw ushın qollanıladı. Metodtıń qollanıw to'mendegi basqıshlarga saykes a'melge asırıladı:

1-basqısh, mashqalanı anıqlap alıw;Bunda ma'sele sheshimine ta'sir etiwshı faktorlar anıqlandı. Ma'selen, studentlerge to'mendegidey ma'sele beriledi: u'y xojalıq remont isleri barısında karag'ay agashınan jasalg'an ayna dramasınıń buralıp qıysayg'anı anıqlandı. Nasazlıqtı saplastırıw usılların tabın'? Bul basqıshı ag'ash materiallarına unamsız ta'sir ko'rsetiwshı faktorlar anıqlanadı: a)ta'biyiy ortalıq ta'sirleri; b) fizikalıq ta'sirler; v)tutınıw waqtı ha'm t.b.

2-baskısh, mag'lıwmatlardı izlew, anıqlaw ha'm bahalaw;

Bunda za'ru'rli jurnallar, monografiyalar, oqıwlıqlar, qollanbalar internet arqalı yamasa kitapzanadanalıw ma'selege tiyisli mag'lıwmatlar toplanadı. Toplang'an mag'lıwmatlardı talqılay otırıp, nasazlıqqa jaha beriledi. Bunnan son' onı saplastırıw usılları ko'rip shıg'aladı.

3-baskışh, alıng'an mag'lıwmatlardan juwmaq shıg'arıw ha'm olardı a'melge qollanıw; Bul basqışhta tiykarg'ı dıqkat tan'lang'an usıldın' durışlıg'ına, onın' keltirip shıg'ıwı mu'mkin bolgan aqıbetlerine qaratıladı.

Oqılg'an tekstke juwap ha'rekti metodi.

Bul metod oqıw materialların' sapalı o'zlestiriliwin ta'miyinlewge qaratılğan metodların' biri esaplanadı. Bunın' ushın oqıwshıg'a oqıw materialnıń bir bo'limi beriledi. Oqıwshı onı okıp shıg'adı ha'm to'mendegi sorawlarğa juwap tayarlaydı:

Siz tekstten nelerdi bilip aldın'ız?

Tekst qanday pikirdi payda etti?

Bul sizde qanday sezim oyattı?

Bul materialdın' baslı maqseti ne?

Qanday usınıs beriwiz mu'mkin?

Stil ha'm Meredistin' pikirine muwapıq oqıtıwshı soraw ha'm onnan keyingi juwap alıw waqtı arasında tikkeley baylanıs bar. Jaqsı pikirdi alıw jetkilikli waqıttı talap etedi. Juwap beriwge ilajı barınsha ko'birek olkıwshılar qatnasıwı kerek.

Mashqalalı sorawlar metodi

Mashqalalı sorawlar oqıtıw protsessinde oqıwshının' oqıw iskerligine ayrıqsha ken'islik jaratıw mu'mkinshiligin beredi. Oqıwshı subektiv jan'alıqtı ashılıwıg'a erisedi ha'm mashqalanı sheshiwge do'retiwshilik penen qatnas jasawdı u'yrenedi. Sabaqtın' shaqırıw basqışında oqıw mashqalasın baratıw ushın to'mendegi usıllardı qollanıw mu'mkin:

- izbe-iz sorawlar arqalı studentti juwaplardı o'zi izlenip tabıwıg'a bag'darlaw maqsetindegi sorawlardı beriw;

-mashqalanı sheshiwde ha'r tu'rli ko'z-qaraslardı, qarama-qarsı pikirlerdi keltirip shıg'atug'in sorawlardı beriw;

-analizlewge ulıwmalastarıwıg'a, salıstırıwıg'a iytermelewshi sorawlardı beriw;

-sorawların' qoyılıwında belgisizliklerdin', anıq emesliklerdin' bar bolıwı;

-tolıq emes, qarsı keletug'in yamasa artıqsha mag'lıwmatqa iye sorawlardı beriw.

Olar studentlerdi anıqlıq kirgiziwge, mug'allimnen qaytadan sorawıg'a iytermeleytug'in sorawlar bolıwı kerek.

Oylasıw, (juplıqta) pikir alısıw metodi.

Juwaptı izlendiretug'in ha'm oylandıratug'in mexanizm, o'zgermeli ha'm mashqalalı sorawlar ju'da' a'hmiyetli. Oylanıw, toparlarg'a bo'liniw, pikir alısıwlar kollektivlik oqıw iskerligin quraydı. Bunın' ushın mug'allim klass taxtasına ashıq sorawdı jazıp qoyıp studentlerge usınadı. Studenke jeke juwap beriw ushın 2 minut waqt beriledi (kobinese jazba tu'rde), son' studentler bir-birine burılıp juwapları menen ortaqlasadı. En' keyininde mug'allim juplıqlarğa o'zlerinin' juwapları menen o'zinin' gruppasın tanıstırıwdı tapsırdı. Usıdan keyin jan'a material menen islewge kirisiledi. Studentler ko'p bolsa da bir student aktiv boladı, olarda jan'a materiallar menen tanısıwıg'a stimul payda boladı.

Terminlerdi aldın-ala beriw metodi.

Mug'allimnin' sabaqta qollanatug'in metodlarının' biri- terminlerdi aldın-ala u'yreniw bolıp, ol temanın' a'hmiyetin ha'm baylanısın studentler oylanıwı, tu'sinip jetiwi ushın beriliwi mu'mkin. Mısalı, seziw organı, analizatorlıq sistema, seziw, qabıl etiw, zatların' su'lderini (konturı), predmet ha'm fon.

Bul terminler ko'binese ulıwmalasqan halda bo'limnin' mazmunın xarakterleydi. Olardıń baylanısın aldın-ala boljawğa imkaniyat jaratadı.

Venn diagrammasınan paydalanıw usılı.

Venn diagramması ko'rinisi boyınsha o'z-ara kesiliske shen'berlerdi beredi. Qollanıw boyınsha metodikalıq usınıslar:

1-qa'dem, studentler mug'allimnin' ko'rsetpesi menen ha'r qaysısı o'zine tiyisli shen'berdi toltıradı;

2-qadem, studentler to'rt Adam quramında jumısların salıstırıp ha'm tolıqtırıp Venn diagrammasın tayarlaydı;

3-qa'dem, berilgen ma'seledegi shen'berlerden ulıwmalıq bolg'an belgilerdi tawıp kesilisiw bo'limin toltıradı.

Ma'selen, sport oyınların' ulıwmalıq ma'selelerin, qag'ıydaların u'yreniwde, oqıwshılardı kishi toparlarg'a bo'lip ha'r bir oqıwshıg'a bir

Sport tu'ri jazılğ'an do'n'gelek tapsıramız. Son' topar ag'aları birigip, berilgen sport tu'rlerinin' ulıwmalıq belgilerin tabadı ha'm Venn diagrammasın jasaydf.

Qoqıtıwshıg'a ma'sla'ha'tlar

Shen'berden kesilisiw turatug'm diogrammanı studentler eki shen'berden turatug'm diogrammanı jaqsı u'yrenip algannan keyin qollanıw mu'mkin. Diagrammanı jasawda a'piwaydan quramalıg'a qaray o'tiw kerek.

Diagrammanı sabaqtın' shaqırıw ha'm pikir ju'ritiw basqıshlarında qollanıwga boladı.

Argumentli esse metodi

Argumentli esse – bul izertlew jumısı bolıp, salıstırıw mu'mkin bolg'an belgili bir mashqala boyınsha ha'r qıylı ideyalardı anıq, da'lillengen pozitsiyanı qa'liplesitiw maqsetinde qollanıladı. A'dette argumentli esse to'rt bo'lim ha'm tayarlıq jumısların o'z ishine aladı. Tayarlıq bo'limi – bul ko'rinbeytug'm jumıs bolıp, ko'bnese jaqsı o'tkerilgen tayarlıq jumıstın' ko'lemine ta'sir etiwı mu'mkin. Argumetli esse ha'zirgi juwmaqlawshı jazba jumıslardıń, kurs jumısı ha'm refaratlardın' sapası jazılıwına tiykar saladı. Ma'seleni sheshiwde okıwshılardan teren'rek bilimdi talap etedi ha'm jan'a jumıslarg'a quwat beredi. Bunın' ushın okıwshı aldın ala to'mendegilerdi anıqlap alıwı kerek: Qanday mag'lıwmat qosıwdı;

Qanday abroylı adamg'a su'yeniwin' izdi;

Qanday tsitatadı keltiriw kerekligin;

Qalay tu'sindiretug'mın;

Qanday usıl qollanatuginin.

Argumentli esse duzilisi boyınsha RRES mag'lıwmatınan bir qansha ken'irek boladı.

RRES metodi

RRES – bul argumentli essenin' qısqı forması sıpatındag'ı jazba jumıs esaplanadı. Onda to'rt na'rse jazıladı:

-u'yrenilip atrıg'an ma'selelerdegi o'zin'izdin' bir pikiriniz;

-pikirinizge sa'ykes bir argumet;

-pikirinizdi tástıyıqlawshı fakt;

-juwmaqlawshı, ulıwmalasqan pikir.

Bul metod sabaqtın' sheshim qabil etiw yamasa pikirlew basqıshında qollanıwı mu'mkin.

Wo'zin-o'zi tekseruw ushi'n sorawlar:

1. Aqılıy iskerlikti a'meliy xızmette qollanıw
2. A'debiy bilim tiykarları
3. «Mu'yeshler» strategiasi' metosi'
4. «Kubikler» strategiasi' metosi'
5. Insert metodi'
6. Tiykarg'ı Zigzag metodi

7. Oqilg'an tekstke juwap ha'rekti metodi.
8. Mashqalali' sorawlar metodi.
9. Oylasıw, (juplıqta) pikir alısıw metodi.
10. Terminlerdi aldın-ala beriw metodi
11. Venn diagrammasınan paydalanıw usılı
12. Argumentli esse metodi
13. RRES metodi

A'DEBIYATLAR DIZIMI:

1. Karimov İ.A. Barkamol avlod orzusi. – Toshkent: Wzbekiston milliy entsiklopediyasi, 2000.
2. Azizxwjaeva N.N. Pedagogik texnologiya va pedagogik mahorat. Toshkent. 2003.
3. Allaniyazova Sh., Turdibaev Q., Yusupov Q. Pedagogikalıq praktika. No'kis. «Qaraqalpaqstan», 2011.
4. Axmedov S., Paxratdinov A'., Pirnazarov A'. Qaraqalpaq a'debiyatın oqıtıw metodikasi. No'kis. «Qaraqalpaqstan», 1988.
5. A'lewov O. Qaraqalpaqstanda ta'lim-ta'rbiyalıq oylardıń qa'liplesiwi ha'm rawajlanıwı. No'kis, «Bilim», 1993.
6. G'ulomova N. Adabiët darslarida ilg'or pedagogik texnologiyalaridan foydalanish. Toshkent. «RTM», 2003.
7. Davletshin M.G. Zamonaviy maktab wqıtuvchisining psixologiyasi. Toshkent. «Wzbekiston», 1999.
8. Zunnunov A. Wzbek adabiëti metodikasi tarixidan ocherklar. Toshkent. «Wqıtuvchi», 1992.
9. Zunnunov A.S., Xotamov N., Esonov J., İbrohimov A. «Adabiët wqıtish metodikasi». T., «Wqıtuvchi», 1992.
10. Yuldoshev Q. Adabiët wqıtishning ilmiy-nazariy asoslari. Toshkent. «Wqıtuvchi», 1996.
11. Ywldoshev Q. Wqıtuvchi kitobi. Metodik qwillanma. Toshkent. «Wqıtuvchi», 1997.
12. Yuldoshev Q., Madaev O., Abdurazzoqov A. Adabiët wqıtish metodikasi. Toshkent-1994.
13. Yuldoshev J.G'., Usmanov S.A. Pedagogik texnologiya asoslari. Toshkent. «Wqıtuvchi», 2004.
14. Kadrlar tayarlawdıń milliy bag'darlaması. No'kis. Qaraqalpaqstan. 2000.
15. Klarin M.V. Pedagogicheskiya texnologiya v uchebnom protsess. Moskva. «Znaniya», 1989.
16. Ko'bentaev A'. Pa'n ha'pteliklerin o'tkeriw ha'm metodikalıq birlespelerdi attestatsiyalaw. No'kis, «Qaraqalpaqstan», 1993.
17. Roziqov O., Otaev S. Didaktika. Toshkent. «Fan», 1997.
18. Saidov T. İlğ'or pedagogik texnologiyaning mazmun-mohiyatini «Aqliy hujum» usuli bilan wqıtish texnologiyasi. Toshkent. 2003.

5-tema: A'debiyatti' oqıtıwda shıng'ıwları sho'lkemlestiriw

Jobasi':

1. Adebıyat boyi'nsha klass ha'm klasstan ti's jumi'slar
2. Jazba jumi'slardı' wo'tkeriw, tekseriw, ha'm bahalaw
3. A'debiyat sabaqları' talqi'si'

Tayani'sh so'zler: a'debiy konferenciya, jurnal, gazeta, sayaxat, a'debiy kesheler

Adebıyat boyi'nsha klass ha'm klasstan ti's jumi'slar

Qaraqalpaq a'debiyati'n woqi'tiw metodikasi' boyi'nsha bir qansha metodikalı'q qollanbalar baspadan shi'qti'. S.Axmetov¹, A'.Paxratdinov², Z.Ayjanova³, J.Pirniyazov⁴, K.Pali'mbetov⁵ ha'm basqalardı'n qollanbalari'nda qaraqalpaq a'debiyati'n woqi'tiw metodikasi' boyi'nsha bazi'bir pikirler ayti'lg'an. A'debiyat bag'darlamasi'ndag'i' materiallardı' klassta u'yrenip shi'g'i'w jetkiliksiz boli'p yesaplanadı'. Wo'ytkeni bul materiallar ken'irek yaki az beriledi. Bunday a'debiyat bag'darlamasi'ndag'i' a'debiy materiallardı' klasstan ti's jumi'slar arqalı' u'yreniw maqsetke muwapi'q boladı'. Bul ma'sele boyi'nsha bir neshe metodistlerdin' paydali' metodikalı'q pikirleri bar. Woqi'wshilardi'n' bilim da'rejelerin ken'eytiriw, bilimin asi'ri'w, wolardi' watanni'n' sadı'q perzentleri yetip ta'rbiyalawda klasstan ha'm mektepten ti'sqari' ali'p bari'latug'i'n islerge ayri'qsha a'hmiyet beriw kerekligin yeskertip wo'tedi.

A'debiy woqi'w ha'm a'debiyat boyi'nsha klasstan ti's jumi'slar arqalı' klassta sabaq bari'si'nda alg'an bilimlerin toli'qti'ri'p, woqi'wshilardi'n' du'nyag'a ko'z-qarasları'n ja'ne de rawajlandı'ri'wg'a mu'mkinshilik beredi. Sonday-aq, «Kadrlar tayarlawdı'n' milliy bag'darlamasi'»nda: «Woqi'wshilardi'n' qa'biletleri ha'm imkaniyatları'na muwapi'q ra'wishte bilimge klassifikaciyalang'an qatnasti' yengiziw»⁶ si'yaqli' ma'seleler atap wo'tilgen. Usi' ko'z qarastan qarag'ani'mi'zda woqi'wshilarg'a a'debiyat pa'ni boyi'nsha ti'yanagli' sabaq berip qalmastan, bag'darlama tiykari'nda materiallardı' klasstan ti's jumi'slar arqalı' u'yretip barg'an duri's boladı'.

Qaraqalpaq a'debiyati' boyi'nsha klasstan ti's jumi'slar mazmuni' ha'm maqsetine qaray bir neshe tu'rlerge bo'linedi. Bul ma'sele boyi'nsha belgili metodist, professor A'.Paxratdinov qaraqalpaq a'debiyati' boyi'nsha klasstan ti's jumi'slardı' to'mendegi tu'rlerge aji'rati'p ko'rsetedi:

1. Klasstan ti'sqari' wo'tkeriletug'i'n woqi'w jumi'sları'na sabaqlı'qlardan ti'sqari' ko'rkem shi'g'armalardı' woqi'w kerekligin yeskertedi.

¹ Axmedov S., Paxratdinov Ə., Pirnazarov Ə. Qaraqalpaq ədəbiyatın oқыtıw metodikası. Nəkis. «Qaraqalpaqstan», 1988.

² Paxratdinov Ə. Qaraqalpaq ədəbiyatın oқыtıw metodikası. Nəkis. «Bilim», 2004.

³ Айжанова З. Ədəbiyat sabaғында И. Юсуповтың шығармаларын үйрениў. Nəkis. «Bilim», 1993.

⁴ Pirniyazov Ж. Ədəbiy oқыў. (5-класс ушын). Nəkis. «Qaraqalpaqstan», 2003.

⁵ Палымбетов К., Pirniyazov И., Бердимуратов Р. Ədəbiyatты oқыtıw metodikası. Nəkis, 2009. Турдыбаев К., Юсупов Қ. Питкерий қəнигелик жұмысларын таярлаў. Nəkis. «Qaraqalpaqstan», 2011; Алланиязова Ш., Турдыбаев Қ., Юсупов Қ. Педагогикалық практика. Nəkis. «Qaraqalpaqstan», 2011; Жалилов Б., Шарипова М. Мактапта драматик асарларни ўрганиш. Тошкент. «Axmedov S., Paxratdinov Ə., Pirnazarov Ə. Qaraqalpaq ədəbiyatın oқыtıw metodikası. Nəkis. «Qaraqalpaqstan», 1988.

⁵ Paxratdinov Ə. Qaraqalpaq ədəbiyatın oқыtıw metodikası. Nəkis. «Bilim», 2004.

⁵ Айжанова З. Ədəbiyat sabaғында И. Юсуповтың шығармаларын үйрениў. Nəkis. «Bilim», 1993.

⁵ Pirniyazov Ж. Ədəbiy oқыў. (5-класс ушын). Nəkis. «Qaraqalpaqstan», 2003.

⁵ Палымбетов К., Pirniyazov И., Бердимуратов Р. Ədəbiyatты oқыtıw metodikası. Nəkis, 2009. Турдыбаев К., Юсупов Қ. Питкерий қəнигелик жұмысларын таярлаў. Nəkis. «Qaraqalpaqstan», 2011; Алланиязова Ш., Турдыбаев Қ., Юсупов Қ. Педагогикалық практика «Ўқитувчи», 1992; Йўлдошев Қ. Ўқитувчи китоби. Тошкент. «Ўқитувчи», 1997.

⁶ Кадрлар таярлаўдың миллий бағдарламасы. Nəkis, «Qaraqalpaqstan», 2000, 22-бет.

2. Qaraqalpaq a'debiyati'nan wo'tkeriletug'i'n ha'r tu'rli a'debiy krujoklardi'n jumi'slari'n a'debiy tvorchestvoliq krujok, dramkrujok, ko'rkem woqi'w ha'm ko'rkem so'ylep beriw krujoklari' dep u'shke bo'lip ko'rsetedi.

3. Ha'r qi'yli' mazmunda wo'tkeriletug'i'n konferenciyalar.

4. Mektep kesheleri ha'm yertelikleri.

5. Mektep ta'repinen woqi'wshi'lar ushi'n sho'lkemlestiretug'i'n ha'r qi'yli' ekskursiyalar.

6. Diywali' gazeta ha'm jurnal h.t.b. kiredi»⁷, - dep atap ko'rsetedi. Ilimpazdi'n' bul pikirleri ja'ne de toli'qti'ri'li'p 2004-ji'li' shi'qqan "Qaraqalpaq a'debiyati'n woqi'ti'w metodikasi" miynetinde beriledi. Usi'nday pikirler Q.Yuldoshev⁸, B.Tuxliev⁹ si'yaqli' wo'zbek a'debiyati' boyi'nsha metodistlerdin' miynetlerinde basqasha ko'z qarasta ayti'lg'an.

Uluwma worta bilim beriw mekteplerinde yen' a'hmiyetli pedagogikali'q ma'selelerdin' biri – bul klasstan ha'm mektepten ti'sqari' jumi'slardi' teren'nen u'yreniw boli'p tabi'ladi'. Woqi'w jumi'slari' jaqsi' sho'lkemlestirilgen klasslarda da ko'rkem so'ylew ma'deniyati'n puxta iyelemegen, a'debiyattan jeterli bilimge iye bolmag'an woqi'wshi'lardi' ushi'rati'w mu'mkin. Buni'n' tiykarg'i' sebebi klasstan ti'sqari' jumi'slardi' duri's sho'lkemlestirmegenlikten boladi'. Klasstan ti'sqari' woqi'w, do'gerek jumi'slari', woqi'wshi'lardi'n' a'debiy-do'retiwshilik jumi'slari', a'debiy ko'rkem kesheler ha'm ekskursiyalarg'a jeterli di'qqat awdari'lmasa, wonda woqi'wshi'lardi'n' bilim da'rejesine, wolardag'i' bilimnin' teren' ha'm bekkem boli'wi'na keru ta'sirin tiygizedi.

Qaraqalpaq a'debiyati'nan wo'tkeriletug'i'n klasstan ti's jumi'slar bari'si'nda woqi'wshi'lardi'n' jas wo'zgesheligin yesapqa ali'w lazi'm. Woqi'wshi'lari' ushi'n ko'binese ko'rkem woqi'w, do'gerek jumi'slari', yestelikler, a'debiy sayaxatlar wo'tkerilip bari'lsa maqsetke muwapi'q. Woqi'wshi'larg'a a'debiy konferenciya, jurnal, gazeta, sayaxat, a'debiy kesheler sho'lkemlestirilse metodikali'q talaplar duri's boladi'. A'debiyat woqi'ti'wshi'si' pedagog ha'm psixolog boli'wi' kerek. Ha'r bir woqi'wshi'ni'n' ruwxii'y sezimlari, qi'zi'g'i'wlari', woni'n' wo'zine ta'n wo'zgesheliklerin biliwi kerek. Woqi'wshi'ni'n' jas wo'zgesheliklerin yesapqa ali'p, wolardi' ha'r ta'repleme u'yrenip, wolarg'a qanday pedagogikali'q qatnasta boli'w jollari'n belgilew ushi'n, woqi'wshi'ni'n' jasaw wortali'g'i'n, ne menen shug'i'llanatug'i'ni'n, qanday kitaplardi' woqi'ytug'i'ni'n, bul kitaplardi' qay jerden ali'w kerekligin, woni'n' jeke kitapxanasi'ndag'i' a'debiy kitaplardi'n' xarakterin, kitap woqi'wda kimlerden ma'sla'ha't ali'wi', usi' kitaplar woni'n' jeke wo'zgesheligine sa'ykesligi ma'selelerin di'qqat penen u'yreniw ha'r bir woqi'ti'wshi'ni'n' juwappershilikli wazi'ypasi'. Ayi'ri'm mekteplerde bul a'hmiyetli jumi'sti' tek klass basshi'si'na ju'klep qoyadi'. Baslawi'sh klasslarda woqi'wshi'lar bul juwappershilikli jumi's penen ko'birek shug'i'llanadi'. Woqi'wshi'lardi'n' bir bo'legi bul jumi'slarg'a itibarsi'z qaraydi'. Bul na'rse woqi'ti'wshi'ni'n' u'lken metodikali'q kemshiligi. Pedagogikani'n' ha'r bir woqi'wshi'g'a jeke qatnasta boli'w haqqi'nda a'hmiyetli talaplardi' wori'nlaw ushi'n woqi'wshi'lardi'n' klasstan ti's islerin u'yreniw kerek. Woqi'wshi'lardi'n' ne menen shug'i'llanatug'i'ni'n u'yreniw woqi'wshi' ha'm woqi'ti'wshi' arasi'ndag'i' qatnasti' ja'ne de jaqsi'laydi'. Woqi'wshi' aldi'na qoyi'latug'i'n talap ayqi'nlasadi'.

A'debiy woqi'w ha'm qaraqalpaq a'debiyati'nan sabaq ali'p baratug'i'n ha'r bir woqi'ti'wshi' wo'z predmeti a'tirapi'nda klasstan ti's jumi'slardi' u'yreniwi, sho'lkemlestiriwi, sog'an qarap jumi'slardi' wo'tkeriw bari'si'nda ayi'ri'm momentlerge itibar beriwi, so'ylesiwler, gu'rrin'lesiwler ha'm woqi'wshi'lardi' qi'zi'qti'rg'an ma'seleler boyi'nsha jazba jumi'slar, do'retiwshilik isler sho'lkemlestiriw usi'li' menen puxta bilim beriwi lazi'm.

Woqi'wshi'lardi'n' nelerge qi'zi'g'i'wi' ha'm klasstan ti'sqari' jumi'slardi' ani'qlaw maqsetinde wolarg'a shama menen to'mendegi mazmunda sorawlar beriw mu'mkin:

⁷ Ө.Пахратдинов Қарақалпақ әдебиятын оқытыу методикасы. Нөкис. «Билим», 1992-жыл, 272-бет.

⁸ Йўлдошев Қ. Ўқитувчи китоби. Тошкент. «Ўқитувчи», 1997.

⁹ Тўхлиев Б. Адабиёт ўқитиш методикаси. Тошкент, 2010.

1. Ko'birek qanday mazmundag'i' shi'g'armalardi' woqi'wdi' jaqsi' ko'resen'?

a) Qosi'q, poema, yertek, gu'rri'n', drama, povest, roman si'yaqli' ko'rkem shi'g'armalardi' woqi'ydi'.

b) Astronomiya, ximiya, fizika, radio, samolyot haqqi'nda jazil'g'an kitaplarga qi'zi'g'adi'.

v) Ku'ndelik turmi's haqqi'nda jazil'g'an shi'g'armalardi' woqi'wg'a qi'zi'g'asan' ba? yaki yerteklerdi ko'birek woqi'ysi'z ba?

2. Sen qaysi' kitaplardi' woqi'di'n'?

3. Sen kitaplardi' qay jerden alasan'? Wo'zin'diki me? Kitapxanadan yaki doslari'n'nan ba?

4. Kitaplardi' kimnin' ma'sla'ha'ti menen woqi'ysan'?

5. Qaysi' jurnaldi' woqi'ysan'? "A'miwda'rya" jurnali'n she?

6. Qanday gazetalardi' woqi'ysan'? Gazetadag'i' qanday maqalalar unaydi'?

7. Teatr ha'm kinolarga barasan'ba?

Usi'nday sorawlar beriw arqali' woqi'wshi'lardi'n' ko'rkem shi'g'armalarga qi'zi'g'i'wshi'li'g'i'n' ani'qlaw mu'mkin. Bulardan basqa bag'darlamada berilgen materiallar tiykari'nda sorawlar beriliwi kerek.

Qaraqalpaq a'debiyati' boyi'nsha woqi'wshi'lar klasstan ti's jumi'sti'n' qaysi' tu'rlerine qi'zi'g'atug'i'ni'n' ani'qlaw – bul da'slepki metodikali'q jumi'slardan yesaplanadi'. Woqi'wshi'lardi'n' uqi'bi' ha'm qi'zi'g'i'wshi'li'g'i' u'yrenilip shi'qqannan son' tiykarg'i' jumi'slarg'a, klasstan ti's jumi'slardi' duri's sho'lkemlestiriw usi'llari'na wo'temiz. Bul jumi'slardi' qi'zi'qli' sho'lkemlestiriw ushi'n woqi'wshi'lardi'n' ko'pshiliginin' qi'zi'g'i'wshi'li'g'i'n' ha'm jas wo'zgesheliklerin yesapqa ali'p ji'ynaw kerek. Woqi'wshi'lardi'n' klasstan ti's jumi'slardi' u'yreniw ha'm woni' duri's sho'lkemlestiriw maqsetinde woqi'ti'wshi' mektep kitapxanasi' menen jaqsi' baylani'sta boli'wi' kerek. Woqi'ti'wshi' ha'm woqi'wshi'lardi'n' kitapxanaga ag'zali'q kartochkalari'nan qanday kitaplarga qi'zi'g'i'wshi'li'qlari'n' kitapxana xi'zmetkerleri ani'qlaydi'. Sonday-aq, qanday kitaplardi' beriw lazi'mli'g'i'n' ko'rsetedi. Woqi'wshi'lardi'n' qi'zi'g'i'wlari'n' yesapqa ali'w ha'm woni' a'melge asi'ri'w maqsetinde ayi'ri'm shi'g'armalar bolmasa temalar tiykari'nda jari'slar sho'lkemlestiriledi. Qaraqalpaq a'debiyati' boyi'nsha klasstan ti's jumi'slardi' woqi'wshi'larg'a u'yretiw din' a'hmiyeti to'mendegilerden ibarat:

Uluwma worta bilim beriw mekteplerindegi a'debiy bilim tiykari'nan ilimiy maqsetlerde yemes, ta'rbiya ma'seleleri ayri'qsha wori'ndi' iyeleydi. Woqi'wshi'larg'a bag'darlamada berilgen materiallardı, ko'rkem do'retpelerdi a'debiy konferenciya, keshe, do'gerek jumi'slari', albom ha'm jurnallar, diywali' gazeta shi'g'ari'w, a'debiy sayaxat wo'tkeriw, kitapxana menen baylani's ma'selelerin sho'lkemlestiriw arqali' u'yretip barami'z. Bunday jumi'slardi' wo'tkeriw bari'si'nda woqi'wshi'lardi'n' jas wo'zgesheliklerin yesapqa ali'p qaraqalpaq, wo'zbek, tu'rkmən, qazaq ha'm ja'ha'n a'debiyati'ni'n' u'lgileri menen tani'sti'ri'w yen' a'hmiyetli metodikali'q ma'selelerden yesaplanadi'. Sol arqali' woqi'wshi'lardi'n' sanasi'na watandi' su'yiwshilik, insani'yli'q, milliylik, kishipeylik, mehir ha'm muhabbat si'yaqli' joqari' insani'yli'q pazi'yletlerdi sin'dire ali'w, wolar di'n' ruwxı'y du'nyasi'n ha'r ta'repleme milliy ideyalarga say rawajlandi'ri'w lazi'm. Ko'rkem shi'g'armalardi'n' ko'rkemlik qa'siyetlerin u'yretiw tiykari'nda woqi'wshi'da si'n pikirlew qa'biletin, ko'nlikpelerin ha'm uqi'pli'li'qlari'n payda yetiw za'ru'r.

Klasstan ti's jumi'slardi' u'yretiw arqali' a'debiyati'n' so'z sanaati' yekenligin, xali'q awi'zeki do'retiwshiligin sol sanaatti'n' bir ko'rinisi yekenligi haqqi'nda da'slepki tu'sinikke iye boli'w, naqi'l-maqal, jumbaq, ha'dis, ra'wiyat, xali'q yertekleri, a'debiy yertekler, an'i'z, qosi'qlar si'yaqli' janrlar haqqi'nda klassta ha'm klasstan ti's jumi'slar arqali' teren' mag'li'wmatlarga iye boli'w, wolar arasi'ndag'i' janrlı'q ayi'rmashi'li'qlardi' biliwi kerek.

Woqi'wshi'larg'a a'debiyat boyi'nsha klasstan ti's jumi'slardi' wo'tkeriw bari'si'nda a'debiyati'n' so'z sanaati' yekenligi, xali'q awi'zeki do'retiwshiliginin' sol sanaatti'n' bir ko'rinisi yekenligi haqqi'ndag'i' da'slepki tu'sinikke iye boli'w, ha'dislerdin' mazmuni' ha'm

ma'nisin tu'siniw, ko'rkem shi'g'arma, sonnan ra'wiyat, yertekler, qosi'q ha'm gu'rrin'lerdegi tiykarg'i' pikir ha'm tuyg'i'ni' an'law ha'm seze biliw, ko'rkem shi'g'arma qaharmani'na jeke pikirin bildire ali'w, shi'g'arma mazmuni'n teksttegidey yetip ayta ali'w, tu'rli janlardag'i' ko'rkem tekstlerdi ko'rkemlep woqi'p, shi'g'armalarda bayanlang'an sezim-tuyg'i'lardi' tu'siniw ha'm tu'sindire ali'w, qaharmani'n' tiykarg'i' ruwx'i'y pazi'yelletlerin ha'm nuqsanlari'n shi'g'armadag'i' tiykarg'i' ha'm yekinshi da'rejeli waqi'yalardi' ayi'ra biliw, u'yrenilgen shi'g'armani'n' a'piwayi' jobasi'n du'ziw, usi' joba tiykari'nda qi'sqa ko'lemlı shi'g'arma jaza ali'w lazi'm. Sonday-aq ko'rkem shi'g'armadag'i' obrazlardi' aji'rata biliw, usi' obrazlardi' wo'z turmi'si'nda baylani'sti'ra biliw, qosi'qlardi' ko'rkemlep woqi'y ali'w, awi'zsha ha'm jazba tu'rde wori'nli' paydalana ali'w, tu'sindirme so'zlikten duri's paydalani'p biliw, wo'zleri kishi ko'lemlı tekstti do'rete ali'w, u'rp-a'detimizge ta'n bolg'an milliyligimizdi sanasi'na sin'diriw, wolardag'i' milliy maqtani'sh ha'm tuyg'i'lardi' seze ali'w, tu'rli wo'lshemdegi qosi'qlardi' ko'rkemlep woqi'y ali'w kerek. Klasstan ti's woqi'g'an shi'g'armalari'ndag'i' waqi'yalarg'a pikir bildiriw, qaharmanlari'na a'piwayi' si'patlama beriwi talap yetiledi.

Woqi'wshi'lar a'debiyat boyi'nsha wo'tkerilgen klasstan ti's jumi'slar arqali' to'mendegi bilim, ko'nlikpe ha'm uqi'pli'li'qlardi' qa'liplestiriwi mu'mkin:

Do'gerek jumi'slari'nda, a'debiyat konferenciya ha'm keshe, klasstan ti's woqi'w arqali' xali'q qosi'qlari'ni'n u'lgilerin, salt-da'stu'r ji'rlari'n, xali'q a'psanaları'n, da'stanlar haqqi'nda tu'sinik, "Alpami's", "Sha'ryar" da'stanlari'n, XVIII a'sirdegi qaraqalpaq a'debiyati', Jiyen ji'raw, XIX a'sirdegi qaraqalpaq a'debiyati', A.Dabi'lov, I.Yusupov ha'm tag'i' basqa shayi'rlardi'n' do'retpelerin u'yreniwi lazi'm.

Solay yetip ko'rkem a'debiyatti'n' insan ruwx'i'n qa'liplestiriwshi ha'm bayi'ti'wshi' qural yekenligin an'lay biliwi, shi'g'armadag'i' qaharmanlardi'n' wo'zgesheliklerin belgiley ali'w, tekst mazmuni'n wo'z so'zi menen, sonday-aq, ani'q izbe-iz bayan yete ali'w, qaharmanlarga jeke mu'na'sibetin bildire ali'w ha'm tiykarlap beriwi ma'selelerin u'yretiw talap yetiledi.

Do'gerek jumi'slari' ha'm klasstan ti's ko'rkem woqi'w jumi'slari'nda a'debiyat boyi'nsha u'yrengen bilim ko'nlikpelerin woqi'wshi'lar a'melde asi'ri'wi' lazi'm. Ma'selen, tiyisli ja'miyetlik siyasiy, ko'rkem estetikalıq mashqalalardi' su'wretlewde a'debiyat tu'r ha'm janlardı'n' wo'zine ta'n wo'zgesheliklerin aji'rati'w, ko'rkem shi'g'arma qaharmani'na pikir bildiriwde shi'g'arma mazmuni'na tiykarlanı'w, so'zdin' tuwra ha'm awi'spali' ma'nilerin ko'rkem shi'g'armada qalay qollanı'lg'anli'g'i'n an'law, tekstti ko'rkem ha'm obrazlı woqi'w, insani'ylıq jaqsi' qa'siyetlerdi sin'dire ali'w si'yaqli' bilim-ko'nlikpe, uqi'pli'li'qlardi' qa'liplestirip bari'w ha'r bir woqi'wshi' ushi'n juwappershilik wazi'ypa boli'p tabi'ladi'.

XX a'sir qaraqalpaq a'debiyati' bag'darlamasi' ha'm sabaqli'g'i' tiykari'nda klasstan ti's jumi'slardi' sho'lkemlestiriw ha'm wo'tkeriw ju'da' paydali'. Wo'ytkeni a'debiyat bag'darlamasi'nda belgili jazi'wshi'-shayi'rlardi'n' do'retpeleri kirgizilmey qalg'an. M.Da'ribaev, D.Nazbergenov, A.Begimov, Q.A'wezov, Wo'.Xojaniyazov, P.Tilegenov, XXI a'sirdegi qaraqalpaq a'debiyati' wa'killeri X.Saparov, J.Izbasqanov, Wo.Sa'tbaev, B.Genjemuratov, S.Ibragimov, B.Seytaev, G.Nurlepsova, P.Mi'rzabaeva ha'm tag'i' basqalardi'n' do'retpeleri boyi'nsha woqi'wshi'lar usi' klasslardan baslap tu'sinik ali'wi' kerek.

A'debiyat bag'darlamasi' a'dewir asi'g'i'p islengenı seziledi. Proza boyi'nsha talantlı jazi'wshi'lardan K.Allambergenov, K.Ma'tmuratov, A'.Paxratdinovlardi'n' do'retpeleri haqqi'nda mag'li'wmat berilmey ketiw – bul a'debiyati'mi'zdi'n' milliy rawajlanı'w bag'dari'na kerı ta'sirin tiygizedi. Sonli'qtan bul jazi'wshi'-shayi'rlardi'n' do'retpelerin klasstan ti's jumi's tu'rleri, a'debiyat keshe, konferenciya, do'gerek jumi'slari' arqali' woqi'wshi'larg'a u'yretiw maqsetke muwapi'q boladi'.

Jazba jumi'slardi' wo'tkeriw, tekseriw ha'm bahalaw

Qaraqalpaq a'debiyat bag'darlamasında h'a'r bir klass ushin til o'siriw boyınsha awızeki xa'm jazba islerdin' tu'rleri ko'rsetiledi. Bul jumıs tu'rleri ko'rkem shıg'armanı u'yreniw menen o'z-ara baylanıslı bolıp, olar oqıwshılardı'n' o'z betinshe h'a'm obrazlı so'ylew qa'biletin, estetikalıq sana-sezimin rawajlandırıwdı ta'miyinleydi. Awızsha h'a'm jazba jumıs tu'rleri izbe-

iz h'a'mme klassta ta'kirarlanadı. Ha'r bir klass ushın arnalg'an a'debiyat bag'darlamasında oqıwshılardıń iyelewi za'ru'r bolg'an bilim h'a'm ko'nlikpeler bo'lip ko'rsetilgen. Jazba jumıs oqıw bag'darlaması boyınsha o'tkeriletug'ın sabaqlar sistemasına kiredi. Onıń u'sh tu'ri bar:

- 1) Oqıwshılardıń a'debiy ta'sirleri tiykarında jazılatug'ın shıg'arma.
- 2) A'debiy materialdı o'z betinshe tallaw formasındag'ı shıg'arma.
- 3) Bag'darlamanıń u'lken bir teması boyınsha juwmaq jasawshı shıg'arma.

Bayan jumısı jazba jumıstın tiykarı tu'rlerinen bolıp, shıg'arma mazmunı oqıwshı ta'repinen o'z so'zi menen izbe-iz qayta bayanlap beriwde, olardıń jazba ko'nlikpelerin rawajlandırıwǵa ko'p mu'mkinshilikler beredi. Bayan jumısın o'tkeriwge baylanıslı tayarlıq isleri, berilgen teksti oqıp beriw, tekst mazmunı boyınsha joba du'ziw, tekst mazmunın oqıwshılarg'a aytırıw, o'z betinshe jazdırıw usag'an metodikalıq talaplar a'melge asırıladı. Bayan jumısı jobasın du'ziwdin' eki tu'ri bar: Jay joba h'a'm quramalı joba. Bayan jumısı ıqsham bayan, tekseriw- sınav bayan tu'rlerine bo'linedi.

A'debiyatan iyelegen bilim h'a'm ko'nlikpelerin esapqa aling'an h'alda oqıwshılardıń bilimi bah'alanadı. Mug'allim oqıwshılardıń bilimin bah'alawda olardıń o'zine ta'n jeke qa'siyetlerinde esapqa aladı. Mug'allimnin' qoyatug'ın bah'ası oqıwshılardıń o'zbetinshe islew ko'nlikpesin o'siriwge, a'debiy shıg'armanı o'zlestiriw h'a'm tallaw uqıbına, sonday-aq awızsha h'a'm jazba so'ylew ko'nlikpesin rawajlandırıwǵa xızmet etiwı kerek.

Oqıwshılardıń a'debiyattan iyelegen bilimleri to'mendegishe bah'alanadı:

Oqıwshı belgili bir shıg'armanı yaqi onnan aling'an u'zindini dawıs intonatsiyasına, pazzag'a h'a'm pa'tke durıs itibar berip oqısa h'a'm sol oqıg'anların qa'tesiz, tu'singeni boyınsha o'z so'zi menen so'ylep berse «5» bah'ası qoyıladı:

Oqıw barısında oqıwshı:

a) so'zlerdi aytıwda bir –eki qa'tege jol qoysa:

a') ta'sirli oqıwdın' qag'ıydasına aytarlıqtay da'rejede dıqqat awdarmasa:

b) yadlaw ushın berilgen teksti oqıwda ayırım bo'limlerin puxta o'zlestirip almag'anlıg'ı sezilgen jag'dayda «4» bah'ası qoyıladı.

Eger oqıwshı shıg'armanı durıs oqısa:

a) so'zlerdin' aytılwında pa'tke h'a'm intonatsiyada 3 ten 5ke shekem qa'te jiberse:

a') yadlaw ushın berilgen teksti oqıwda ayırım bo'limleri tu'sirilip, ayılmay qalsa, onı mug'allim yaqi oqıwshılardıń ja'rdemi arqalı aytsa, og'an «3» bah'ası qoyıladı.

Eger oqıwshı ta'sirli oqıy almasa, teksti u'stirtin shala bilgeni sezilip tursa, mug'allim yaqi oqıwshılar ja'rdeminde o'z qa'tesin du'zete almasa, og'an «2» bah'ası qoyıladı.

- 5-klass oqıwshıları teksti dawıslap 105-110 so'z tezliginde oqıw; teksti ishten 150-170 so'z tezliginde oqıw; Bag'darlamada berilgen 6-7 qosıq yadnan aytıp beriw.
- 6-7-klass oqıwshıları shıg'armalardan dawıslap 110-120 so'z oqıw, ishten 190-200 so'z oqıw, usınıs etilgen 8-9 ko'rkem shıg'armanı yadqa biliw.
- 8-9-klass oqıwshıları tanıs emes tekstden dawıslap 125-135 so'z tezliginde oqıw, tanıs emes tekstden dawıs shıg'armay 200-210 so'z tezliginde oqıw; Bag'darlamada usınıs etilgen 10-12 ko'rkem shıg'armanı yadnan biliw;

Oqıwshı u'yrenilgen ko'rkem shıg'armanıń ideyalıq mazmunın, shıg'arma qah'armanlarının' is-h'a'reketin, minez-qulqın durıs bah'alap, shıg'armada waqıya h'a'm qah'armanlardı su'wretlewde jazıwshı qollang'an su'wretlew quralların tekstden durıs ko'rsete alsa, «5» bah'ası qoyıladı

a) ko'rkem shıg'armanıń ideyalıq mazmunın anıq mısallar menen ko'rsete alsa:

a') shıg'arma qah'armanlarına bah'a beriwde geypara gu'milji pikirge jol qoyıp, sol qa'tesin o'zi du'zetken jag'dayda:

b) pikirin aytıwda ayırım kemshiliklerge jol qoysa, «4» bah'ası qoyıladı:

Oqıwshı shıg'armanıń ideyalıq mazmunın bilse h'a'm bayanlap bergen jag'dayda:

a) eger shıg'armada su'wretlengen qah'armanıń minez-qulqın, is-h'a'reketlerin aytıp beriwge qıynalsa:

a') jazıwshı do'retken su'wretlew quralların anıqlawda qa'telikke jol qoysa:

b) juwabı izbe-iz bolmasa h'a'm so'zlerdin' aytıwında bir neshe kemshilikke jol qoysa, «3» bah'ası qoyıladı.

Eger oqıwshı:

a) shıg'arma mazmunın bilmese, qah'armanlarg'a minezleme beriwde, o'z-ara qatnasıqlardı anıqlawda ko'p h'a'm iri qa'telerge jol qoysa, «2» .bah'ası qoyıladı.

Akademiyalıq litsey h'a'm ka'sip o'ner kollejerinde ko'rkem shıg'armanı tallaw usılları

a) oqıwshı V-IX klasslar ushın arnalg'an bag'darmalardı talabı tiykarında shıg'armanın ideyalıq mazmunın, tariyxıy h'a'm estetikalıq a'xmiyetin, obrazlar sistemasın, syujeti, kompozitsiyası, til h'a'm janr ayırmashıqların durıs tu'sinse, juwap berip atırg'an shıg'arma qah'armanlarına bolg'an o'z pikirin bildire alsa:

a') ulla jazıwshılardıń do'retiwshilik jolı h'a'm a'debiy xızmetine durıs minezleme berse:

b) shıg'armanı tallawda V-IX klasslarda iyelegen a'debiy teoriyalıq bilimlerde umıtpag'anı sezilip tursa h'a'm tallawda anıq mısallar keltirip, o'z pikirin da'lillep berse:

v) shıg'armanı ta'sirli okısa, h'a'r bir ga'pte anıqlıq bolıp, qa'te bolmasa, «5» bah'ası qoyıladı.

Eger berilgen juwap «5» bah'ası ushın belgilengen talapqa tiykarınan tuwra kelse de biraq oqıwshı:

a) shıg'armanın ideyalıq mazmunın, obrazlardı h'a'm ko'rkemlik belgilerin tu'sindiriwde ayırım kemshiliklerge jol qoysa:

a') berilgen soraw boyınsha berilgen juwabında jeterli da'rkjede ixbe-izlik saqlanbasa, ga'p ishinde geypara so'zdi aytıwında yaki ta'sirli oqıw barısında azıraq qa'telikke jol qoysa «4» bah'ası qoyıladı.

Oqıwshı:

a) shıg'armanın ideyalıq mazmunın ashıwda ko'rkemlik belgilerin h'a'm qah'armanlarg'a minezleme beriwde ayırım qa'te-kemshiliklerge jol qoyıp, mug'allim ja'rdeminde bul qa'telardi du'zetse:

a') a'debiyattanıw tu'siniklerin tallawda qa'tellikke jol qoysa, mug'allim ja'rdeminde onı du'zetse:

b) material boyınsha pikir aytıwda o'zliginen sabaqta tekst ko'lemine do'retiwshilik tu'rde shetke shıg'a almasa, biraq shıg'arma mazmunın biletug'ını sezilip tursa da, mug'allimnin' bergen qosımsha sorawlarına da tiyisli juwap qaytara almasa, teksti ta'sirli oqıwda so'zlerde qa'teliklerge jol qoysa, «3» bah'ası qoyıladı.

Oqıwshı shıg'arma mazmunın bilmese, mug'allimnin' ja'rdemi menen de shıg'armanı tallay almasa, tildegi so'zlerden orınlı paydalana almasa, ta'sirli oqıw jag'dayların bilmese, so'zlerdi aytıwda qa'telikke jol qoysa, «2» bah'ası qoyıladı.

V-IX klasslarda o'tkeriletug'm jazba jumısları.

V- IX klasslarda o'tkeriletug'm jazba jumıslardı yag'nıy bayan h'a'm shıg'armalardı o'tkeriw arqalı oqıwshılardıń anna tili h'a'm a'debiyat boyınsha bag'darlama materialların qanshama o'zlestirip alg'anlıg'ı anıqlanadı.

V-IX klasslarda a'debiy temalarda shıg'armalardı jazıwda okıwshılardıń ko'rkem shıg'armanı tekstinen paydalanıwına ruxsat beriledi. Shıg'arma bayan jumısına qoyılg'an talap tiykarında bah'alanadı. Bunda, oqıwshılardıń o'zbetinshe pikir bildiriwi, ma'selege do'retiwshilik penen jaqınlasıwı, pikiridin' da'liller menen tiykarlanıwı h'a'm orfografiya, punktuatsiya talapları esapqa alınadı.

Shıg'arma mazmunı ken' bolıp, bir-eki so'zde orfografiyalıq qa'tege jol qoyg'an bolsa da, mug'allimge bah'anı (sol esap boyınsha «5» bah'anı da) kemitpew h'uıqıqı beriledi.

Akademiyalıq litsey h'a'm ka'sip o'ner kollejerinde oqıwshılardıń jazgan shıg'armalarında olardıń jas o'zgesheliklerin esapqa ala otırıp to'mendegilerge itibar beriliwi gerek:

1. Tema h'a'm mazmunı a' say joba du'ziwde:

2. Temanı tolıq h'a'm durıs bayanlawda:

3. Pikirdi bayanlawda sheberlik penen bayan etiwde h'a'm da'lillew tiykarında durıs ulıwmalastırıwda:

4. Shıg'armanın' orfografiya h'a'm punktuatsiya talabına say sawatlı bolıwında. **Akademiyalıq litsey h'a'm ka'sip o'ner kollejerinde** shıg'arma ko'lemi de, mazmunı da V-1X klasslarg'a qarag'anda anag'urım qospalı jag'dayda ken' ko'lemde jazıladı. V-V111 klasslarda shıg'arma ko'lemi shama menen 4-5: 1X klassta 6-7 bet ko'leminde boladı. Klassta o'tkeriletug'ın shıg'armanın' ko'lemi ajratılğ'an saatqa qarap belgilenedi.

Akademiyalıq litsey h'a'm ka'sip o'ner kollejerinde oqıwshılar bag'darlama talabına tiykarlanıp a'debiy temalarda (klassta h'a'm klasstan tıs oqılğ'an shıg'armalar dizimi berilgen) o'z o'miri h'a'm ko'rkem do'retpeler tiykarında shıg'armalar jazadı. Oqıw jılı dawamında olar 5 klass h'a'm 3 u'y shıg'armasın jazıwı kerek. Shıg'armalar jazıwı ushın sabak kestesinde a'debiyattan jup saat qoyıladı. Shıg'armag'a ana tili h'a'm a'debiyat boyınsha eki bah'a qoyıladı. Shıg'armalardı bah'alawda to'mendegi metodikalıq ko'rsetpeler esapqa alınadı.

Tema mazmunı da'liller tiykarında durıs sa'wlelengen, pikir izbe-izligi o'zinin' tu'sinigi tiykarında su'wretlengen, oqıwshının' bag'darlama materialın tolıq o'zlestirgeni anıq ko'ringen shıg'armag'a «5» bah'ası qoyıladı.

Oqıwshılardıń a'debiy materiallardı jaqsı biliwi, o'z pikirlerin izbe-iz h'a'm sistemalı bayanlawı, pikirdi durıs juwmaqlastırğ'anı, da'liller menen bayan etkeni, anıqlang'an pikirdi su'wretlewde kishkene bir kemshilikke jol qoyg'anı anıqlansa, shıg'armag'a «4» bah'ası qoyıladı.

Tema belgili da'rejede durıs, biraq sxemalıq tu'rde jazılsa, materiallardın' bayanında ayırım tu'siniksiz momentke jol qoyılsa, pikir bayanında izbe-izlik saqlanbag'an shıg'armag'a «3» bah'ası qoyıladı.

Tema durıs ko'rsetilmegen, pikirde izbe-izlik saqlanbagan, sabaqlıq materialdan tolıq ko'shirilip aling'an, oqıwshının' programma materialın o'zlestirmegeni ko'rinip turg'an shıgarmag'a «2» bah'ası qoyıladı.

A'debiyat sabaqlari' talqi'si'

Sabaqtı metodikalıq jaqtan durıs jobalastırıp do'retiwshilik penen islense oqıwshılardıń isshen'ligi, pa'nge qızıg'ıwshılıg'ı artıp, o'tilip atırğ'an temag'a tu'sinigi artıp baratug'ını so'zsiz. Solay eken bu'gingi ku'ni sabaqtı sho'lkemlestiriwde qoyılatug'ın talaplardıń biri ha'r bir wo'tiletug'ın taza temanın' ilimiy mag'lıwmatlarg'a tiykarlang'an Oqıwdı sho'lkemlestiriwdin' tiykarg'ı forması sabaq bolıp esaplanadı. Usı sho'lkemlesken sabaq barısında mug'allimnin' lekciyası, gu'rrin'i, woqı'wshılardıń bayanatı', sorawlarg'a juwapları', temalardı' wo'zlestiriwi, pikirlesiwı ha'm tag'i' basqalar boladı. Oqıwdın' bul tu'rleri klassta sho'lkemleskenlik penen o'tiwı barlıq sabaq barısının' tabıslı, sapalı wo'tiwinin' birden-bir deregi bolıp tabıladi'. Sonın' ushın metodika h'a'rbir qaraqalpaq a'debiyatı mug'alliminin' aldına sabaq barısında ha'rtu'rli metod ha'm usıllardı qollanıwdı talap etedi. Solay eken barlıq oqıtıwshılardıń aldında jas a'wladtı ha'r ta'repleme ka'mil insanlar yetip ta'rbiyalaw ha'm teren' bilim beriw ma'selesı qoyılğ'an. Ta'lim-ta'rbiya barısın durıs sho'lkemlestiriw, ha'rbir wo'tiletug'ın sabaqqa jan'asha jantasi'w, do'retiwshilik penen qatnas jasaw woqi'ti'wshılardan talap yetilip wotır.

Negizinde qaysı sabaq bolmasın wonın' aldına bolıwı ha'm oqıwshılardıń imkaniyatın esapqa alg'an halda temanın' ko'lemin belgilew, quramalılıg'ın anıqlaw, wo'tilgen tema menen baylanıstırıw, woqıwshılarg'a beriletug'ın tapsırma menen o'z betinshe jumıslardıń izbe-izligin anıqlaw, sabaqta kerek bolatug'ın qurallardı belgilew, qosımsha ko'rgizbeli qurallar menen bayıtıw, ja'ne de xabar texnologiyalarınan paydalang'an halda sabaqta mashqalalı shariyattı jaratıw bolıp tabıladi'.

Sabaq woqıw-ta'rbiya barısının' orayı. Sonlıqtan da'wir talabına sa'ykes kadrlar tayarlawda mektep, kollej h'a'm akademiyaq liceylerdin' wornı ullı yekenligi ha'm memizge ma'lim. Al woqıw wornılarının' aldına da'wir talabına sa'ykes wazıypanı ma'mleket qoyadı. Bul

qoyılǵ'an wazıypa sabaq barısında sheshilip bari'ladı. Sonın' ushın sabaqqa ayrıqsha kewil bo'linedi ha'm mug'allimmen zaman talabına ılayıq sabaq o'tiw talap etiledi.

Oqıw-ta'rbiya barısında qandayda kemshilikke jol qoyılmasa sabaqtın' jetilispewi dep qaraladı. Uzaq da'wirler dawamında sabaqtın' teoriyası islenip qa'liplesti. Al, onı iske asırıwda ayırım kemshiliklerge jol qoyılıp atır. Misalı, oqıwshı wo'zinshe islew, bilimdi wo'zinshe alıw iskerligi durıs jolǵ'a qoyılmag'an. Sabaq ko'birek oqıwshılardıń tayın bilimlerdi alıwına bag'darlang'an. Mug'allim o'zinin' aldına qoyǵ'an maksetine erisiw ushın h'a'reket etedi. Biraq oqıwshılardıń iskerligi na'zerge alınadı da, biraq ol iske qoyılmaydı. Sonlıqtan da durıs sho'lkemlestirilmegen sabaq oqıwshılardıń oqıw-biliw iskerligin qadag'alawǵ'a mu'mkinshilik jarata almaydı. Sebebi, mug'alliminin' h'a'r qıylı metod h'a'm usıllardı iske qosıw mu'mkinshiligi joq. Sonın' ushın da ko'pshilik metodistler ta'repinen sabaq qurılısın erkin du'ziw kerekligi, mug'allimnin' iskerlik, tapkırlılıq, do'retiwshilik uqıbın sheklemew kerekligi aytıladı. Sabaq barısında to'mendegi wazıypalardı a'melge asırıw lazım:

1. Klassta erkin psixologiyalıq ortalıq payda etiw, oqıwshılardıǵa h'u'rmet, isenim bildiriw h'a'm do'retiwshilik uqıbın rawajlandırıwǵa sharayat jaratıw kerek.

2. Oqıw iskerliginin' joqarı da'rejesin keltirip shıǵ'arıw xa'm ol oqıwshılardıǵa materialdıń a'h'miyetini g'ana bildirip qoymastan, al mug'allim ta'repinen usınılǵ'an bilim menen ko'ligiwdin' metodı menen usılları ekenligine isenimin oyatıw lazım.

3. Oqıwshılardıń bilim alıwdı belgili bir juwmaqqa keletug'ın isenimin metod h'a'm usıllar menen qurallandıırıw (tu'siniw, eske alıw, alg'an bilimin a'melde qollana biliw), bul oqıwshılardıń na'tiyjeli oqıwına, ta'lim-ta'rbiya alıwda jetiskenlikke, do'retiwshilikke jetkeretugin' paydalı jollardıń biri bolıp esaplanadı.

4. Oqıwdıń a'meliy bag'darda alıp barılıwı, oqıwshılardıń bekkem, na'tiyjeli, bilim alıwına, biliwine (biliw bul teoriyalıq alǵan bilimin turmısında kollana biliw degen so'z) oqıw isinin' jen'illesiwine, ko'nligiwine, oqıwshının' o'z ku'shine isenimine alıp keledi.

5. Barlıq oqıwshılardıń joqarı da'rejede bilim alıp, onı jan'a jag'dayda qollana biliw mu'mkinshiligine jag'day tuwdırıw, sabaqta oqıwshılardıń do'retiwshilik iskerligin durıs na'tiyjeli sho'lkemlestire biliw h'a'm bug'an olardıń o'z miynetinin' na'tiyjesine qanaatlandıra bilgendey jag'daylar keltirip shıǵ'arıw sha'rt.

Sabaqtı jetilistiriwdin' tiykarg'ı usılları to'mendegilerden ibarat:

1. Sabaqta mug'alliminin' ha'm oqıwshılardıń maqsetke bag'darlag'an iskerligin ku'sheytıw. Mug'allimnin' en' baslı wazıypalarınin' biri-oqıwshılardı berilgen tapsırmanı orınlawǵ'a umtıldırıw, sabaq barısında qoyılǵ'an maksetke erisiw. Bunnın' ushın xa'r bir sabaqtı metodikalıq jaqtan durıs jobalastırıw h'a'm sho'lkemlestiriw za'ru'r, sebebi sabaqtın' maksetine erisiwde en' qısqa jol na'zerde tutılıwı kerek. Birinshi gezekte oqıtıwdıń du'zilisi, metodikası h'a'm u'skeneleri qoyılǵ'an maqsetke qatan' sa'ykes keliwi kerek. Sabaqta beriletug'ın bilim h'a'm ko'nlikpelerine baylanıslı oqıwshılardıń dıqqatın qadag'alawshılıǵ'ın, do'retiwshilik uqıbın, ko'z qarasin' qa'liplestiriw sıyaqlı qa'siyetlerin' mug'allim h'a'r bir sabaqta birlikte alıp barıwdı na'zerde tutıw kerek.

2. Ha'r bir sabaqtın' da'slepki minutlarınan baslap aqırına shekem sho'lkemlestiriwshilik talaptı a'melge asırıw kerek. Sabaqtın' sho'lkemlestiriwshilik ta'repi, onın' maqset, mazmunınan o'zgesheligi h'a'm oqıtıw metodikasının' sa'ykes bolıwı kerek. Aldın ala ta'nepis waqtında sabaq ushın za'ru'rli ko'rgizbeli qurallar, texnikalıq u'skeneler, oqıwlıq qollanbalar, mag'lıwmatlar kitabı h'a'm qosımsha a'debiyatlar, kısıqası barlıq, kerekli zatlar tiyisli orınlardıǵa qoyıp shıǵ'ıladı.

A) Ha'r bir sabaq o'zinin' qa'liplesken qurılısına, ishki logikalıq, didaktikalıq maqsetine, mazmunına, qurallarına, metodikaları menen usıllarına iye bolıwı sha'rt.

B) Sabaq joqarı da'rejede sho'lkemlestirilip, oqıwshının' kızıǵ'ıwshılıǵ'ın oyatatug'ında bolıp, bilim alıwǵ'a degen intasin' payda etetugin' da'rejege ko'teriliwi tiyis.

V) Sabaqtın' sho'lkemlestiriwshilik ta'repi onın' makseti menen' tıǵ'ız baylanıslı bolıwı kerek.

3. Oqıwshılardıń o'z betinshe u'yreniwini ha'm do'retiwshilik belsendiligin arttırıw. Ayrıqsha qızıqtırıwshı bag'dar sabaqta mashqalalı jag'daydı shıǵ'arıw menen baylanıslı bolıp, bul

bilimlendiriw sıpatın ko'teriwge h'a'm za'ru'rli ukıp nenen ko'likpelerdi iyelewge, bilimdi bekkemlewge alıp keledi. Bunan birinshi oqıwshılardıń o'tken sabaqlarda alg'an bilimnıń ha'm ko'nligiwin esine tu'siriw, jan'a bilim alıw ushın etiw yamasa o'tkendegi u'yrengenlerin yadına salıw menen olqıw iskerligin iske qosıw. Sonın'menen birge oqıtıwshılardıń oqıwlıq h'a'm ilimiy a'debiyatlar, so'zlikler, mag'lıwmatlar kitabı h'a'm kesteler, diagrommalar, grafikler menen o'z betinshe jumıs alıp barıwları na'zerde tutiladı.

4. Oqıw-ta'rbiya barısın teren'lestiriw. Belgili bir klasta belgili waqıt ishinde bilimlendiriw ma'selesinin' maksimal effektivligin ta'miyinlewshi protsessti du'ziwdin' en' qolaylı variantan' tan'law maksetke muwapıq boldı. Sabaqtın' maqsetine erisiwge tez alıp keletugin ha'r qıylı metodlardı, usıllardı, woqıtıw u'skenelerin baylanıstıratug'ın za'ru'rli variantların tan'law za'ru'r.

5. Sabaqta woqı'w – ta'rbiya barısın ku'sheytıw Woqıtıw h'a'm u'yretiw h'a'reketleri qansha ko'p bolsa h'a'm a'meliy shıng'ıwlar oqıwshılar ta'repinen sabaq barısında ornılansa, oqıw miynetinin' intensivligi sonsha joqarı boladı. Oqıw miynetinin' sapası sabaqtın' h'a'r bir minutının' o'nimli paydalanılıwına, mug'allimnin' sheberligine, oqıwshılardıń tayarlıg'ına, klass ja'ma'a'tinin' sho'lkemleskenligine za'ru'rli u'skenelerdin', bar bolıwına h'a'm olardıń qolaylı jaylastırılıwına, miynet h'a'm dem alıstı durıs retlestiriwge baylanıslı.

6. Pa'nler aralıq pa'n ishindegi baylanıslardı a'melge asırıw. Jan'a materialdı o'tken waqıtta a'meliy uqıp h'a'm ko'nlikpelerdi o'zlestiriw ushın bekkemlewlerdi jan'adan islep h'a'm keyingi du'zetiwler ushın ma'sele h'a'm sorawlar koyıladı. Bul bilimler oqıwshılar ta'repinen oqıw barısında yamasa berilgen pa'ndı, o'z-ara jaqınpa'nlerdi u'yrengende jeke baqlawları tiykarında o'zlestirilgen boladı.

7. Sabaqtın' qurılısın ha'm tipologiyasın jetilistiriw. Sabaq quramalı pedagogikalıq obekt bolıp tabıladı. Basqa barlıq quramalı obektler sıyaqlı, sabaqlardı ha'r qıylı belgiler boyınsha tiplerge ajratılğ'an bolıwı mu'mkin.

Wo'zin-o'zi tekseruw ushi'n sorawlar:

1. Adebıyat boyi'nsha klass ha'm klasstan ti's jumi'slardı tu'sindirip berin'.
2. Jazba jumi'slardı wo'tkeriw, tekseriw ha'm bahalawdı tu'sindirip berin'.
3. A'debiyat sabaqları talqı'si'n tu'sindirip berin'.
4. Sabaqtı jetilistiriwdin' tiykarg'ı usılların tu'sindirip berin'.
5. Oylasıw, (juplıqta) pikir alısıw metodın tu'sindirip berin'.
6. Sabaqta woqı'w – ta'rbiya barısın ku'sheytıw.
7. Pa'nler aralıq pa'n ishindegi baylanıslardı a'melge asırıw.

A'DEBIYATLAR DIZIMI:

1. Karimov İ.A. Barkamol avlod orzusi. – Toshkent: Wzbekiston milliy entsiklopediyasi, 2000.
2. Axmedov S., Paxratdinov Ə., Pirnazarov Ə. Qaraqalpaq ədebiyatın oqıtıw metodikası. Nəkis. «Qaraqalpaqstan», 1988.
3. Paxratdinov Ə. Qaraqalpaq ədebiyatın oqıtıw metodikası. Nəkis. «Bilim», 2004.
4. Ajjanova Z. Ədebiyat sabağında İ. Yusupovtıń şıғarmalarını üyreniü. Nəkis. «Bilim», 1993.
5. Pirnıyazov J. Ədebiy oqıw. (5-klass ushın). Nəkis. «Qaraqalpaqstan», 2003.
6. Palyımbetov K., Pirnıyazov İ., Berdimuratov P. Ədebiyatı oqıtıw metodikası. Nəkis, 2009. Turdıbaev Q., Yusupov Q. Pitkeriü kəniyelik jumyslarını tayarlaü. Nəkis. «Qaraqalpaqstan», 2011; Allanıyazova Ş., Turdıbaev Q., Yusupov Q. Pedagogikalık praktika. Nəkis. «Qaraqalpaqstan», 2011; Jaliłow B., Şaripova M. Maktabta dramatik asarlarını ürganiş. Toshkent. «Axmedov S., Paxratdinov Ə., Pirnazarov Ə. Qaraqalpaq ədebiyatın oqıtıw metodikası. Nəkis. «Qaraqalpaqstan», 1988.
7. Paxratdinov Ə. Qaraqalpaq ədebiyatın oqıtıw metodikası. Nəkis. «Bilim», 2004.
8. Roziqov O., Otaev S. Didaktika. Toshkent. «Fan», 1997.

GLOSSARIY

1. **Kirisiw lektsiyası-** Pa'n tuwralı tu'sinik beriledi. Pedagogikalıq wazıypası: Studentti usı pa'nın maqseti ha'm wazıypaları menen tanıstırıw, ka'sipke bag'darlawda onın orın ha'm a'hmiyetin belgilew, kurs boyınsha qısqasha sholıw jasaw, pa'nın jetiskenlikleri ha'm belgili alımlar menen tanıstırıw, keleshektegi izertlewlerdin' bag'darın belgilew, usınıs etilgen oqıw-metodikalıq a'debiyatlar haqqında tu'sinik beriw, esap beriw ha'm baxalawdın' kriteriyasın, tu'rlerin belgilew.

2. **Lektsiya-xabar -(informatsiya)-** Lektsiyanın' bir tu'ri esaplanıp, pedagogikalıq wazıypası oqıw mag'lıwmatlardı bayan qılıw ha'm tu'sindiriw.

3. **Sholıw lektsiyası-** Bayan qılıng'an teoriyalıq pikirlerdin' tiykarın, ilimiy terminler ha'm ulıwma kurs yaqi bo'limlerdin' kontseptual tiykarların sho'lkemlestiriw

4. **Problemalı lektsiya-** Jan'a bilimlerge qoyılǵ'an soraw, ma'sele, jag'daydın' mashqalası arqalı beriledi. Bunda oqıwshının' oqıtıwshı menen birgeliktegi biliw barısın ilimiy izleniwge jaqınlasadı. Pedagogikalıq wazıypa: jan'a oqıw xabarının' mazmunın ashıw, mashqalanı qoyıw ha'm onı sheshiwdi sho'lkemlestiriw, ha'zirgi zaman ko'zqarasınan tallaw;

5. **Vizual lektsiya-** Lektsiyanın' en' joqarg'ı forması vizual materiallarınan paydalanıw, olarg'a anıq ha'm qısqa sholıw jasaw. Pedagogikalıq wazıypası: materiallardag'ı jan'a mag'lıwmatlardı oqıtıwdın' texnikalıq quralları ha'm video texnika ja'rdeminde beriw;

6. **Lektsiya konferentsiya-** Da'slepki ma'seleler ha'm bayanatlar (5-10 minut) ibarat ilimiy a'meliy sabaq sıpatında oqıw bag'darlaması shegarasında o'tiledi. Bayanatlar birgelikte mashqalanı ha'r ta'repleme jaratıwǵ'a qaratılıwı kerek. Sabaq akırında oqıtıwshı o'z betinshe isler ha'm studentlerdin' lektsiyalarg'a juwmaq jasap, toltırıp, anıqlap juwmaq jasaydı.

7. **Ma'sla'ha't lektsiyası -** Tu'rli ko'rsetiwler ja'rdeminde o'tiwi mu'mkin. Ma'selen: 1) «Soraw-juwap» lektor ta'repinen barlıq kurs boyınsha yaqi ayırım bo'limler boyınsha sorawlarg'a juwap beriledi; 2) «Soraw-juwap-diskussiya» - izleniwge mu'mkinshilik beredi. Pedagogikalıq wazıypası: Bag'darlamadag'ı materiallar boyınsha jan'a mag'lıwmattı o'zlestiriwge qaratıladi.

8. **Estetika-** bul qaraqalpaq a'debiyatın oqıtıw metodikası menen o'z-ara tıǵ'ız baylanıslı. Sonlıqtan oqıwshılardıń estetikalıq sezimlerin ko'rkem shıǵ'armalardı oqıtıw arqalı qa'liplestirilip barıladı.

9. **Psixologiya-** adamnın' obektiv barlıqtı seziw, qa'bileti, oylaw, sezim ha'm basqa psixik ha'diyseler arqalı sa'wlelendiriw protsessin u'yretetug'in pa'n.

10. **Anketa.** Aldınnan tayarlang'an sorawlar tiykarında juwap alıw ushın tayarlang'an bet.

11. **Autogen** shınıǵ'ıw-o'z -o'zin isendiriw ha'm o'z-o'zin basqarıw tiykarlang'an psixoterapevlik usıl.

12. **Sa'wbet** - psixologiya metodlarının' biri bolıp so'ylew qarım-qatnası ja'rdeminde tikkeley ha'm tikkeley emes mag'lıwmat alıwdan ibarat.

13. **Biografiyalıq metod** - adamnın' onın' biografıyası menen baylanıslı bolǵ'an hu'jjetler arqalı u'yreniw usılı.

14. **Ta'biyiy eksperiment-** tekseriwshinin' o'zine bildirilmegen jag'dayda onı oyın, oqıw ha'm miynet xızmetinde u'yreniwden ibarat psixologiyalıq ta'jriybe.

15. **İntrospektsiya-** adamnın' o'z-o'zin du'zetiwi.

16. **Laboratoriyalıq eksperiment.** Psixologiya metodı bolıp tekseriliwshige ta'sir etetug'in ha'mme faktorlar qadag'alaw qılıng'an halda jasalma sharayatta alıp barıladı.

17. **Psixologiya metodları-** psixik ha'diyselerdi ha'm olardıń nızamlıqların ilimiy ta'repten u'yreniwdin' jol jorıq usılları.

18. **Gu'zetiw-** psixologiyalıq metodlarınan bolıp adamnın' is ha'reketlerinde payda bolatug'in tu'rli ha'diyselerdi esapqa alıw ha'm subektiv psixikalıq ha'diyseler haqqında pikir alıwdan ibarat.

19. **Sotsiometriya**-J.Moreno ta'repinen usınıs etilgen bolıp o'z-ara mu'na'sebetler du'zilisi menen psixologiyalıq birigiwshilikti anıqlaw maqsetinde topar ha'm ja'ma'a'tlerdegi shaxslar ara mu'na'sebetlerdi u'yreniwden ibarat psixologiyalıq izertlew metodi.

20. **O'zin-o'zi gu'zetiw**. Bunda subektin' o'z psixik jag'dayları menen o'z is ha'reketlerin u'yreniwden ibarat metod.

21. **Test**. Standartlastırılǵ'an psixologiyalıq sınav bolıp, bunin' na'tiyjesinde ol yamasa bul tu'rdegi psixik protsesstı bahalawǵ'a yaki shaxstı bir pu'tinliginshe u'yreniwge qaratılǵ'an usıl.

22. **Eksperiment**. Psixologiyanın' tiykarg'ı metodlarınan bolıp, o'zgeriwshen' g'arezsiz psixik jag'daylardın' basqa g'a'rezsiz emes jag'daylarga ta'sir etiwdegi anıq mag'lıwmatlarga tayanadı.

23. **Kishi topar** – ag'zaları birgeliktegi xızmet penen shug'ıllanıwshı ha'm tuwrıdan-tuwrı shaxsiy mu'na'sibetlerde bolıwshı adamlar toparı.

24. **Motiv** – ma'lim zaru'rliklerdi qandiriw penen baylanisli xızmetge u'ndewshi sebep.

25. **Motivatsiya** – adamnin' aktiv xızmetine u'ndewshi motivler jiyntag'i.

26. **Du'nyag'a ko'zqaras** – adamnin' do'gerek a'tiraptag'i a'lemge ha'm onda o'zinin' tutqan ornına qaralarınan kelip shiqqan dizim.

27. **Za'ru'rlik** – adam ha'm haywan jedelliginin' tiykarg'i deregi – anıq sharayatlar menen baylanisli za'ru'riyattin' ishki halatı.

28. **Referent topar** - shaxstin' ha'r ta'repleme isengen, o'zin jaqin tutqan toparı; «etalon topar», bull topar haqıyqiy bolıwı ha'm sonin' menen birge a'meliy bolıwı di mu'mkin.

29. **Sotsiallastiriw** – indıvidtin' sotsiallıq ta'jriybelerin iyelewi ha'm bunin' na'tiyjesinde ol ta'jriybenni takırar islep shig'ariwda qollawı protsessii.sotsiallastiriw – tiykarg'i, jetekshi komponenti – ta'rbiya bolıp esaplanadı.

30. **O'z-o'zin qadag'alaw**- shaxstin' o'z halatın ta'rtipge salıw, oni basqarıp bariw.

31. **O'z-o'zine baha beriw** – shaxstin' o'z-o'zine baha beriwı.

32. **Frustratsiya** – aldaniw, qapa bolıw, rejelerdin' izden shig'iwı – adamnin' maqsetke erisiw jolında ushraytug'in obektiv ra'wishte jen'ip bolmaytug'in yaki subektiv ra'wishte sonday tu'yiletug'in qiyınshılıqlar sebebinen payda bolatug'in psixodogik halatı.

33. **Empatiya** – basqa adamlardin' psixik hallatların tu'siniw ha'm olarg'a ha'mda'rtlik qiliw qa'bileti.

34. **Oriantatsiya** – shaxstin' sotsial-siyasiy ha'm ja'miykttin' a'dep-ikramlılıq normalarına mu'na'sibeti dizimi.

35. **Diqqat** - bir waqıttin' o'zinde an'nin' ma'lim bir obektten ekinshi obektge jo'neltiriliwi ha'm toplaniwi bolıp , iqtiyarsız, iqtiyarli ha'm iqtirlidin keyingi tu'rlerge ajratiladı.

36. **Dominanta** - bas miy qabig'ında waqtınsha hu'kimran qozg'alis oshag'i bolıp, bul hu'kimran oray ushin qozg'alislardı o'zine toplab, basqa nerv oraylarınin' isin tormazlab turiwi xarakterli bolıp tabiladı. A.a. Uxtamyokinnin' pikrinshe , hu'kimran dominanta diqqattin' fiziologik tiykari bolıp esaplanadı.

37. **Induktsiya** - (**neyrofiziologiya**) – oraylıq nerv sistemasinin' qaysidur orayında qozg'alis payda bolsa, ol basqa oraylarda tormozlanıwdin' kelip shig'iwına, tormozlanıw bolsa qozg'alstin' kelip shig'iwına sebepshi bolıwdan ibarat nizam.nerv sistemasinin' qaysidur jayında sadır bolǵ'an protsess ekinshi tu'rdegi protsesstı keltirip shig'ariwǵ'a, bir waqıttig'i induktsiya, nerv sistemasındaǵ'i, ma'lim prtsess ta'siri toqtawı menen-aq ju'zege keletug'in protsesske izbe-izlik induktsiyası deyiledi.tormozlanıwdin' qozg'alisti keltirip shig'ariwǵ'a unamli induktsiya ha'm qozg'alistin' tormozlanıwinin' keltirip shig'ariwna unamsiz induktsiya delinedi.